

KISEBBSÉGI LÉTHELYZETEK – INTERETNIKUS VISZONYOK
ADATOK, ELEMZÉSEK, KUTATÁSI EREDMÉNYEK

LOKÁLIS CIGÁNY KÖZÖSSÉGEK GÖMÖRBEN

Identitásváltozatok marginalításban

LOKÁLIS CIGÁNY KÖZÖSSÉGEK GÖMÖRBEN

Identitásváltozatok marginalításban

Szerkesztette: Prónai Csaba

**MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2005**

**KISEBBSÉGI LÉTHELYZETEK –
INTERETNIKUS VISZONYOK ADATOK,
ELEMZÉSEK, KUTATÁSI EREDMÉNYEK**

Sorozatszerkesztők: Bindorffer Györgyi, Kállai Ernő, Kovács András,
Papp Richárd

A kiadvány. A kutatást az OTKA „Cigány és nem cigány kultúrák interetnikus kapcsolatai a Kárpátmedencében” c. programja (T-42767), az Arany János Közalapítvány „A gömöri cigányság jelenének demográfiai és etnikai földrajza” c. programja (CS/01/140), valamint az NKFP „A Kárpát-medencei kisebbségi magyar lakta települések és régiók a 20. században” c. programja (55/044/2002) támogatta.

© MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005

ISBN 963 508 486 2 ISSN 1785-
4121

Tervezés, tördelés: Majoros Sándor Nyomda: Gelbert Kft.

TARTALOM

Prónai Csaba

Előszó 5

Arne B. Mann

A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése
(ford. Szabó Orsolya) 7

Prónai Csaba – Vajda Imre:

Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben 21

Gecse Annabella

Etnikai átrendeződés Baracán 46

Kovács Attila

Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen
(ford. Mészáros Andor) 58

Kuchta Karin

A dernői cigányság 71

P. Bodnár Enikő

A sajógömöri valóság. Állapotfelmérés a magyarok és a cigányok
együttéléséről Sajógömörön 2002–2003-ban 84

Pusko Gábor

Cigányok és parasztok. Néhány alapvetés a cigány/nem cigány
egymás mellett élés kérdésköréhez Tornalján az ezredforduló környékén 101

Térképek 126

ELŐSZÓ

Prónai Csaba

A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézete és a tornaljai Kulturális Antropológiai Műhely közös kutatást indított Gömör régióban a cigány és a nem cigány csoportok egymáshoz való viszonyáról. A vizsgálat az itt élő cigányok etnikai identitására, az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás közötti összefüggésre, továbbá az együttélést befolyásoló, illetve akadályozó konfliktusok közül a munkanélküliségre és az oktatásra terjedt ki. Módszerét nem neveznénk „vegytisztán” sem szociológiaiának, sem kulturális antropológiaiának, inkább „szociográfiai mélyfúrásokról” beszélünk, amelyek során a résztvevő megfigyelés mellett interjúkat és kérdőíveket is használtunk.

A közös kutatás – többek között – az alábbi kérdésekre kereste a választ:

- milyen egy-egy település demográfiai helyzete, etnikai összetétele, gazdasági potenciálja, oktatási rendszere, hitélete;

- mennyiben hasonlít a gömöri térség cigány/nem cigány együttélése a magyarországi cigány/nem cigány együttéléshez;

- beszélhetünk-e harmonikus együttéléstről, ahol egymás szokásait, hagyományait tiszteletben tartó közösségek vannak, vagy csupán meg(él)tűrik egymást az adott településen lakók.

Azt, hogy a cigányok és a nem cigányok együttélését a gömöri régióban a Szlovák Tudományos Akadémia, a tornaljai Kulturális Antropológiai Műhely és a Magyar Tudományos Akadémia munkatársai közösen kutassák, két szempont is indokoltá tette. Egyrészt okkal feltételeztük, hogy van hasonlóság a szlovákiai és a magyar „cigánykérdés” között, ráadásul mindkét országban ez számít a legsúlyosabb belpolitikai problémának (amely akár mindkét ország EU-csatlakozását megkérdőjelezhette volna). Másrészt pedig bizonyos értelemben a gömöri régió Szlovákia és Magyarország „közös régiója”.

Gömör megye eredetileg a történeti Magyarország megyéje volt,¹ ám a trianoni döntés után két országon is átívelő „képződménnyé” vált. A 19–20. század fordulóján a mintegy 280 települést számláló egykori megye legnagyobb része a II. világháborút követően Csehszlovákiához került.² A Magyarországnak megmaradt 21 gömöri település³ beolvadt „a Borsod-Abaúj-Zemplén néven jelzett konglomerátumba”.⁴

Gömör „kiválasztását” az is indokoltá tette, hogy ezt a területet – ahogyan azt B. Kovács István⁵ is írja – „évszázadok óta a multietnicitás jellemzi”. És a magyarok, a szlovákok, a németek, a ruszinok és a zsidók mellett cigányok is élnek itt. Már a 17.

1 Összefoglaló bemutatását lásd pl. Csorba, 1985; Paládi-Kovács, 1988:157–161.

2 Bodnár, 1987:77.

3 Településrajzokról lásd pl. Pintér, 1986.

4 Ujváry, 1985:5.

5 B. Kovács, 2000–2001:133., 135–136.

századtól bizonyítható a jelenlétük; a vályogvetés, a kovácsolás és az alkalmi munka mellett a zenélés volt a leggyakoribb foglalkozásuk.⁶ Neves zenész cigány-dinasztiák tagjai „rajzottak innen ki” Losonc, Kassa, Eger és Miskolc felé.⁷

Továbbá azért is döntöttünk Gömör mellett, mert e terület etnikai folyamatainak alakulása során egy sajátos helyzet állt elő. Miközben ugyanis a hivatalos statisztikai adatok magyar-szlovák „kevertséget” mutatnak, addig a megye nem kis hányada esetében „valójában” három etnikummal kell(ene) számolnunk, sőt azt is mondhatjuk, hogy némely települések megindultak az „elcigányosodás” útján. Gömör sok településén élnek „magukat vagy magyarnak vagy szlováknak valló cigányok”, még ha ez a hivatalos statisztikákból nem is látszik, és – ahogyan azt Gecse Annabella⁸ írja – „éppen ezért szükséges a »települési multietnicitást mutató adatok« közelebbi vizsgálata”.

Erre tesz kísérletet a jelen kötet hat tanulmánya, amelyek szerzői (Gecse Annabella, Kovács Attila, Kuchta Karin, P. Bodnár Enikő, Pusko Gábor, Prónai Csaba és Vajda Imre) valamennyien az általuk vizsgált településeken személyesen folytattak terepmunkát, adataik „elsőkézből származó” információkon alapulnak. Mindazonáltal szükségesnek tartottuk mindezeket egy tudománytörténeti összefoglalással bevezetni: ezt Arne B. Mann készítette.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- B. Kovács István, 2000–2001: *Ethnokulturelle Gliederung der Region Gömör und Kleinhont*. Acta Ethnologica Danubiana, 2-3. szám, 133-141.
- Bodnár Mónika, 1987: *Szlovák telepesek a magyarországi Gömör területén*. In: *Folk-lór és tradíció* IV. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 77-85.
- Csemer Géza, 1994: *Habiszti. Cigányok élete – étele*. H. n., k. n.
- Csorba Csaba, 1985: *A történeti Gömör*. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza* I. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 19-27.
- Faggyas István, 1993: *A cigányzene Gömörben*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- Gecse Annabella, 2001: *A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán. Gömörszág*, II. évf., 3. szám, 5-8.
- Paládi-Kovács Attila, 1988: *Tájak, népcsoportok és gazdasági szakosodás Dél-Gömörben*. In: uő. *Életmód, foglalkozás, nemzetiség*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 157-194.
- Pintér István, 1986: *Dél-Gömör településnéprajza*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- Ujváry Zoltán, 1985: *A gömöri népélet kutatása*. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza* I. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 5-17.

⁶ Paládi-Kovács, 1988:178.

⁷ Faggyas, 1993:10. Gömöri volt pl. Czinka Panna is (vő. Csemer, 1994:17).

⁹ Gecse, 2001:5.

A SZLOVÁKIAI ROMOLÓGIAI KUTATÁSOK ÁTTEKINTÉSE

Arne B. Mann

Szlovákia területén ma több mint 300 000 ezer cigány él (egyes számítások szerint 400.000-500.000), ami az összlakosság 5,7%-át – illetve 7,6%-9,5%-át – jelenti. A többségi társadalomtól és a többi etnikai kisebbségtől (magyarok, ruszinok, csehek stb.) nem csupán látható antropológiai jegyekkel és nyelvükkel különböznek, hanem eltérő társadalmi státusukkal is: e társadalmi csoport marginalizált helyzete a történelem során társadalmi izolációban nyilvánult meg – elkülönült lokális társadalmakban éléssel (cigány vagy kompakt településeken – általában a települések szélén), az interetnikus házasságkötések hiányával, konzervatív életmóddal. A 20. század első felében lezajló változások, a hagyományos létfenntartási formák fokozatos eltűnése, a kollektivizáció idején a cigány napszámosok iránti igény megszűnése, vagy a gazdasági átalakulás 1989 után – mind-mind a társadalmi különbségek elmélyüléséhez, illetve a cigány és a nem cigány lakosság közti etnikus kapcsolatok rosszabbodásához vezetett. A többségi társadalom ma a cigányokat problematikus, alkalmazkodásra képtelen, szociálisan teljesen a többségi társadalomtól függő csoportnak tekinti, amelyre a lakosság többi része csak ráfizet (adójával hozzájárul az eltartásukhoz; a mezőgazdasági termények eltulajdonításának következménye; a kötelező vízum bevezetésével való fenyegetés a nyugat-európai államok részéről a szlovákiai cigányok ezen országokba való emigrációja miatt...). A közvélemény negatív, cigányellenes hozzáállása többségében látens formában van jelen. Megdöbbenő, hogy a közvélemény (mind a politikai, mind a kulturális elit), összességében még a szélsőséges csoportok cigányokkal szembeni nyílt támadásaival szemben is érzéketlennek mutatkozik. Ezzel összefüggésben felmerül a kérdés, hogy milyen szerepe van e komoly, össztársadalmi probléma megoldásában és a társadalmunkon belüli interetnikus kapcsolatok fejlődésében a cigányok (történelmük, kultúrájuk, társadalmi fejlődésük, demográfiájuk) tudományos megismerése terén mutatkozó jelenlegi helyzetnek? Valóban az objektív ismeretek hiányáról van szó, vagy a tudományos kutatások eddigi eredményeinek társadalmi ignorálásáról?!

Jelen tanulmány áttekintést nyújt azokról az alapvető romológiai munkákról, melyek a társadalomtudományi diszciplínák szemszögéből foglalkoznak a szlovákiai cigányok történetével, kultúrájával és életmódjával; de nem öleli föl sem azokat a munkákat, melyek nem érik el a tudományos vagy ismeretterjesztő munkák szintjét, sem a szlovák írók cigány tárgyú irodalmi műveit vagy a kortárs cigány alkotók irodalmi munkásságát.

Mivel a cigányok a középkorban Európa-szerte úgy jelentek meg, mint „kis-Egyiptom hercegei”, egészen a 18. század második feléig általánosan elfogadott volt egyiptomi eredetük. Míg aztán a német H. M. G. Grellmann munkája, a *Historisches Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart...* (Göttingen, 1787) felhívta a figyelmet az európai cigányok nyelvének az indiai nyelvekkel való hasonlóságára, ami további nyelv-

vészeti kutatások alapjául szolgált, és ezek a cigányok őshazáját Indiába tették. Grellmann kutatásait az az eset inspirálta, hogy a Rév-Komárom melletti Dunaalmásból való református lelkész, Wályi István a hollandiai Leidenben végzett tanulmányai során indiai diákokkal találkozott, és mivel nyelvük a cigányokéhoz hasonlított, jelentésükkel együtt több mint ezer szót jegyzett fel tőlük. Amikor hazatérve felkereste a cigányokat, és felolvasta nekik a feljegyzett indiai szavakat, azokat ők megértették és minden nehézség nélkül le tudták fordítani. Grellmann a Wiener Anzeigent (Bécsi Közlemények) jelölte meg forrásként 1763-ból, amit aztán több szerző – romológus – is átvett hivatkozásként. Ezt a forrást azonban – sem Bécsben, sem Budapesten – nem sikerült felderíteni; ilyen című periodika a megadott időszakban nem ismeretes.

A problémát az 1990-es években Viera Urbancovánek sikerült tisztáznia, aki a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban rálelt az eredeti forrásra, melyet Grellmann és követőik használtak: egy figyelemreméltó monográfiára, mely 1775 és 1776 között harminckilenc folytatásban látott napvilágot a *Kaiserlich Königliche allergnädigste privilegierte Anzeigen aus sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländer* című időszaki kiadványban. A „megtalálónak” sikerült feloldania az ab. H. rövidítést, melyet a szóban forgó helyen több szakcikk aláírásaként használt az az időben ismert szepességi német természettudós, evangélikus lelkész, Samuel Augustini ab Hortis (Kakaslomnic, 1729–Szepesszombat, 1792), és kétszázhusz év elteltével előkészíteni ennek a kivételes műnek könyv formájában történő kiadását (szlovák fordításban és német eredetiben).¹ Ebben a mai Szlovákia területén született monográfiában Augustini számos értékes ismeretet közöl azzal kapcsolatban, hogyan éltek, étkeztek, öltözködtek a cigányok a 18. században, igen érdekes leírásokat ad az erdélyi és moldvai katlankészítőkről, és egy etnológus számára kivételesen fontosak a kovácsokról és a muzsikuszokról írt részek. Igen figyelemre méltó az a cigány–német kisserótár, melyből többek között az is kiderül, hogy a 18. században a cigány etnikumhoz tartozók önmaguk megjelölésére a *roma* terminust használták – ami ez idáig a legrégebbi ismert bizonyítéka e népnév használatának. A mai kutató számára több mint érdekes a szerző megállapítása, hogy „a cigányok gyerekeket lopnak” hiedelme már a 18. században is elterjedtnek számított.²

Fontos forrást jelentenek még a 18. században a területünkön élt cigányok életének megismeréséhez azok a cigányösszeírások (*Súpisy Cigánov*), melyeket Mária Terézia utasítására a királyi helytartótanács kezdeményezett, és amelyeket 1770–1785 között a vármegyék készítettek el. Ezek a településszintű felmérések az egyes családokat vették számba, rögzítve a családfő vezeték- és keresztnévét, foglalkozását, gyermekeinek nevét és életkorát, vallását; egyik-másik összeírás kitért a lakóhelyre, az öltözetre, az elhullott állatok húsának fogyasztására is. Ezekre az összeírásokra támaszkodott monográfiájában Emília Horváthová,³ és Pavol Šalamon is forrásként használta őket.⁴ A

1 Augustini ab Hortis Samuel, 1995.

2 Mann, Arne B., 1997: 129–132.

3 *Cigáni na Slovensku*, 1964:116–133.

4 Šalamon, Pavol, 1992:73–76.

cigány vezetéknevek ezen összeírásokban való előfordulásának, illetve mai földrajzi elterjedésüknek az összehasonlítása arról tanúskodik, hogy a cigányok a mai Szlovákia területén már több mint két évszázada letelepült életmódot folytattak.⁵ Azt is el kell azonban ismerni, hogy a fenti, 18. századi összeírások átfogó elemzésére és értékelésére eddig még senki nem kerített sort.

További fontos forrásanyag a romológusok számára a *Súpis Cigánov v Uhorsku z roku 1893* (Cigányösszeírás Magyarországon 1893-ban), mely két évvel később magyar, illetve német nyelven is megjelent, részletes táblázatokkal, az egyes problémakörökhez fűzött kommentárokkal és térképekkel.⁶ Az egyes megyék és járások szerinti részletes adatok a cigányok lélekszámával, foglalkozásával és életmódjával, lakóhelyük típusaival, iskolázottságával, nyelvismeretével, vallásosságával foglalkoznak, miközben az egyes személyeket három kategóriába sorolják (letelepedett, félig vándor, vándor). A fenti összeírásból például kiderül, hogy a legtöbb cigány kovács a történeti Magyarországon a mai Szlovákia területére eső megyékben élt.

A cigányok iránti tudományos érdeklődés a 19. században is elsősorban a nyelvük vizsgálatára irányult. Igor E. Kutlík-Garudo a szlovákiai romológia kezdeteivel foglalkozó tanulmányába azoknak a kutatóknak a munkáit sorolta be, akik vagy a mai Szlovákia területéről származtak, vagy itt végezték nyelvészeti kutatásaikat [Ihnátko György (1840–1885): *Cygány nyelvtan* (1877); Antoine Kalina (1846–1906): *La langue des Tziganes slovaques* (1882); Pavol Lichner (1816–1884) – kiadatlan kézirat; Rudolf von Sowa (1853–1900): *Die Mundart der slovakischen Zigeuner* (1887); József főherceg (1833–1905): *Czigány nyelvtan – Románo csibákero sziklaribe* (1888)].⁷

A két világháború közti időszakból Vincenc Lesný *Jazyk Cikánů v ČSR* (A Csehszlovákiában élő cigányok nyelve)⁸ című nyelvészeti munkáján kívül etnológiai szempontból figyelemreméltók František Štampach *Cikáni v Československej republice* (Cigányok a Csehszlovák Köztársaságban, 1929)⁹ és *Základy národopisu cikánů v ČSR* (A Csehszlovákiában élő cigányok néprajzának alapjai, 1930)¹⁰ című munkái. Ha a szerző munkái a cigány problematikával kapcsolatban nem is képviselnek különösebb tudományos nézőpontot, és a mai romológia kritikával illeti is őket,¹¹ több értékes korabeli megfigyelést tartalmaznak, melyek a cigányok életének különböző vonatkozásait közelítik meg, és a fotódokumentációs anyaguk is értékes. Figyelemreméltó az is, hogy Bartolomej Krpelec Bártfáról írt történeti-etnográfiai monográfiájában külön fejezetet szentelt a cigányoknak *Cigányok* címmel, mely gazdag néprajzi anyagot tar-

5 Mann, Arne B.: *Rómske priezviská* (kéziratban).

6 *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. 1895.

7 Kutlík-Garudo, Igor E., 1988:45–56.

8 Lesný, Vincenc, 1934.

9 Štampach, František, 1929.

10 Štampach, František, 1930:314–380.

11 Jurová, Anna, 1993.

talmaz.¹² Ján Kolarčík-Fintický (1899–1961) kelet-szlovákiai tanár gazdag gyűjtő-dokumentáló és kulturális-felvilágosító munkája mind ez idáig nem került megfelelő szakmai értékelésre, illetve felhasználásra sem. Hagyatékát Turócszentmártonban a Matica slovenská Irodalmi Levéltára őrzi.¹³

A cigány kérdéskör iránti érdeklődés a második világháború után éledt fel újból. 1955-ben adta ki Zdeňka Jamnická-Šmerglová *Dějiny našich ciganů* (Cigányaink története)¹⁴ című tudományos-ismeretterjesztő munkáját 1960-ban jelent meg Slávo Kalný *Cigánsky plač a smiech* (Cigány sírás és nevetés)¹⁵ című érdekes riportkönyve. Mindez már abban az időben történt, amikor Szlovákiában megkezdődött a rendszeres etnográfiai terepmunka a cigány lakosság körében, melynek eredményeit Emília Horváthová-Čajánková (1931–1996) tette közzé.

1952-ben, az akkor huszonegy éves Emília Čajánková elindult első kutatásaira a cigány településekre, és még ugyanabban az évben publikálta első tanulmányát, melyben a kutatás szükségességét a következőképpen indokolta meg: „Azzal az anyaggal, melyet a kutatás során szerzünk, bemutatjuk a cigány kultúra specifikus voltát, mely saját nyelvük és történeti eredetük alapján a cigányokat nemzetiséggé avatja... Ezzel az anyaggal továbbá azt is megmutathatjuk, melyek a cigány kultúra azon pozitív elemei, melyek aztán tovább is fejlődhetnek.”¹⁶

Čajánková ismétlődő kutatásainak eredménye a *Život a kultúra rožkovianských Cigánov* (A roskoványi cigányok élete és kultúrája)¹⁷ című terjedelmes néprajzi tanulmánya lett, mely a cigány kultúra valamennyi, etnográfiai módszerrel megközelíthető összetevőjével foglalkozó munka volt Szlovákiában. Az ilyenfajta kutatás indoklásaként a szerző a következőket mondta: „És nem utolsó helyen áll a feladat, hogy megszüntessük a cigányoknak a többi állampolgárral szembeni bizalmatlanságát, és a rasszizmust a nem cigány állampolgárok körében, hogy így egy kölcsönös bizalom alakulhasson ki...”¹⁸ 1954-ben szervezte meg E. Čajánková – immár a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkatársaként – az első olyan csoportos kutatást, mely a cigány lakosság egykori és jelenbeli életének vizsgálatára irányult Gömör nyolc cigány településén. Ebbe a munkába egy másik, akkor kezdő etnográfust is bevont a romológus Eva Davidová személyében, továbbá két cigányt (az orvos dr. Ján Cibulát és a jogász végzettségű dr. Gustáv Karikát), valamint a cseh képzőművészt, Míla Doleželovát. 1955 decemberében valósult meg a második közös kutatásuk, ezúttal a Bártfai, Eperjesi, Michalovcei és Kassai járásokban. Terepmunkái többségét azonban Čajánková egyedül valósította meg: 1952–1958 között, hat év alatt Szlovákia

12 Krpelec, Bartolomej, 1935:253–256. Krpelec munkája előtt egyedül Václav Antonín *Luhačovské Zálesí* című néprajzi monográfiája tartalmazott önálló fejezetet, *Cigányok* (1930:552–556) címmel.

13 Sedláková, Viera, 1981.

14 Jamnická-Šmerglová, Zdeňka, 1955.

15 Kalný, Slávo, 1960.

16 Čajánková, Emília, 1952.

17 Čajánková, Emília, 1954:149–175; 285–308.

18 Ugyanott.

negyvenöt települését látogatta végig.¹⁹ Több mint tízéves történeti és etnográfiai kutatásai eredményeként jelent meg – Emília Horváthová néven – terjedelmes monográfiája, a *Cigáni na Slovensku* (Cigányok Szlovákiában, 1964)²⁰ címmel, mely történeti részében a cigányok eredetével, valamint az egyes európai országokban élő cigányok történetével foglalkozik, etnográfiai részét viszont a hagyományos foglalkozásoknak, továbbá a zenélésnek, lakáskörülményeknek, az öltözködésnek, az étkezésnek, a gyógyításnak és a higiénia szenteli, de kitér a családi és társadalmi életre és szokásokra is. Egy ilyen munka megjelentetése abban az időben, amikor a „cigány származású lakossággal” szembeni asszimilációs politika érvényesült, nem volt egyszerű. A szerző monográfiáját röviddel az után készítette elő, hogy kiadásra került a *Cikánska otázka v ČSSR* (Cigánykérdés a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban, 1961)²¹ című ideológiai kézikönyv, mely vitatta a cigány etnikum létezését, nyelvét és kultúráját. Ennek szerzője, Jaroslav Sus kemény kritikával illette Emília Horváthovának a roskoványi cigányokról írt tanulmányát, a nézeteit pedig úgy jellemezte, mint „minden kritika nélküli, romantikus csodálat... melyből különböző, reálisnak nem nevezhető megoldások születnek a cigánykérdés megoldására”.²² Horváthovának ezért monográfiájában korrigálnia kellett néhány korábbi nézetét: főleg munkája *Cigánska otázka u nás dnes* (A cigánykérdés nálunk napjainkban) című utolsó fejezetében, melyet mintha egy másik szerző írt volna. Az akkori represszív kormánypolitika elfogadása mellett azzal a kijelentéssel is találkozhatunk itt, miszerint „a cigányságnak mint etnikai diaszpórának a létezési formája egyszer és mindenkorra lehetetlenné teszi nemzetiséggé, és később nemzeté alakulásukat, annak ellenére is, hogy egyes helyeken nagyobb, másutt kisebb mértékben megőrizték saját kultúrájukat”.²³

Emília Horváthová az elkövetkező évtizedekben a cigány problematikával inkább csak mellékesen foglalkozott, elméleti írásaiban azonban kitartott definíciója mellett, mely szerint „a cigányok exterritoriális csoportot alkotnak egy más etnikumú környezetben, belsőleg differenciált diaszpórában élve, és az eltelt csaknem ezer év alatt sem tudtak egy magasabb etikai fejlődési kategóriát elérni, ami lehetetlenné teszi, hogy azt akár a jövőben is elérhessék”.²⁴ Álláspontján a kutató 1989 után sem változtatott, mikor definíciója már tarthatatlanná vált.

Anna Jurová történész mutatott rá a cigányokról szóló első hazai híradás datálásának tisztázatlanságára: Emília Horváthová monográfiájában másodlagos forrást idézett, melynek hitelességét eddig nem sikerült megállapítani, sőt ez az 1322-es évet sem említi, mely az *Encyklopédia Slovenska* (Szlovákia enciklopédiája)²⁵ *cigányok*

19 Lásd Mann, Arne B., 1966:141–144.

20 Horváthová, Emília, 1964.

21 Sus, Jaroslav, 1961.

22 Ugyanott.

23 Horváthová Emília, 1964:368–369 és 371.

24 Horváthová, Emília, 1974.

25 Jurová, Anna, 1999:105. és az 5-7. számú jegyzetek.

címzavában szerepel, pedig annak szerzője szintén Horváthová,²⁶ így kétség támadhat az adat eredetét – és valóságát – illetően. Horváthová *Cigáni na Slovensku* (Cigányok Szlovákiában) című monográfiája azonban a fenti fenntartások ellenére is a szlovákiai romológiai irodalom alapműve.

A cseh etnográfus, Eva Davidová 1960–1962 között a kassai járási nemzeti bizottság módszertani előadójaként dolgozott, és 1962-ben kiállítást rendezett *Cigáni východného Slovenska kedysi, dnes a zajtra* (Kelet-Szlovákiai cigányok egykor, ma és holnap) címmel. A *K spôsobu bývania v cigánskych osadách východného Slovenska* (A kelet-szlovákiai cigány települések lakáskultúrájához)²⁷ című tanulmányán kívül kutatásainak eredményét egy ismeretterjesztő munkában tette közzé *Bez kolíb a šiatrov* (Kunyhók és sátrak nélkül)²⁸ címmel.

1963-ban Jiří Lípa *Průručka cikánštiny* (A ciganológia kézikönyve) címmel tankönyvet adott ki a Homonna környéki cigányok nyelvjárása alapján.²⁹

Az állam asszimilációs politikája, mely a „cigánykérdést” szociális kérdésként kezelte, azt eredményezte, hogy a cigány problematika csaknem három évtizedre tabutémává vált. Bizonyos enyhülést jelentett az ún. prágai tavasz korszaka (1968–1971) és az utána következő rövid időszak. Ebben az időszakban jelentette meg az ismétlődő kutatásait elsősorban Kelet-Szlovákiában folytató cseh nyelvész, Milena Hübschmannová a *Romské pohádky* (Cigány történetek, 1973) című munkáját, valamint a *Základy romštiny* (A romológia alapjai, 1974) című tankönyvét, melyben a kelet-szlovákiai nyelvjárásokat³⁰ vette kiindulópontjául. Később a szerző elsősorban külföldi szakfolyóiratokba publikált.

A fentieknek mintegy ellentétéként, 1975-ben terjedelmes gyűjteményes kötet jelent meg Karel Kára és munkatársai tollából *Cikáni v ČSSR v procesu společenské integrace* (Cigányok a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a társadalmi integráció folyamatában)³¹ címmel, melynek összeállítói már a bevezetésben beismerik, hogy a munka a CSSZK szövetségi kormányának határozataiból fakadó követelményeknek tesz eleget. A szerzők – a kutatógárda titkára Eva Davidová etnográfus volt – munkájukban „összhangba hozzák” a tudományos kutatást az állam asszimilációs politikájának követelményeivel: a cigányokat mint elhalóban levő népcsoportot definiálják, melynek etnikumként való létezéséhez nincsenek meg az objektív feltételek, ezért eleve eltűnésre, és a többi, hazánk területén élő nemzeti kisebbséggel való egybeolvadása eleve ítéltetett. Elismerik, hogy léteznek ugyan bizonyos „elemei a jellegzetes cigány kultúrának”, amit „időlegesen és céltudatosan ki lehet használni” a

26 Ezt a tényt megerősítette az *Encyklopédia Slovenska* néprajzi címszavainak akkori szerkesztője, PhDr. Darina Pavlí.

27 Davidová, Eva, 1961:289–312.

28 Davidová, Eva, 1965.

29 Lípa, Jiří, 1963:155; illetve Lípa, Jiří, 1965.

30 Hübschmannová, Milena, 1973:320; illetve Hübschmannová, Milena, 1974.

31 Kára, Karel és munkatársai, 1975.

„nem cigányok közösségébe való megszakítás nélküli és szerves beolvadásuk” folyamata közben.³²

Erre a nem éppen könnyű időszakra esnek a brünni történész, Ctibor Nečas szlovákiai levéltárakban végzett kutatásai, melyek középpontjában a cigányok második világháború alatti helyzete és a velük szembeni diszkrimináció állt. Nečas kutatásai rész-eredményeit a *Nové obzory*³³ című szemlében, valamint a *Nad osudem českých a slovenských Cikanů v letech 1939-1945* (A cseh és szlovák cigányok sorsa 1939–1945 között)³⁴ című kötetben tette közzé, ám ez utóbbi csak kis példányszámban jelent meg, ezért Szlovákiában szinte teljesen ismeretlen maradt.

1986 mérföldkőnek számít a tudományos kutatásban és a cigány problematika taglalásában. Már a *Cikáni v průmyslovém městě* (Cigányok az iparvárosokban)³⁵ című kiállítás is – melyet a Csehszlovák Tudományos Akadémia Etnográfiai és Folklorisztikai Intézete szervezett Prágában (április 16–17.) – jelezte, az Intézet akkori igazgatója ellenállásának ellenére, e változást. Východnán, a XXXII. Folklórfesztivál keretében – melynek szakmai előkészítésében a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete is részt vett – ugyanezen év július 6-án mutatták be Viliam Gruska *Ľudia z rodu Rómov* (Cigány emberek)³⁶ című összeállítását, mely elsőként foglalkozott a cigányokkal, mint egy saját történelemmel, nyelvvvel és kultúrával bíró önálló etnikum tagjait.

Az enyhülő politikai légkörnek köszönhetően a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének sikerült előkészítenie és 1988-ban megjelentetnie a *Slovenský národopis* című folyóirat tematikus számát, melyben szlovák és cseh kutatók (V. Bačová, M. Hübschmannová, E. Davidová, E. Horváthová, I. Kutlík-Garudo, Ct. Nečas, Z. Kollárová-Švorcová, P. Šalamon, J. Marušáková, M. Dubayová, E. Lacková, A. Mann és mások) több mint húsz romológiai – történeti, etnográfiai és szociológiai – tanulmánya olvasható.³⁷ A cigány lakossággal szembeni eltérő felfogások a Szlovák Tudományos Akadémia Kassai Társadalomtudományi Intézete által 1988. február 17-18-án szervezett *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov* (A cigány családok és a cigány lakosság kutatásának elméleti-módszertani kiindulópontjai)³⁸ című szemináriumon is megmutatkoztak, ám itt is érzékelhető volt egyfajta pozitív elmozdulás – a tudományos érdeklődés fokozatosan kikerült az állami politika befolyása alól.

32 Ugyanott, a 2–3., a 23., a 485., a 490., a 493. és a további oldalakon.

33 Nečas, Ctibor, 1975:25–51; Nečas, Ctibor, 1977:125–154.

34 Nečas, Ctibor, 1981.

35 *Cikáni v průmyslovém městě*, 1986:165.; a 2. rész ugyanott: 1988:181. Vö. Mann, Arne B., 1988:244–246.

36 Vö. Haišman, Tomáš, 1988:243–244.

37 A tematikus szám *K historickým a etnokultúrnym determináciám spoločenskej integrácie Cigánov-Rómov v procese výstavby rozvinutého socializmu v Československu* címmel jelent meg (összeállította: A. B. Mann). *Slovenský národopis*, XXXVI. évf., 1988. 1. szám.

38 *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov, príspevky zo seminára v Košiciach 17–18. februára 1988.*, 1989:240. Az egyik itt elhangzott, illetve publikált előadás: Bačová, Viera, 1990:491–501.

Az 1989 novemberében bekövetkezett rendszerváltás megszüntette az állam és a politika beavatkozását a tudományos kutatásokba, így a romológia terén is újabb lehetőségek nyíltak a tudományos eredmények bemutatására. Már 1990-ben megjelent Vladimír Gecelovský *Rómovia na Gemerí do roku 1945* (Cigányok Gömörben 1945-ig)³⁹ című kis példányszámú kötete. A Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete 1992-ben *Neznámi Rómovia* (Ismeretlen cigányok)⁴⁰ címmel adott ki tanulmánygyűjteményt, mely a Slovenský národopis 1988. 1. számához kötődött, és tizennyolc történeti, etnográfiai, antropológiai, szociológiai, folklorisztikai és népművelő tanulmányt tartalmazott (V. Bačová, J. Belišová, V. Gecelovský, M. Hübschmannová, A. Jurová, Z. Kollárová, E. Krekovičová, A. Mann D. Siváková, P. Šalamon, J. Drenko, H. Zelinová és mások tollából). Ctibor Nečas több közleményben foglalta össze sokéves levéltári kutatásainak eredményeit, miközben megjelent a cigányok második világháború alatti történetét bemutató, alapvető jelentőségű monográfiája, a *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945* (A csehszlovákiai cigányok 1938–1945 között),⁴¹ melynek harmadik fejezetét – összesen hetvenhárom oldalon – az ez időben a háborús Szlovák Köztársaságban, illetve a Magyarországhoz visszacsatolt területeken élő cigányoknak szentelte. Erre az időszakra emlékezik Vasiľ Fedič munkája, a *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna* (A kelet-szlovákiai cigányok és a második világháború) című munkája is.⁴² A cigányok legújabb történetével a Szlovák Tudományos Akadémia Kassai Társadalomtudományi Intézetében Anna Jurová történész foglalkozik: 1993-ban tette közzé a *Vývoj rómskej problematiky po roku 1945* (A cigány problematika fejlődése 1945 után)⁴³ című munkáját, 1996-ban pedig négykötetes dokumentumgyűjteményt jelentetett meg *Rómska problematika 1945–1967* (A cigány problematika 1945–1967 között)⁴⁴ címmel. 1995-ben látott napvilágot a romológus Eva Davidová tudományos-ismeretterjesztő munkája, a *Cesty Romů/Romano drom 1945–1990* (A cigányok útja 1945–1990),⁴⁵ mely igen gazdag szlovákiai néprajzi anyagot és fotódokumentációt tartalmaz. A regionális cigány történelem megismeréséhez kétségtelenül értékes hozzájárulást jelent Jozef Drenko monográfiája, mely a Losonc környéki muzsikuss cigányokról közöl értékes történeti anyagot.⁴⁶ A szlovákiai cigányok kultúrájával és életmódjával a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetében 1986-tól Arne B. Mann foglalkozik rendszeresen.⁴⁷ A cigányokról és a zsidókról alkotott képnek szentelte publikációját az intézet egy másik munkatársa, Eva Krekovičová.⁴⁸ A szociológusok közül Michal Vašečka foglalkozik rendszeresen a cigánykérdéssel, aki 1999 óta egyben az Inštitút pre verejnú

39 Gecelovský, Vladimír, 1990.

40 Mann, Arne B. (szerk.), 1992.

41 Nečas, Ctibor, 1994.

42 Fedič, Vasiľ, 2001.

43 Jurová, Anna, 1993.

44 Jurová, Anna, 1996.

45 Davidová, Eva, 1995.

46 Drenko, Jozef, 1997.

47 Mann, Arne B.: *Súpis prác s rómskou problematikou*. In: Farah, Valéria szerk., 2000:65–70.

48 Krekovičová, Eva, 1999.

otázky által megjelentetett, a társadalom helyzetéről szóló éves beszámolók szlovákiai cigányokról szóló fejezeteinek is szerzője. Ugyancsak ő az összeállítója, illetve a fő szerzője annak a társadalmi-gazdasági és politológiai elemzésnek, mely a cigányok társadalomban betöltött helyét vizsgálja.⁴⁹

Szlovákia területén az elmúlt évtizedekben több, a cigányok életmódjára és kultúrájára irányuló, figyelemreméltó csoportos kutatás valósult meg. Közülük is a legrégbbiek közé tartoznak azok a már említett kutatások, melyeket Emília Horváthová szervezett a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének égisze alatt (1954-ben Gömörben, 1955-ben Kelet-Szlovákiában). 1987–1989 között újabb kollektív kutatást szervezett a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete (Arne B. Mann koordinálásával), mely a családi szokások vizsgálatát célozta, és amelyben – azonos kérdőívet használva – elsősorban tanárok vettek részt Szlovákia különböző területeiről. E kutatások eredményei a Slovenský národopis 1988. 1. számában, valamint a *Neznámi Rómovia* (Ismeretlen cigányok, 1992) című kötetben jelentek meg. A következő csoportos kutatás, amely a kelet-szlovákiai cigány települések helyzetének megismerésére irányult, a pilzeni Nyugat-Csehországi Egyetem Humántanulmányok Kara szervezésében valósult meg Stanislav Kužel vezetésével 1999–2000-ben.⁵⁰ A máig utolsó csoportos kutatás (*A cigányok és a munkaerőpiac*) 2000–2001-ben került megvalósításra Iveta Radičová irányítása alatt huszonhét olyan szlovák településen, ahol a cigányok integrációja és koncentrációja különböző mértékű.⁵¹

Jelentősek a nyelvészeti kutatások is. 1991-ben jelent meg Prágában az igencsak fontos *Romsko–český a česko–romský kapesní slovník* (Cigány–cseh és cseh–cigány zsebszótár),⁵² 1996-ban pedig a *Slovensko–rómsky, rómsko–slovenský slovník* (Szlovák–cigány, cigány–szlovák szótár).⁵³ 1999-ben Hana Šebková és Edita Žlnayová *Romaňi čhib* címmel cigány tankönyvet adott ki.⁵⁴

A kárpáti cigány nyelv szerkezetéről 2000-ben jelentetett meg publikációt az orientalista Anna Rácová és Ján Horecký.⁵⁵ Igen értékes forrásként szolgálhat a kelet-szlovákiai cigányok életének megismeréséhez a cigány származású író, Elena Lacková önéletrajza.⁵⁶

A cigány problematika iránti tudományos érdeklődés fokozódása a megvédésre került doktori munkák esetében is megfigyelhető. Jelena Marušiaková, a pozsonyi Komenský Egyetem Etnográfia és Folklorisztika Tanszékének tudományos aspiránsa 1985-ben védte meg kandidátusi értekezését.⁵⁷ 1993-ban Mária Dubayová disszertáci-

49 Vašečka, Michal, 1999:775–776.; illetve 2000:191–238.; továbbá 2001:175–198. Vašečka, Michal és munkatársai, 2000.

50 Kužel, Stanislav (szerk.), 2000.

51 Radičová, Iveta, 2001.

52 Hübschmannová, Milena–Šebková, Hana–Žigová, Anna, 1991.

53 Berky, Ján–id. Prokop, Jozef–Stojka, Michal, 1996.

54 Šebková, Hana–Žlnayová, Edita, 1999.

55 Rácová, Anna–Horecký, Ján, 2000.

56 Lacková, Elena, 1997.

57 Marušiaková, Jelena, 1985.

ójában a cigány családdal foglalkozott, 2001-ben pedig monográfiát adott ki *Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny* (A cigányok a kulturális változások folyamatában)⁵⁸ címmel. Anna Jurová történész disszertációjában (1993) a cigány problematika 1945 utáni szlovákiai megközelítéseit elemezte.⁵⁹ Arne Mann 1997-ben védte meg doktori értekezését, melyben a korábban már közzétett tanulmányait rendezte egybe.⁶⁰ Zuzana Kumanová szakdolgozata (1998) ugyancsak a cigány családot állította figyelem középpontjába.⁶¹ A romológiai kutatások eredményei megtalálhatók a különböző konferenciakötetekben vagy a szakfolyóiratok tematikus számaiban is,⁶² főként azonban az 1994-től Prágában megjelenő, *Romano džaniben* című romológiai szakfolyóiratban, vagy a brünni Cigány Kultúra Múzeuma bulletinjében, mely szlovákiai vonatkozású tanulmányokat is közöl. A szlovák szerzők tanulmányai helyet kapnak a cigány diákok pedagógusainak szövetségének, a „Hnutí R”-nek konferenciaköteteiben (eddig tizenkettő jelent meg belőlük Ústí nad Labemben). Igen fontos segítséget nyújtanak a romológiai irodalomban való eligazodáshoz a bibliográfiák: eddig mindösszesen kettő látott napvilágot – Ruben Pellar annotált bibliográfiája⁶³ és Valéria Farah válogatott bibliográfiája.⁶⁴ Azonban nem minden cigány problematikával foglalkozó publikáció talált pozitív fogadtatásra: drámai sorsra jutott a *Rómsky dejepis* (Cigány történelem, (2000) című tankönyv szlovák kiadása, melyet 1989 után elsőként tiltottak be egy évre Szlovákiában, miközben cseh változatát (2001) sikerrel használták az ottani iskolákban.⁶⁵

A fenti áttekintésből kiderül, hogy a cigánykérdés néhány évtizedes tabuként való kezelése ellenére Szlovákiában egész sor tudományos publikáció és ismeretterjesztő munka született, amelyek a cigány lakosság történetével, kultúrájával, társadalmi és demográfiai helyzetével, egykori és jelenbeli életmódjával foglalkoztak. Ezek közül egyiket-másikat a részben idealizált hozzáállás és szerzőjének a cigányok és kultúrájuk iránti romantikus elfogultsága jellemzi, mások a cigányok jelenlegi helyzetének tárgyilagos, össztársadalmi kontextusba ágyazott elemzésére törekedtek, megint mások kritikus álláspontot foglalnak el a cigányokkal szemben. Öröndetes tény, hogy az

58 Dubayová, Mária, 1993; ill. Dubayová, Mária, 2001.

59 Jurová, Anna, 1993.

60 Mann, Arne B., 1997.

61 Kumanová, Zuzana, 1998.

62 *Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy*, 1995; Prokop, Jozef (szerk.), 1995; Frištenská, Hana–Lázničková, Ilona–Sulitka, Andrej, 1995; Zeman, Viliam (szerk.), 1996; Poláková, Eva (szerk.), 2000; Farah, Valéria (szerk.), 2000; Dilema, 2000. 12. (tematikus) szám; Janto, Juraj (szerk.), 2000; Mesárošová, Katarína (szerk.), 2001; Kušnieriková, Natália, szerk., 2001; illetve a *Sociológia* című folyóirat tematikus száma: XXXIII. évf., 2001. 5. szám, 417–532; valamint az *Etnologické rozpravy* című folyóirat tematikus száma: VIII. évf., 2001. 2. szám.

63 Pellar, Ruben, 1994.

64 Farah, Valéria, 2000.

65 Mann, Arne B.: *Rómsky dejepis*; illetve, ugyanő: *Rómský dejepis*. A kialakult problémáról lásd P. Salner, G. Kiliánová, J. Podoba és E. Krekovičová írásait: *Etnologické rozpravy*, VIII. évf., 2001. 2. szám, 149–164.

egyetemek és főiskolák pedagógiai és bölcsészettudományi karain az utóbbi években egyre több cigány témájú szakdolgozat készül. Ám ennek ellenére nyilvánvaló, hogy az ismeretek jelenlegi szintje még mindig nem kielégítő: a jövőre nézve fontos lenne szakmailag felkészíteni a történészeket (különösen a középkorra és újkorra szakosodókat), etnológusokat, szociológusokat és a pedagógusok egy részét, akiket sem a „fehérek” részéről megnyilvánuló lenéző hozzáállás vagy ironikus megjegyzések sora, sem a cigányok részéről tapasztalható kezdeti bizalmatlanság nem tántorít el ettől a kényes problematikától. Rajtuk fog múlni az is, hogy romológiai kutatásaik eredményeit át tudják-e majd vinni a gyakorlatba. Ugyanis a cigány lakossággal mindennapi kapcsolatba kerülő és igen gyakran konkrét intézkedéseket hozó állami és önkormányzati szerveknek a tudományos kutatások eredményei iránti érdeklődése ez idáig minimálisnak mondható.

Szabó Orsolya fordítása

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyarországhban 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei.

Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, IX. évf., Budapest, 1895.

Antonín, Václav: *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice, 1930.

Augustini ab Hortis Samuel: *Cigáni v Uhorsku 1775*. Štúdio –dd–, Bratislava, 1995.

Bačová, Viera, 1990: *Typológia rómskych rodín na slovensku*. Sociológia, XXII. évf., 4. szám.

Berky, Ján–id. Prokop, Jozef–Stojka, Michal: *Slovensko–rómsky, rómsko–slovenský slovník*. Štúdio –dd–, Bratislava, 1996.

Cigáni na Slovensku. SAV, Bratislava, 1964.

Cikáni v průmyslovém městě. Problematika adaptace a asimilácie. Zpravodaj KSVIEF, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1986. 7. szám; 1988. 13. szám.

Čajánková, Emília: *Zpráva o výskume života a kultúry Cigánov na Slovensku*. In: Národopisný sborník, 1952.

Čajánková, Emília: *Život a kultúra rožkovianskych Cigánov*. Slovenský národopis, 1954. 1–2. szám; 3–4. szám.

Davidová, Eva: *K spôsobu bývania v cigánskych osadách východného Slovenska*. Nové obzory, 1961. 3.

Davidová, Eva: *Bez kolíb a šiatrov*. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1965.

Davidová, Eva: *Cesty Romů/Romano drom 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc, 1995.

Drenko, Jozef: *Rómski-cigánski hudobníci z Lučenca a okolia*. Novohradské osvetové stredisko, Lučenec, 1997.

- Dubayová, Mária: *Väzby cigánskej rodiny na vlastné etnické spoločenstvo a dynamika týchto väzieb*. Kandidátska dizertačná práca. Etnologický ústav SAV, Bratislava, 1993.
- Dubayová, Mária: *Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. Kultúrnoantropologická štúdia*. Filozofická fakulta PU, Prešov, 2001.
- Farah, Valéria (szerk.): *Odras života rómskeho etnika v literatúre. Zborník príspevkov z celoslovenského seminára, 2000. március 29*. Štátna vedecká knižnica, Košice, 2000.
- Farah, Valéria: *Rómovia v literatúre 1945–1999* (válogatott bibliográfia). Krajská štátna knižnica, Košice, 2000.
- Fedič, Vasiľ: *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna*. REDOS, Humenné, 2001.
- Frištenská, Hana–Lázničková, Ilona–Sulitka, Andrej: *Neznámy holocaust*. Praha, 1995.
- Gecelovský, Vladimír: *Rómovia na Gemeri do roku 1945*. Okresné osvetové stredisko, Rožňava, 1990.
- Haišman, Tomáš: *Ludia z rodu Rómov*. Slovenský národopis, XXXVI. évf., 1988. 1. szám.
- Horváthová, Emília: *Cigáni na Slovensku. Historicko-etnografický náčrt*. SAV, Bratislava, 1964.
- Horváthová, Emília: *K otázke etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov*. Slovenský národopis, XXII. évf., 1974. 1. szám.
- Hübschmannová, Milena: *Romské pohádky*. Odeon, Praha, 1973.
- Hübschmannová, Milena: *Základy romštiny*. Academia, Praha, 1974.
- Hübschmannová, Milena–Šebková, Hana–Žigová, Anna: *Romsko–český a česko–romský kapesní slovník*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1991.
- Jamnická–Šmerglová, Zdeňka: *Dějiny našich Cíkanů*. Orbis, Praha, 1955.
- Janto, Juraj (szerk.): *Integrácia Rómov na Slovensku*. Ethnologia Actualis Slovaca 1–2. Univerzita sv. Cyrila a Metóda, Trnava, 2000.
- Jurová, Anna: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku v rokoch 1945–1969 (1970)*. Autoreferát kandidátskej dizertácie. FF UK, Bratislava, 1993.
- Jurová, Anna: *Vývoj rómskej problematiky po roku 1945*. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1993.
- Jurová, Anna: *Vývoj riešenia rómskej problematiky na Slovensku v rokoch 1945–1969 (1970)*. FF UK, Bratislava, 1993.
- Jurová, Anna: *Rómska problematika 1945–1967. Dokumenty I–IV*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1996.
- Jurová, Anna: *História Rómov na Slovensku stále neznáma. Úvaha o problémoch výskumu*. Romano džaniben (Praha), VI. évf., 1999. 3–4. szám.
- Kalný, Slávo: *Cigánsky plač a smiech*. Osveta, Bratislava, 1960.
- Kára, Karel és munkatársai: *Cikáni v ČSSR v procesu společenské integrace*. Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha, 1975.
- Krekovičová, Eva: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Academic Electronic Press, Bratislava, 1999.
- Krpelec, Bartolomej: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov. 1935.

- Kumanová, Zuzana: *Rómska rodina*. Katedra etnológie FF UK, Bratislava, 1998.
- Kušnieriková, Natália, szerk.: *Rómovia–vzdelanie–tretí sektor*. PDCS – Centrum prevencie a riešenia konfliktov, Bratislava, 2001.
- Kutlík-Garudo, Igor E.: *O začiatkoch romistiky na Slovensku*. Slovenský národopis, XXXVI. évf., 1988. 1. szám.
- Kužel, Stanislav (szerk.): *Terénní výzkum integrace a segregace*. Cargo Publishers, Plzeň, 2000.
- Lacková, Elena: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Kiadásra előkészítette: Milena Hübschmannová. Triáda, Praha, 1997.
- Lesný, Vincenc: *Jazyk cikánů v ČSR*. Československá vlastiveda. III. Jazyk. Praha, 1934.
- Lípa, Jiří: *Průručka cikánštiny*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1963, 155.
- Lípa, Jiří: *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém*. ČSAV, Praha, 1965.
- Mann, Arne B.: *Cikáni v průmyslovém městě*. Slovenský národopis, XXXVI. évf., 1988. 1. szám.
- Mann, Arne B. (szerk.): *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku*. Ister Science Press, Bratislava, 1992.
- Mann, Arne B.: *Zakladateľka romistiky na Slovensku. Emília Horváthová 1931–1966*. Romano džaniben (Praha), III. évf., 1996. 1–2. szám.
- Mann, Arne B.: *Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. Dynamika etnosociálnych a kultúrnych vzťahov*. Ústav etnológie SAV, Bratislava, 1997.
- Mann, Arne B.: *Samuel Augustini ab Hortis a jeho záujem o Rómov v 18. storočí*. Romano džaniben (Praha), IV. évf., 1997. 3–4. szám.
- Mann, Arne B.: *Rómsky dejepis. Doplnkový učebný text pre vyučovanie dejepisu (pre 2. stupeň základných škôl a stredné školy)*. Kalligram, Bratislava, 2000.
- Mann, Arne B.: *Rómský dejepis*. Nakladatelství Fortuna, Praha, 2000.
- Mann, Arne B.: *Súpis prác s rómskou problematikou*. In: Farah, Valéria szerk.: *Odras života rómskeho etnika v literatúre*, 2000.
- Mann, Arne B., kéziratban: *Rómske priezviská* (megjelenés előtt).
- Marušiačková, Jelena: *Súčasný etnokulturálny procesy vo vybraných spoločnostiach cigánskeho etnika (so zreteľom na medziskupinové kontakty)*. FF UK, Bratislava, 1985.
- Mesárošová, Katarína (szerk.): *Zborník z medzinárodnej konferencie Práva menšín: „Rómovia – problém alebo výzva?“ Bratislava, 25–29. 10. 2000*. Vydavateľstvo NOI, Nitra, 2001.
- Nečas, Ctibor: *Pracovní útvary tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku v roce 1942*. Nové obzory, 1975, 17.
- Nečas, Ctibor: *Diskriminace a perzekuce slovenských Cikanů v letech 1939–1949*. Nové obzory, 1977, 19.
- Nečas, Ctibor: *Nad osudem českých a slovenských Cikanů v letech 1939–1945*. Spisy pedagogické fakulty univerzity J. E. Purkyně v Brně, 1981, 19. kötet.

- Nečas, Ctibor: *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Masaryková univerzita v Brně, 1994.
- Pellar, Ruben: *Bibliografie romistické literatury*. Univerzita Palackého, Olomouc, 1994.
- Poláková, Eva (szerk.): *Rómovia včera, dnes a zajtra. Zborník z konferencie Spišská Nová Ves, 29. 10. 1999*. Pedagogické fakulta UKF, Nitra, 2000.
- Prokop, Jozef (szerk.): *Rómsky jazyk v Slovenskej republike*. Štúdio –dd-, Bratislava, 1995.
- Rácová, Anna–Horecký, Ján: *Slovenská karpatská rómčina. Opis systému*. Veda, Bratislava, 2000.
- Radičová, Iveta: *Hic Sunt Romales. S. P. A. C. E. (Centrum pre analýzu sociálnej politiky)*, Bratislava, 2001.
- Rómovia na Slovensku a v Európe. Z dokumentov medzinárodnej konferencie Smolenice 6. mája 1994*. Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Bratislava, 1995.
- Róm znamená človek. Diskusia v Čilistove o páľčivom probléme*. Nadácia Friedrich Ebert Stiftung, Bratislava, 1999.
- Sedláková, Viera: *Súpis pozostalosti Jozefa Kolarčíka–Fintického*. Fondy Literárneho archívu Matice slovenskej v Martine, 1981, 77. szám.
- Sus, Jaroslav: *Cikánska otázka v ČSSR*. SNPL, Praha, 1961.
- Šalamon, Pavol: *Cigáni v Abovskej a Turnianskej stolici v období osvietenstva*. In: *Neznámi Rómovia*. Összeállította: Arne B. Mann. Ister Science Press, Bratislava, 1992.
- Šebková, Hana–Žlnayová, Edita: *Romaňi čhib*. Učebnice slovenské romštiny. Nakladatelství Fortuna, Praha, 1999.
- Štampach, František: *Cikáni v Československej republice*. Česká akademie věd a umění, Praha, 1929.
- Štampach, František: *Základy národopisu cikánů v ČSR*. Národopisný věstník českoslovanský, XXIII. évf., 1930. 4. szám.
- Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov, príspevky zo seminára v Košiciach 17–18. februára 1988*. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1989.
- Vašečka, Michal: *Rómovia*. In: *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. IVO, Bratislava, 1999.
- Vašečka, Michal: *Rómovia*. In: *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. IVO, Bratislava, 2000.
- Vašečka, Michal: *Rómovia*. In: *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. IVO, Bratislava, 2001.
- Vašečka, Michal és munkatársai: *Sociálna a ekonomická situácia potencionálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky*. IOM – Medzinárodná organizácia pre migráciu, Bratislava, 2000.
- Zeman, Viliam (szerk.): *Riešenie problémov Rómov v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach*. Ministerstvo práce, socálnych vecí a rodiny SR, Bratislava, 1996.

CIGÁNY/NEM CIGÁNY EGYÜTTÉLÉS A GÖMÖRI BALOG-VÖLGYBEN¹

Prónai Csaba – Vajda Imre

Ez a tanulmány a gömöri Balog-völgyében általunk végzett kutatáson alapszik, amelynek során az alábbi településeket kerestük fel (északról délre haladva):

Gömörlipóc (Lipovec), Szilistye (Slizké),² Perjése (Dražice), Balogpádár (Padarovce), Nagybalog (Velký Blh), Uzapanyit (Uzovská Panica), Rakottyás (Rakytník), Balogtamási (Tomášovce), Bátka (Bátka), Dúlháza (Dulovo), Zsip (Žíp), Balogújfalú (Vieska nad Blhom), Nemesradnót (Radnovce), Cakó (Cakov), Iványi (Ivanice), Zádor (Zadar), Rimaszécs (Rimavská Seč).³ Mindezt még több, Rimaszombatra (Rimavská Sobotá) történő látogatással is kiegészítettük.

Az általunk felkeresett 18 település mindegyikében készítettünk interjúkat cigányokkal és nem cigányokkal egyaránt, 15 településen a polgármesterekkel, az iskolák (ha voltak) és óvodák igazgatóival. Továbbá megszólaltattunk egy református, két evangélikus és egy katolikus lelkészt, valamint egy Jehova Tanúja hívő cigány családot.

Az interjúk beszélgetéseket egy statisztikai jellegű kérdőívvel egészítettük ki (lásd a mellékletben), amelyet a települések hivatalos vezetőivel töltettünk ki. Mindezek során – már a kutatás megkezdésekor – szembetaláltuk magunkat azzal az alapvető problémával, ami Magyarországon is gondot jelent a kérdéssel foglalkozók körében. Nevezetesen azaz, hogy annak eldöntése, hogy ki számít cigánynak, korántsem nyilvánvaló.⁴

Ki a cigány?

Annak érdekében, hogy érzékeltessük azt a problémát, amelyet a „Ki a cigány?” kérdés felvet, a következőkben bemutatjuk 10 település nemzetiség szerinti megoszlását

1 Nem tudjuk felsorolni mindazokat, akik kutatásunk során a segítségünkre voltak (mert igen hosszú listát kellene készítenünk). Mindenképpen köszönetünket fejezzük ki azonban Simon Gyulának és Vlachavik Juditnak (Balogpádár), Szabó Orsolyának (Budapest), Gyenes Barnabásnak (Cakó), G. Kovács Gyulának (Feled), Reisz Évának és Vavrik Istvánnak (Rimaszécs), B. Kovács Istvánnak és Hací Attilának (Rimaszombat), valamint valamennyi cigány és nem cigány adatközlonknek, még ha név szerint nem is említettük őket.

2 Gömörlipóc és Szilistye már a szlovák nyelvű részhez tartozik, ezért ezek már a szlovák kollégák „fennhatósága” alá tartoztak; minket csak a „túlbulgózó kíváncsiság” vitt erre a területre. A hivatalos szerveknél nem végeztünk kutatást (azt kérték, hogy hozzunk magunkkal hivatalos szlovák tolmácsot Rimaszombatból), de mindkét helyen készítettünk interjúkat magyarul (is) beszélő cigányokkal. Ez azért érdekes, mert a 2001-es népszámlálás adatai szerint itt senki sem vallotta magát „román”-nak. Szilistye 136 lakosa az alábbiak szerint oszlott meg: 100 szlovák, 26 magyar, 2 cseh, 8 nem ismert. Gömörlipóc 75 lakosából 57 szlováknak, 13 magyarnak, 1 ukránnak és 1 oroszának vallotta magát, 3 nem ismert.

3 Rimaszécs már nem a Balog-völgyéhez tartozik, de mi mégis felvettük azt általunk kutatandó települések listájára, sőt, kiemelt figyelmet is fordítottunk rá. Ennek két oka volt. Egyrészt Rimaszécs a Balog-völgyének déli kapuja. Másrészt a polgármesteri hivataltól kapott adatok szerint itt az 1 828 fős lakosságból 1 195 cigány. Ez utóbbi miatt szokták „Cigányváros”-nak vagy „Feketeváros”-nak is „csúfolni”.

4 Lásd Lapos, 1995; Ladányi–Szelényi, 2000a, 2000b, 2000c; Havas – Kemény – Kertesi, 2000; Kertesi, 2000.

nak kétféle változatát. A „hivatalos” címkével ellátott oszlopban a Szlovák Statisztikai Hivatalnak a 2001-es népszámlálás során kapott adatait tüntettük fel.⁵ A „saját” oszlopban azok az értékek szerepelnek, amelyeket mi kaptunk a polgármesteri hivataloktól, a helyszínen. Minden esetben rákérdeztünk a lakosság 1997-es, 1998-as, 1999-es, 2000-es és 2001-es, nemzetiség szerinti megoszlására is. Itt azonban most csak a 2001-es évet szerepeltetjük.⁶

A. (Perjése)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	217	231	14 (s+)
szlovák:	74	47	27 (s-)
magyar:	141	90	51 (s-)
roma:	0	-	-
egyéb (cigány):	-	94	94 (s+)
egyéb (cseh):	2	0	2 (s-)

B. (Balogpádár)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	186	181	5 (s-)
szlovák:	87	65	22 (s-)
magyar:	97	88	9 (s-)
roma:	1	-	-
egyéb (cigány):	-	28	27 (s+)
egyéb (cseh):	1	0	1 (s-)

C. (Rakottyás)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	238	250	12 (s-)
szlovák:	29	18	11 (s-)
magyar:	209	128	81 (s-)
roma:	0	-	-
egyéb (cigány):	-	104	104 (s+)

5 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva.* Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava. A 2001-es szlovákiai népszámlálás eredményeinek általános összefoglalását magyar nyelven lásd pl. Gyurgyik, 2001.

6 Kivéve Bátka esetében, ahol csak a 2002-es számokat kaptuk meg, így azok kerültek a táblázatba.

D. (Balogtamási)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	209	211	2 (s+)
szlovák:	29	31	2 (s-)
magyar:	155	118	37 (s-)
roma:	14	-	-
egyéb (cigány):	-	60	46 (s+)
egyéb (cseh):	1	2	1 (s+)
nem ismert:	10	0	10 (s-)

E. (Bátka)			
	hivatalos:	„saját”: (2002)	eltérés:
összesen:	919	912	7 (s-)
szlovák:	171	104	67 (s-)
magyar:	664	609	55 (s-)
roma:	52	-	-
egyéb (cigány):	-	197	145 (s+)
egyéb (cseh):	6	1	5 (s-)
egyéb (ukrán):	1	1	0
nem ismert:	25	0	25 (s-)

F. (Dúlháza)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	201	210	9 (s+)
szlovák:	10	10	0
magyar:	60	30	30 (s-)
roma:	131	-	-
egyéb (cigány):	-	170	39 (s+)

G. (Zsip)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	231	218	13 (s-)
szlovák:	30	12	18 (s-)
magyar:	197	108	89 (s-)
roma:	2	-	-
egyéb (cigány):	-	98	96 (s+)
nem ismert:	2	0	2 (s-)

H. (Nemesradnót)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	643	639	4 (s-)
szlovák:	11	11	0
magyar:	546	277	269 (s-)
roma:	81	-	-
egyéb (cigány):	-	350	269 (s+)
egyéb (cseh):	1	1	0
nem ismert:	4	0	4 (s-)

I. (Cakó)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	263	263	0
szlovák:	11	11	0
magyar:	222	127	95 (s-)
roma:	18	-	-
egyéb (cigány):	-	123	105 (s+)
egyéb (cseh):	2	2	0
nem ismert:	10	0	10 (s-)

J. (Rimaszécs)			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	1781	1828	47 (+)
szlovák:	84	76	8 (s-)
magyar:	1576	554	1022 (s-)
roma:	106	-	-
egyéb (cigány):	-	1195	1089 (s+)
egyéb (cseh):	1	2	1 (s+)
egyéb (lengyel):	3	1	2 (s-)
nem ismert:	11	0	11 (s-)

Összesítve			
	hivatalos:	„saját”:	eltérés:
összesen:	4888	4943	55 (s+)
szlovák:	536	385	151 (s-)
magyar:	3867	2129	1738 (s-)
roma:	405	-	-
egyéb (cigány):	-	2419	2014 (s+)
egyéb (cseh):	14	8	6 (s-)
egyéb (ukrán):	1	1	0
egyéb (lengyel):	3	1	2 (s-)
nem ismert:	62	0	62 (s-)

Ha összesítjük e 10 településnek a polgármesteri hivatalok szerinti („saját”) és a Statisztikai Hivatal szerinti összlétszámát, akkor a „saját” összlétszámunk 55-tel több fő (h: 4 888, s: 4 943).

Ha összesítjük az eltéréseket, akkor azt kapjuk, hogy a polgármesteri hivatalok szerint 2014-gyel több cigány van e 10 településen összesen (2419), mint ahányan a 2001-es népszámláláskor „romá”-nak vallották magukat (405). Ha ebből levonjuk az 55-öt (még ha nem is biztos, hogy azok cigányok), akkor 1959-et kapunk. Vagyis biztos, hogy jelentős eltérésről van szó (a helyszínen gyűjtött adatok fényében).

A „magyar és a szlovák eltérések” összesítéséből az is kiolvasható, hogy Gömörnek az általunk vizsgált térségében – és kifejezetten a Balog-völgyében – a cigányok „hivatalosan” inkább a magyar identitást választják, nem pedig a szlovákokot. A polgármesteri hivatalok szerint ezen a 10 településen „valójában” 1738-cal kevesebben vannak a magyarok, szemben a népszámláláskor kapott számmal, és 151-gyel kevesebben vannak a szlovákok.

Ha az 55-ös összlétszámok közötti eltérést „csak a magyaroktól (1738) vonjuk le” (feltéve, de meg nem engedve!), akkor is legalább 1683:151-es arányt kapunk, ami több mint 11-szeres (11,14) különbséget mutat (legalábbis a polgármesteri hivatalok szerint). Ugyanakkor – amennyiben a polgármesteri hivatalok számai megfelelnek a „valóságnak” – abban is biztosak lehetünk, hogy még ebben a régióban is vannak olyan cigányok, akik a népszámláláskor „szlováknak vallották” magukat. Hiszen ha az 55-ös összlétszámok közötti eltérést „csak a szlovákoktól (151) vonjuk le” (feltéve, de meg nem engedve!), még akkor is biztosan marad legalább 96 olyan személy, akik 2001-ben „hivatalosan szlováknak mondták magukat”, miközben a település hivatalai szerint „cigányok”.

7 Pedig a szlovákiai népszámlálás során, „eltérően a magyarországi népszámlálásoktól, az adatlapokat nem a kérdezőbiztosok, hanem a megkérdezettek maguk töltik ki” (Gyurgyik, 2001:247). Meg kell azonban ehhez jegyezni azt is, hogy 2001-ben a népszámlálási ívek a nemzetiségek lakta területeken kétnyelven készültek (ld. Gyurgyik, 2001:48), tehát Gömör „magyar nyelvű részén” a szlovák nyelv mellett minden bizonnyal magyarul is szerepeltek a kérdések és a magyarázatok.

Más szlovákiai példák

Az általunk tapasztalt jelenséget már ismeri a szakirodalom. Sőt, az itt bemutatott módszer alkalmazta Zúza Kumanová is, amikor a detrekocsütörtöki (Plavecký Štvrtok) önkormányzat nyilvántartását (283 fő) az 1991. évi népszámlálás adataival (7 fő) vetette össze. Kumanová a 283 „cigányból” 90-et kérdezett meg etnikai hovatartozásáról, akik közül valamennyiük azt felelte, hogy nem áll érdekében, hogy „romá”-nak mondja magát. Ráadásul egytől egyig a szlovákot jelölték meg nemzetiségükként a népszámlálás során.⁸

Keményfi Róbert Gice példáját hozza fel ugyanennek a helyzetnek a szemléltetésére. Ezen a Murány-völgyi településen az 1991-es népszámlálás adatai szerint a 745 fős összlakosságból 360-an magyarnak, 353-an szlováknak és 14-en „cigány”-nak vallották magukat (egyéb: 18 fő). Az 1994–1996-os, minősítés alapján készült felmérés azonban a 725 fős összlakosságból 270-et mutatott magyarnak, 90-et szlováknak és 365-öt „cigánynak”.⁹ Vagyis a korábban „relatív magyar többségűnek” tűnő település „a valóságban cigány többségű” volt. Ami a mi esetünktől eltérő, az, hogy annak ellenére, hogy Gice cigány lakosai mind magyar anyanyelvűek, 1991-ben mégis szlováknak vallották magukat. Keményfi beszámol arról, hogy a munkanélküli családok ezt a „statisztikai etnikai viselkedést” azzal indokolják, hogy így „a segély rendszeres folyósítását biztosítottabbnak vélik”.¹⁰

A különbség ellenére, hogy amíg Kumanová és Keményfi példáiban a magyar anyanyelvű cigányok az 1991-es népszámlálás során inkább a szlovák besorolást választották, addig a „mi településeinken” inkább a magyart, nem kétséges, hogy Gömörben „a cigányság óriási etnikai módosító szerepével” találkozhatunk.¹¹ És az általunk bemutatott statisztikából is ki lehetett mutatni, hogy 2001-ben is, és a Balog-völgyére leszűkítve is igaz az, ami az 1991-es népszámlálás kapcsán egész Szlovákia területére vonatkozóan megfogalmazható, hogy ti. a cigány népességnek csak a kisebb hányada vallja magát „romá”-nak, a többség inkább a magyar és a szlovák identitás megjelölése közül választ.¹² Keményfi a szlovákiai Gömörre vonatkozóan ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a cigányság a magyar és a szlovák etnikum létszámában bújkik meg”, tehát statisztikai szempontból egy „rejtőzködő etnikumról” van szó.¹³ Ez utóbbi kifejezést Vécsey Károlytól veszi át, aki a székelyföldi Parajdon élő cigányság jellemzése során azt fogalmazta meg, hogy mivel a cigány népnévnek önmagában véve is pejoratív konnotációja van, érthető, ha ennek pusztán használata is „rejtőzködésre készítő tényező”.¹⁴ Nem kérdéses, hogy ugyanez elmondható a Szlovákiában élő cigányságra vonatkozóan is. Elég csak ennek igazolására például Lampl Zsuzsa szociológiai

⁸ Futala, 1998:338.

⁹ Keményfi, 1998:201.

¹⁰ Keményfi, 1998:202.

¹¹ Keményfi, 1998:201.

¹² Gyurgyík, 1998:137.

¹³ Keményfi, 1998:204.

¹⁴ Vécsey, 1995:64-65.

kutatására utalunk,¹⁵ vagy azokra a szlovákiai politikai megnyilvánulásokra, amelyeknek példának okáért 1999-ben és 2000-ben a szemtanúi lehettünk.¹⁶

Kulturális antropológiai párhuzamok

Ha a kulturális antropológiai cigánykutatások szakirodalmát tekintjük, már 1975-ben találkozhatunk a „rejtőzködő” identitás koncepciójával. Anne Sutherland, aki 1968 és 1970 között kaliforniai cigányok között dolgozott, monográfiájának a *Gypsies. The hidden Americans* címet adta.¹⁷

Patrick Williams 1982-ben írta le a párizsi kelderások ún. „láthatatlansági stratégiáját”.¹⁸ Itt mutatta be, hogy ez a kereskedésből élő csoport, annak érdekében, hogy elkerülje a cigányokról keringő sztereotípiák negatív hatását, esetenként hogyan leplezi saját etnikai identitását.¹⁹

Williamséhez hasonló végkövetkeztetésre jut Carol Silverman is, noha ő nem Franciaországban, hanem New Yorkban, Los Angelesben és más amerikai városokban folytatott részt vevő megfigyeléseket kelderások és mácsvánók körében. Azok a cigányok, akikről az amerikai antropológusnő ír, „a többségi társadalomba vegyülve dolgoznak, utaznak, élnek”. Napi kapcsolatban állnak a nem cigányokkal, olyankor, amikor például jövedelemért cserébe bizonyos szolgáltatásokat nyújtanak (jóslás, autószerelés), vagy éppen akkor, amikor ők vásárolnak készpénzért bizonyos anyagi javakat. Autóikkal nagy távolságban bebarangolják a várost, „étteremben esznek, mozikba látogatnak, áruházakban vásárolnak, élnek a kórházi lehetőségekkel, temetőparcellát vesznek”, és egyáltalán: általános érvényűséggel elmondható, hogy részt vesznek a város életében. „Mindazonáltal, az állandó kapcsolat ellenére, fenntartják társadalmi elkülönültségüket a nem cigányoktól.” És ami rendkívül figyelemreméltó, az az a jelenség, hogy amikor belépnek a nem cigány világba, annak határán átjutva úgy őrzik meg saját integritásukat, hogy közben „láthatatlanok maradnak a nem cigány társadalom” tagjai számára.²⁰

A relacionalizmus koncepciója

Patrick Williamsnél azonban nemcsak a „láthatatlansági stratégia” megfogalmazását találhatjuk meg, hanem a „cigány társadalmi identitás” koncepcióját is, amelyről már 1981-ben azt írta, hogy hiba lenne azt úgy bemutatni, mint ami teljes egészében egyetlen és megváltoztathatatlan kritérium alapján szerveződik.²¹ 1984-es monográfiájában pedig amellet érvel, hogy a párizsi kelderások önmeghatározása olyan valami, ami a

¹⁵ Lampl, 2000.

¹⁶ Lásd Zoon, 2002:161-165.

¹⁷ Sutherland, 1975.

¹⁸ Magyarul lásd 2000a.

¹⁹ Williams, 2000a:189.

²⁰ Silverman, 1982:395.

²¹ Williams, 1981:36.

helyzet függvényében változik.²² Az egyén identitását mindig az a helyzet határozza meg, amit azzal az emberrel fenntart, akivel beszél.²³

Akkor, amikor a francia antropológus kifejti, hogy egy cigány személyt a kapcsolatai alapján lehet azonosítani, és nem a „lényegi tulajdonságai”-nak mentén, ugyan nem mondja ki, hogy a cigány identitás nem „szubsztantív”, de ezen gondolatait explicite így értelmezi Phillippe Lemaire de Marne, amikor Williams 1984-es *Mariage Tsigane*-járól értekezik.²⁴ És egyértelműen ezt követi Michael Stewart is, aki a magyarországi oláh cigányok körében végzett résztvevő megfigyeléseinek eredményeként az ún. „relacionális etnikai identitás” koncepcióját dolgozza ki.²⁵ Az angol antropológus szerint Fredrik Barth híres etnikum-meghatározása²⁶ a nem cigány kultúrák alapján, egy szubsztantív kategóriaként fogalmazódott meg, és azok leírására alkalmazható is. A cigány kultúrákra azonban nem, mivel azokban az etnikai identitás mindig valamihez viszonyulva jön létre és – ennek megfelelően – könnyen változik. Ehhez hasonló Zúza Kumanová álláspontja is, aki – főntebb már idézett tanulmányában – a szlovákiai cigányok kapcsán azt írja, hogy az etnicitás nem tekinthető „állandósult paraméternek”, annak keretében „állandó módosulások mennek végbe” éppen „a társadalmi környezet hatására”.²⁷

Gömöri válaszok a cigány identitás kérdésére

Akkor, amikor nem cigány válaszadóinkat sikerült meggyőznünk arról, hogy nem tartozunk egyik párthoz sem, elmondták, hogy a nem cigány környezet nagyon is pontosan tudja, hogy kik tartoznak a cigány kategóriába:

- egyrészt a barna bőrűek (az esetek többségében így is nevezték a cigányokat, míg magukat fehéreknek);

- másrészt az eltérő életvitel, a mentalitás az, ami megkülönbözteti a cigány népcsoportot a magyartól, illetve a szlováktól.

A cigányokat kérdezve arról, hogy miként definiálják önmagukat – azaz cigánynak, magyarnak vagy szlováknak vallják-e magukat –, a leggyakrabban az alábbi válaszokat kaptuk:

- „– Ön cigánynak vallja magát?

- Igen, magyar cigánynak.”

- „– Ön beszéli a magyar és a szlovák nyelvet is, miért nem szlovák cigánynak mondja magát?

- Mert magyar faluban élek.”

- „Barna bőrű vagyok, roma vagyok, cigány származású vagyok: ezt nem szégyellem, de magyarul beszélek.”

22 Vö. Piasere, 2000:461.

23 Vö. pl. Williams, 1984:160.

24 Marne, 1985:31.

25 Stewart, 1995.

26 Lásd Barth, 1969.

27 Lásd Futala, 1998:338.

Interjúink során megkérdeztük az érintett cigány csoportokat arról is, hogyan definiálják saját magukat, illetve csoportjukat, ugyanis – ha elvétve is, de – találkoztunk cigány nyelvet beszélő cigányokkal is (Rimaszombat: oláh dialektust beszélők; Rimaszécs: kárpáti dialektust beszélők).

A sorrendiséget tekintve az általunk feltett kérdésre másként válaszoltak a cigány nyelvet beszélő és a cigány nyelvet nem beszélő interjúalanyok. Addig, amíg a nyelviileg asszimilálódott egyének elsősorban magyarnak vallották magukat és „csak” másodsorban cigánynak, addig a nyelvet beszélők – akár az oláh cigány nyelvi csoporthoz, akár a kárpáti dialektust beszélő nyelvi csoporthoz tartozott az, akit kérdeztünk – a cigány identitást választották elsőnek, és „csak” másodikként a magyart. Valószínű, hogy a válaszadást befolyásolta az a tény, hogy a kérdést a megkérdezett anyanyelvén tettük fel. Meggyőződésünk, hogy abban az esetben, ha a kérdést magyarul tesszük fel, a válasz sorrendje megegyezett volna a magyar anyanyelvű cigányok által adott válasszal.

Mindkét csoport válasza megegyezett abban, hogyha a nem cigány identitások közül kellene választaniuk, akkor inkább magyarnak és nem szlováknak vallanák magukat. Ezt támasztják alá a vegyes házasságokra vonatkozó adatok is; ugyanis amíg cigány–magyar párkapcsolattal – még ha csak egy-két esetben is, de – találkoztunk, addig cigány–szlovák kapcsolattal egyáltalán nem.

Tény, hogy a két csoport mentalitása, életfilozófiája különbözik egymástól.

Mi jellemzi az egyiket, és mi a másikat? A választ magyar anyanyelvű cigány interjúalanyaink többsége így fogalmazta meg (az általunk vizsgált településeken – kettő kivételével – csak ilyen cigányokkal találkoztunk):

„A magyar cigány nem tud beszélni cigányul, csak magyarul. Az oláh cigány rafináltabb, ami abban nyilvánul meg, hogy ok jobban élnek.

Az oláh cigányok többsége magában hordozza őseik kereskedő szellemét. Nem bírják az egy helyben maradást. Ha semmijük sincs, akkor is mindig megtalálják annak módját, hogy hogyan jussanak különféle anyagi javakhoz. Például: elmegy az erdőre vesszőt szedni, kosarat fon, eladja, és máris van pénze. Vagy: ha anyagi gondjai vannak, elmegy a piacra, ruhát, cipőt vásárol, és eladja a parasztnak duplaáron. Vagy: ha szűkös az anyagi helyzete, kér attól a cigány ismerőstől, akinek van (és akitől az esetek többségében kap is), amit meg tud forgatni stb.”

A családtörténeti interjúkból kiderült, hogy az etnikai identitás vállalása cigányoknál és nem cigányoknál, cigány nyelvet beszélőknél és nem beszélőknél egyaránt – a csoporthoz tartozás megerősítésén túl – a „mi” és az „ők” sztereotipikus szembeállításán alapul.

Néhány szó a vallásosságról

A cigányok esetében – ellentétben a nem cigányokkal és más kisebbségekkel – az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás összefüggése nehezen fogható meg. Amíg

más kisebbségek esetében a vallásnak kifejezetten kohéziós, összetartó ereje van, a cigányok esetében a vallás funkciója nem „ennyire egyszerű”. Ők mindig alkalmazkodtak az adott település vallásához.²⁸

Csak egyetérthetünk Patrick Williamsszel, amikor azt írja, hogy „a cigányok vallásának” általános összefoglalása nem lehetséges, mivel maga az a fogalom, hogy „a cigányok vallása” – már eleve rossz kifejezés. Amiről itt beszélni lehet – vagy ahogyan a mások által használt szó szerkezet egyáltalán még értelmezhető –, az annak a kérdésnek a vizsgálata lehet, hogy melyek azok az elemek, amelyeket az egyes csoportok egy olyan világból átvettek, amelyben a vallás az élet egyik jól megkülönböztethető dimenziójában létezik: vagyis a nem cigányok világából. Ez persze – megint csak – a különböző csoportok helyzetének, különböző történelmi útvonálának a függvényében más és más.²⁹

A Balog-völgyi cigányok esetében vagy katolikus, vagy református, vagy evangélikus vallási környezetről beszélhetünk, valamint az egyre inkább terjedő Jehova Tanúi nevű kiségyházzal.

Ebben a tanulmányban nem vállalkozhatunk ennek a kérdésnek a teljes bemutatására, az egy másik írás témája lenne. És ez éppen így igaz az utóbb említett irányzatról itt következő néhány megjegyzésünkkel kapcsolatosan is. Egy önálló monográfia megírására volna szükség ahhoz, hogy az általunk vizsgált területen – és általában a cigányok körében – az új vallási mozgalmak „térhódításának” a folyamatát megérthessük.

„Az egész társadalmi valóságot fel kell tárnunk: hiszen a vallás a társadalmi [...] rend szimbolikus megerősítése” – írja Boglár Lajos többek között a messianisztikus kultuszokról is. És mivel „a vallások igen gazdagok szimbolikus tartalmakban, így [...] a válaszok igen változatosak”.³⁰

Nem beszélve arról, hogy ha a valamely ember életében bekövetkező megtérést elemeznénk, akkor a személyes motivációkon kívül a szociális, a kulturális és a történelmi meghatározásokat egyesítő kapcsolatokra helyeznénk a hangsúlyt, tehát mindenképpen egy pluridiszciplináris megközelítést követnénk,³¹ ami itt most nem áll módunkban.

Mindazonáltal a magunk részéről a történeti és szociológiai magyarázatokat részesítenénk előnyben,³² mert – Patrick Williamshez³³ hasonlóan – úgy gondoljuk, hogy azok jobban megmagyarázzák például a Jehova Tanúi-mozgalomnak a tartósságát és tömegjellegét, még ha önmagukban nem is adnak kielégítő magyarázatot ezen új vallásos üzenet cigányok közötti sikerességére.

28 Gropper, 1975:108.

29 Williams, 1984:239.

30 Boglár, 1995:101.

31 Ahogyan azt Williams (1991:95) is javasolja.

32 Ilyen típusú elemzések felsorolását találhatjuk meg Lanternarinál (1972:387), amelyben – a profetikus mozgalmak interpretációja során – maga a szerző is mindenekelőtt ezt a módszert alkalmazza (1972:331).

33 Williams, 2000b:286.

A lehetséges magyarázatok sorából itt most csak kettőt emelünk ki. Egyfelől a negatív stigmatizáció pozitív stigmatizációra való változtatásának a vágyát (A). Másfelől a „válságban lévő” cigány világ igényét egy új vonatkoztatási pontra (B).³⁴

Kitörési kísérlet

(A) Az általunk vizsgált településeken a cigányok legtöbbször annak a véleményüknek adtak hangot, hogy gyakran érzik úgy, valójában egyik felekezet sem fogadta be őket, mindig megvolt velük szemben a bizalmatlanság, a távolságtartás. Közismert tény, hogy a cigányok nem szeretnek templomba járni, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ők ne lennének Istenfélők.

A gömöri cigányok vallásosságát egy fiatal, magyar származású református lelkész így jellemezte:

„A cigányok vallásossága a magukkal hozott ősi vallás és a kereszténységnek egy sajátos egyvelege. A cigány nem azért viszi el a gyereket megkeresztelni, mert azt akarja, hogy katolikus vagy református legyen, hanem azért, mert beteg.”

A Jehova Tanúihoz való csatlakozás mindenképpen értelmezhető úgy, hogy az a cigányok számára azt szolgálja, hogy a róluk alkotott negatív – és igencsak elterjedt – képet (a tolvaj, az erőszakos, a lusta cigány sztereotípiáját) megpróbálja átfőrdni.³⁵

A bulgáriai muzulmán cigányok pünkösdistává való áttérését ehhez hasonló mechanizmussal – a pozitív vélekedésre való törekvéssel – magyarázza Hriszto Kjucsukov³⁶ is, de szerintem ebben az esetben a többségben előforduló negatív viszonyulás elsődleges oka nem a cigányok cigány volta, hanem eltérő, muzulmán vallásuk.

Patrick Williams³⁷ a franciaországi pünkösdzizmusról megjegyzi, hogy az lehetővé teszi, hogy a cigányok önmagukról példamutató történeteket „meséljenek”. Úgy tűnik azonban, hogy a többségi társadalom elutasító magatartása „a cigány nép” felé továbbra is fennmarad.³⁸

Magyarországon a rendszerváltás óta folyamatosan tanúi lehetünk annak, hogy a cigányok körében egyre inkább tért hódítanak a különböző szabad egyházak (pünkösdzizmus, Jehova Tanúi, Hit Gyülekezet stb.).

Ezek az irányzatok azért tudnak egyre több cigányt „megtéríteni”, mert képesek pótolni mindannak hiányát, amit a református vagy a katolikus vallás a maguk szabályainak, illetve merev struktúrájuk értelmében nem tudnak megadni: nevezetesen meghallgatják a cigányok napi problémáit, sőt, Isten ígését is hirdethetik.

Kérdés, nem az-e ennek az ára, hogy az igazi megtérteknek teljesen fel kell adniuk korábbi önmagukat, és teljesen szakítaniuk kell a cigány nyelvvel és korábbi cigány szoká-

34 Vö. Williams, 1993:137.

35 Vö. Williams, 1991:88.

36 Kjucsukov, 1999:107.

37 Kjucsukov, 1991:93.

38 Williams, 1991:94.

saikkal. Ez a folyamat, ha nem is olyan méreteiben, mint Magyarországon, de megfigyelhető az általunk vizsgált települések közül azokban, amelyekben a cigányok létszáma megközelíti vagy meghaladja a nem cigány lakosok létszámát. Ebben a folyamatban tetten érhető a szabad egyházaknak, illetve a politikai hatalomnak a „cigánykérdés” megoldásával kapcsolatos évszázados szándéka is: nevezetesen az átnevelés, az asszimiláció.

Az a kísérlet, amely úgy próbálna meg pozitív cigányképet létrehozni, hogy közben ne tüntesse el magát a cigányságot – maga a 22-es csapdája. Miközben – amint azt már jeleztük – a történeti egyházak részéről sincs meg a befogadási szándék: ördögi kör.

Válság és remény?

(B) „A messianisztikus hit lényegében egy reménynek a kifejezése” – írta írta Bernard Barber 1941-ben az *American Sociological Review*-ban *Akkulturáció és messianisztikus mozgalmak* című tanulmányában. Majd úgy folytatta, hogy éppen ezért annak terjedését igen gyakran szokás a „nehéz idők” jeleként értékelni. Az ilyen korszakban a szociokulturális helyzet „sajátos jegye” az „általános hiányérzet”, amely „a fojtogató kulturális válság” következménye.³⁹

A kérdés az, hogy vajon a cigány kultúra esetében releváns-e a „válság” kategóriáját használnunk, vagy sem.

A szociológus Jean-Pierre Liégeois⁴⁰ például *Tsiganes* című könyvében – hasonlóan más kutatókhoz – valóban „a cigányok alkonyáról”⁴¹ beszél. Ellenben Patrick Williams, miközben elismeri, hogy a cigányokra „sohasem jártak könnyű idők”,⁴² azt vallja, hogy annak ellenére, hogy a cigány identitás „törékeny és sebezhető”, éppen a bizonytalanságon alapszik: ellenáll és fennmarad.⁴³

Bárhogy legyen is, azt mindenképpen fontosnak tartjuk leszögezni, hogy ezt a kérdést minden egyes cigány csoport esetében külön-külön, differenciáltan kell majd a jövőben megvizsgálni.

Két szociológiai dimenzióról röviden

A gömői cigány–nem cigány együttélést az etnikai hovatartozás definiálásának többértelműsége mellett több tényező is megnehezíti, mint például a munkanélküliség, az iskolázatlanság, az előítéletek, az aprófalvak „elcigányosodása”. E konfliktusforrások közül itt a továbbiakban most kettőről – a munkanélküliségről és az iskolázatlanságról – csak vázlatosan írunk.

39 Barber, 1972:513.

40 Liégeois, 1983:323.

41 Ez az utolsó fejezet (1983:323-346) címe: *Le crépuscule des Tsiganes*.

42 Williams, 1995:699.

43 Williams, 1981:44. Ahogy Geertz (1979:446) írja, „a társadalmi válság nem minden esetben eredményez komolyan kreativitást a vallásos életben vagy más területen, ahol azonban igen, ott az alkotó folyamat iránya igen sokféle lehet”.

Munkanélküliség

Az általunk megkérdezett települések nem cigány lakosainak mintegy 90%-a mezőgazdasággal, illetve állattartással foglalkozik. Az itt élő cigányok 90–95%-a munkanélküli, akik szociális segélyből és családi pótlékból élnek. A parasztokhoz hasonló mezőgazdasági termelőmunkát az itt élő cigányok nem tudnak folytatni, aminek elsődleges oka ugyanaz, mint Magyarországon, nevezetesen a cigányok Szlovákiában sem kaptak földet. Mintegy jövedelem-kiegészítést jelent számukra, ha a helyi parasztokhoz elszegődhetnek napszámosnak. Ez a munka azonban csak ideiglenes, illetve idényjellegű. A fiatal nemzedék egy része kijár Németországba, Svájcba koldulni, illetve utcai zenélésre.

Hozzávetőlegesen mintegy 5–8%-ra tehető a cigány vállalkozók, kereskedők száma. Az ő életvitelük, mentalitásuk erősen eltér a rossz szociális körülmények között élő cigányokétól. Ennek ellenére a nem cigány környezet őket is a cigány kategóriába sorolja.

A helyi polgármesterek elmondása szerint harminc évvel ezelőtt azért telepítették be a cigányokat ezekbe a falvakba, hogy a térszben, illetve az állami gazdaságokban elvégezzék azokat a munkákat, amelyeket a nem cigányok nem szívesen végeztek el. Ebben az időszakban a cigány–nem cigány együttélést viszonylag „harmonikusnak” lehetett mondani: a nem cigányok gazdasági érdekből elviselték a cigányokkal való együttélést. Napjainkban, amikor egy-egy településen a munkanélküliség a 90%-ot is eléri, amikor a gazdasági érdek megszűnt, a napi megélhetési gondok nehezítik, akadályozzák a két csoport egymás mellett élését. A probléma okát a nem cigány adatközlők a rendszerben vélnek felfedezni:

„Ez a rendszer arra épült fel, hogy ne dolgozz, legyen sok gyereked, akkor kapsz pénzt. Ha sok gyereked van és dolgozol, akkor is kapsz pénzt, de sokkal kevesebbre jössz ki a hónap végén, mintha otthon ülsz, mert ha elmész dolgozni, akkor közlekedni kell, enni kell, kiadásaid vannak, ha meg otthon vagy, akkor megkapod ugyanazt, vagy valamivel többet. A cigányoknál az a cél, hogy minél több gyerekük legyen, mert ők tudják, hogy egy gyerek havonta mennyi plussz pénzt hoz. A cigányok közül nagyon kevesen állnak meg egy gyereknél: a jellemző a három-négy-öt, illetve több gyerek. A magyar, látva ezt, fél, mi lesz itt ötven év múlva?” (Az „elcigányosodás” félelme Magyarországon is közismert.)

Iskola, oktatás

A cigány gyerekek – akárcsak Magyarországon – Gömör térségében is aluliskolázottak. Ez részben szociális okokra vezethető vissza: ugyanis a cigánygyerekek jelentős része nem képes befejezni az általános iskolai tanulmányait, azoknál viszont, akik befejezik és szeretnének továbbtanulni, a munkanélküli családok, szülők nem tudják gyermekeik szakmatanulását finanszírozni, következésképpen az aluliskolázottság, a rossz szociális helyzet konzerválódik.

A cigánygyerekek aluliskolázottságának másik összetevője az oktatási rendszerben található meg:

– a szlovák nyelv ismeretének hiányában, illetve a magyar nyelv, valamint az iskolai nyelv szegényes szókincsének birtokában sok cigánygyerek kényszerül speciális, illetve kisegítő osztályba, amely csupán „zsákutcás” képzést biztosít a számukra;

– a pedagógusok egy része itt is előítéletesen vélekedik a cigány gyerekekről, illetve a cigányokról. A megkérdezett pedagógusok véleménye szerint a cigány szülők és cigány gyerekek igénytelenségére vezethető vissza, hogy a gyerekek kisegítő osztályokba járnak, illetve az is, hogy nem teljes értékű tananyagot sajátítanak el;

– azokból az iskolákból, ahol a cigánygyerekek többségben vannak, a nem cigány szülők gyermekeiket más iskolába viszik, aminek következményeképpen létrejönnek a szegregált iskolák, ahol csökkentett, nem a hivatalos tantervi anyagot adják át a pedagógusok.

Ez utóbbi konfliktusforrás nem elsősorban a cigányok elleni diszkriminációnak, illetve előítéleteknek tudható be, sokkal inkább annak, hogy a „cigány iskolákban” nincsenek tagozatos osztályok, másrészt az iskola hivatalos nyelve a magyar, ami hátráltatja azokat a tanulókat, akik középiskolába vagy egyetemre szeretnének járni, ahol viszont a szlovák nyelv a meghatározó.

Általánosságban azt fogalmazhatjuk meg, hogy a pedagógusok mintegy folytatják a több évtizede kialakult előítéletes beidegződést, gyakorlatot, miszerint a cigány tanulónak elég, ha megtanul írni, olvasni.

Elnéptelenedés, „elcigányosodás”

Mint azt már tanulmányunk elején jeleztük, az általunk vizsgált településeken általános jellegzetességnek tekinthető a paraszti népesség fogyása, és – azzal párhuzamosan – annak kísérelő jelensége, az „elcigányosodás”.

Hasonló jelenségeket tapasztalhattunk és tapasztalunk Magyarországon is a kistelepülések esetében. Hazánkban a csereháti Csenyété volt az egyik első olyan település, amely paraszti lakosságának túlnyomó többségét elvesztette, és „úton volt afelé, hogy falusi cigány gettóvá váljon”.⁴⁴ „Havas Gábor adatai szerint 1990-ben már három olyan község volt, amelyben csak cigányok éltek: Alsószentmárton és Gilvánfa Baranyában és Kiscsécs Borsodban.”⁴⁵

Az általunk vizsgált térségben Gecse Annabella Baraca esetében mutatott rá a fentebb említett folyamatra.⁴⁶

Mi kilenc településen gyűjtöttünk születési-, halálozási-, beköltözési- és kiköltözési adatokat az elmúlt öt évre (1997–2001) vonatkozóan, megkérve a polgármesteri hivatalokat, hogy minden esetben jelezzék azokban a cigányok és a nem cigányok arányát. Az alábbi eredményt kaptuk:

44 Ladányi – Szelényi, 2003:2.

45 Ladányi – Szelényi, 1998:10.

46 Gecse, 2001:5.

Jelmagyarázat:

sz = élveszülések száma

h = halálozások száma

be = beköltözések száma

el = elköltözések száma

ci = cigány

gá = nem cigány („gádszó”)

97 = 1997

98 = 1998

99 = 1999

00 = 2000

01 = 2001

Perjése

(217 hivatalos; 231 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	6+	4+	2+	2-m	0	2-	0	0	0	0	0	0
98	3+	3+	0	3-	1-	2-	0	0	0	0	0	0
99	7+	6+	1+	3-m	0	3-	0	0	0	0	0	0
00	2+	2+	0	4-m	0	4-	0	0	0	0	0	0
01	6+	5+	1+	1	0	1-	0	0	0	0	0	0
Ö	24 (+)	20 (+)	4 (+)	13 (-)	1 (-)	12 (-)	0	0	0	0	0	0

összes népességváltozás:

 $24(\text{sz}) - 13(\text{h}) = 11(+)$

a cigányok számának változása:

 $20(\text{sz}) - 1(\text{h}) = 19(+)$

a nem cigányok számának változása:

 $4(\text{sz}) - 12(\text{h}) = 8(-)$

A. Balogpádár

(186 hivatalos; 181 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	1+	1+	0	0	0	0	0	0	0	1997 és 2001 között 7 szlovák, 5 magyar és 8 cigány költözött el a faluból		
98	1+	0	1+m	2-s	0	2-	0	0	0			
99	1+	1+	0	0	0	0	7+	0	7+			
00	0	0	0	4-	0	4-	4+s	0	4+			
01	0	0	0	3-	0	3-	1+s	0	1+			
Ö	3 (+)	2 (+)	1 (+)	9 (-)	0	9 (-)	12 (+)	0	12 (+)	20 (-)	8 (-)	12 (-)

összes: $3(\text{sz}) - 9(\text{h}) + 12(\text{be}) - 20(\text{el}) = 14(-)$ cigány: $2(\text{sz}) - 0(\text{h}) + 0(\text{be}) - 8(\text{el}) = 6(-)$ gádszó: $1(\text{sz}) - 9(\text{h}) + 12(\text{be}) - 12(\text{el}) = 8(-)$

B. Rakottyás

(238 hivatalos; 250 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	7+	4+	3+	2-	0	2-	3+	0	3+	0	0	0
98	6+	3+	3+	1-	0	1-	0	0	0	0	0	0
99	8+	5+	3+	10-	1-	9-	2+	0	2+	0	0	0
00	5+	5+	0	3-	1-	2-	0	0	0	0	0	0
01	4+	3+	1+	2-	0	2-	1+	0	1+	0	0	0
Ö	30 (+)	20 (+)	10 (+)	18 (-)	2 (-)	16 (-)	6 (+)	0	6 (+)	0	0	0

összes: $30(\text{sz}) - 18(\text{h}) + 6(\text{be}) - 0(\text{el}) = 18(+)$

cigány: $20(\text{sz}) - 2(\text{h}) + 0(\text{be}) - 0(\text{el}) = 18(+)$

gádzsó: $10(\text{sz}) - 16(\text{h}) + 6(\text{be}) - 0(\text{el}) = 0$

C. Balogtamási

(209 hivatalos; 211 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	2+	0	2+	2-	0	2-	0	0	0	8-	4-	4-
98	2+	2+	0	2-	1-	1-	4+	0	4+	13-	9-	4-
99	4+	1+	3+	5-	1-	4-	2+	0	2+	4-	0	4-
00	1+	0	1+	1-	0	1-	12+	2+	10+	5-	0	5-
01	3+	1+	2+	1-	0	1-	4+	2+	2+	10-	3-	7-
Ö	12 (+)	4 (+)	8 (+)	11 (-)	2 (-)	9 (-)	22 (+)	4 (+)	18 (+)	40 (-)	16 (-)	24 (-)

összes: $12(\text{sz}) - 11(\text{h}) + 22(\text{be}) - 40(\text{el}) = 17(-)$

cigány: $4(\text{sz}) - 2(\text{h}) + 4(\text{be}) - 16(\text{el}) = 10(-)$

gádzsó: $8(\text{sz}) - 9(\text{h}) + 18(\text{be}) - 24(\text{el}) = 7(-)$

D. Bátka

(919 hivatalos; 912 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	18+	7+	11+	6-	1-	5-	29+	9+	20+	2-	1-	1-
98	9+	1+	8+	6-	0	6-	24+	12+	12+	14-	5-	9-
99	11+	5+	6+	8-	0	8-	9+	2+	7+	8-	3-	5-
00	9+	2+	7+	10-	0	10-	29+	12+	17+	16-	2-	14-
01	12+	1+	11+	7-	2-	5-	21+	4+	17+	10-	5-	5-
Ö	59 (+)	16 (+)	43 (+)	37 (-)	3 (-)	34 (-)	112 (+)	39 (+)	73 (+)	50 (-)	16 (-)	34 (-)

összes: $59(\text{sz}) - 37(\text{h}) + 112(\text{be}) - 50(\text{el}) = 84(+)$

cigány: $16(\text{sz}) - 3(\text{h}) + 39(\text{be}) - 16(\text{el}) = 36(+)$

gádzsó: $43(\text{sz}) - 34(\text{h}) + 73(\text{be}) - 34(\text{el}) = 48(+)$

E. Zsíp

(231 hivatalos; 218 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	11+	9+	2+	4-	1-	3-	7+	3+	4+	0	0	0
98	7+	5+	2+	2-	0	2-	2+	0+	2+	7-	7-	0
99	8+	6+	2+	3-	0	3-	2+	0+	2+	6-	4-	2-
00	4+	4+	0	2-	0	2-	1+	0	1+	2-	1-	1-
01	6+	3+	3+	2-	2-	0	9+	4+	6+	5-	2-	3-
Ö	36 (+)	27 (+)	9 (+)	13 (-)	3 (-)	10 (-)	21 (+)	39 (+)	12 (+)	20 (-)	14 (-)	6 (-)

összes: 36(sz) - 13(h) + 21(be) - 20(el) = 24(+)

cigány: 27(sz) - 3(h) + 9(be) - 14(el) = 19(+)

gádzsó: 9(sz) - 10(h) + 12(be) - 6(el) = 5(+)

F. Nemesradnót

(643 hivatalos; 639 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	9+	8+	1+	2-	1-	1-	10+	8+	2+	0	0	0
98	15+	14+	1+	8-	2-	6-	6+	6+	0	1-	1-	0
99	6+	6+	0	5-	2-	3-	7+	6+	1+	0	0	0
00	11+	11+	0	7-	6-	1-	7+	7+	0	10-	6-	4-
01	9+	9+	0	5-	2-	3-	12+	11+	1+	3-	2-	1-
Ö	50 (+)	48 (+)	2 (+)	27 (-)	13 (-)	14 (-)	42 (+)	38 (+)	4 (+)	14 (-)	9 (-)	5 (-)

összes: 50(sz) - 27(h) + 42(be) - 14(el) = 51(+)

cigány: 48(sz) - 13(h) + 38(be) - 9(el) = 64(+)

gádzsó: 2(sz) - 14(h) + 4(be) - 5(el) = 13(-)

G. Cakó

(263 hivatalos; 263 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	4+	4+	0	0	0	0	4+	4+	0	0	0	0
98	1+	1+	0	0	0	0	5+	5+	0	0	0	0
99	6+	6+	0	0	0	0	5+	4+	1+	0	0	0
00	2+	2+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
01	2+	2+	0	0	0	0	1+	0	1+	0	0	0
Ö	15 (+)	15 (+)	0	0	0	0	15 (+)	13 (+)	2 (+)	0	0	0

összes: 15(sz) - 0(h) + 15(be) - 0(el) = 30(+)

cigány: 15(sz) - 0(h) + 13(be) - 0(el) = 28(+)

gádzsó: 0(sz) - 0(h) + 2(be) - 0(el) = 2(+)

H. Rimaszécs

(1781 hivatalos; 1828 „saját”)

	sz	ci	gá	h	ci	gá	be	ci	gá	el	ci	gá
97	39+	35+	4+	19-	5-	14-	7+	2+	5+	23-	8-	15-
98	43+	19+	24+	13-	3-	10-	16+	10+	6+	18-	10-	8-
99	33+	28+	5+	23-	4-	19-	17+	10+	7+	17-	8-	9-
00	28+	25+	3+	19-	7-	12-	20+	8+	12+	31-	8-	23-
01	34+	31+	3+	14-	1-	13-	31+	18+	13+	18-	7-	11-
Ö	177 (+)	138 (+)	39 (+)	88 (-)	20 (-)	68 (-)	91 (+)	48 (+)	43 (+)	107 (-)	41 (-)	66 (-)

összes: 177(sz) - 88(h) + 91(be) - 107(el) = 73(+)

cigány: 138(sz) - 20(h) + 48(be) - 41(el) = 125(+)

gádzsó: 39(sz) - 68(h) + 43(be) - 66(el) = 52(-)

Összesítve

(4888 hivatalos; 4943 „saját”)

A. összes:	24(sz) -	13(h) +	0(be) -	0(el) =	11(+)
B. összes:	3(sz) -	9(h) +	12(be) -	20(el) =	14(-)
C. összes:	30(sz) -	18(h) +	6(be) -	0(el) =	18(+)
D. összes:	12(sz) -	11(h) +	22(be) -	40(el) =	17(-)
E. összes:	59(sz) -	37(h) +	112(be) -	50(el) =	84(+)
G. összes:	36(sz) -	13(h) +	21(be) -	20(el) =	24(+)
H. összes:	50(sz) -	27(h) +	42(be) -	14(el) =	51(+)
I. összes:	15(sz) -	0(h) +	15(be) -	0(el) =	30(+)
J. összes:	177(sz) -	88(h) +	91(be) -	107(el) =	73(+)
Ö. összes:	406(sz) -	216(h) +	321(be) -	251(el) =	260(+)

A. cigány:	20(sz) -	1(h) +	0(be) -	0(el) =	19(+)
B. cigány:	2(sz) -	0(h) +	0(be) -	8(el) =	6(-)
C. cigány:	20(sz) -	2(h) +	0(be) -	0(el) =	18(+)
D. cigány:	4(sz) -	2(h) +	4(be) -	16(el) =	10(-)
E. cigány:	16(sz) -	3(h) +	39(be) -	16(el) =	36(+)
G. cigány:	27(sz) -	3(h) +	9(be) -	14(el) =	19(+)
H. cigány:	48(sz) -	13(h) +	38(be) -	9(el) =	64(+)
I. cigány:	15(sz) -	0(h) +	13(be) -	0(el) =	28(+)
J. cigány:	138(sz) -	20(h) +	48(be) -	41(el) =	125(+)
Ö. cigány:	209(sz) -	44(h) +	151(be) -	104(el) =	293(+)

A. gádzsó:	4(sz) -	12(h) +	0(be) -	0(el) =	8(-)
B. gádzsó:	1(sz) -	9(h) +	12(be) -	12(el) =	8(-)
C. gádzsó:	10(sz) -	16(h) +	6(be) -	0(el) =	0
D. gádzsó:	8(sz) -	9(h) +	18(be) -	24(el) =	7(-)
E. gádzsó:	43(sz) -	34(h) +	73(be) -	34(el) =	48(+)
G. gádzsó:	9(sz) -	10(h) +	12(be) -	6(el) =	5(+)
H. gádzsó:	2(sz) -	14(h) +	4(be) -	5(el) =	13(-)
I. gádzsó:	0(sz) -	0(h) +	2(be) -	0(el) =	2(+)
J. gádzsó:	39(sz) -	68(h) +	43(be) -	66(el) =	52(+)
Ö. gádzsó:	116(sz) -	172(h) +	170(be) -	147(el) =	33(-)

Az adatokból jól látható, hogy 1997 és 2001 között a kilenc településből mind-össze kettő (Balogpádár és Balogtamási) esetében történt népességsökkenés, a többi esetében mindenhol népességnövekedésről beszélhetünk. Mind Balogpádár, mind Balogtamási esetében a csökkenést a nagyobb elköltözési arány indokolja, ám az előbbi esetében még közrejátszott az is, hogy többen haltak meg, mint ahányan születtek. Ez utóbbi egyébként a kilenc település közül egyedül itt fordult elő.

Érdemes azonban megnézni, hogyan viszonyulnak a születési és a halálozási arányok a cigányok és a nem cigányok szerinti bontásban. A cigányok esetében mind a kilenc településen többen születtek, mint ahányan meghaltak, tehát a mérleg pozitív. A nem cigányok esetében viszont csak egyetlen településen (Bátkán) fordult elő, hogy többen születtek, mint ahányan meghaltak, Cakón pedig senki sem született és halt meg a vizsgált időszakban. A nem cigányok mérlege az összesítésben negatív.

A táblázatokból az is leolvasható, hogy a be- és elköltözések mérlege, és abban a cigányok és a nem cigányok aránya változó. Nyilvánvaló, hogy bizonyos esetekben ezek kimenetele akár döntő jelentőséggel is bírhat (ezért is tüntettük fel minden település adatait külön-külön is), az összesítésben mégis inkább a cigányok magasabb születési aránya az, amely kirívóan szembetűnik.

Az utóbbi – egyébként közismert – jelenség fordította további kutatásaink irányát a demográfiai kérdések történelmi tanulmányozása felé.

Döntő jelentőségűnek érezzük azt a történelmi tényt, hogy a Balog-völgyi települések alapvetően kismenesi falvak voltak.⁴⁷

Egyrészt az adott települések körzetében ez megnövelte a hivatásos cigányzenészek iránti keresletet.⁴⁸ A kismenesek ugyanis nem tudták vendégül látni a bécsi zenei élet kiválóságait, nem tudtak fényes zenekarokat fenntartani, mint az arisztokrácia.⁴⁹ És mivel a kismenes életformája nagyrészt alig különbözött a parasztétól, a fényűzés

47 Csorba, 1985:20.

48 Agócs, 2001:158.

49 Faggyas, 1993:9.

egyik leglátványosabb kifejezője a hangszeres cigánybandák felfogadása volt, ami hozzátartozott a legkisebb családi összejövetelhez, ünnephez.⁵⁰

Másrészt Tárkány Szűcs Ernőtől tudjuk, hogy „a fiági öröklés főleg a volt kismesi falvakban, pl. [éppen] Gömör megyében [...], az ide is átnyúló palócvideken, Mezőkövesd, Kassa, Rimaszombat, Munkács környékén maradt meg legtovább említésre méltó arányban”.⁵¹

Magyarországon – melyben akkor benne foglaltatott az egész Gömör is – 1900-ban a törvényi öröklési szabály mellett, azzal párhuzamosan, még „számottevő mértékben” élt két jogi népszokás, az ún. „fiági öröklés” és az ún. „törzsöröklés”.⁵² Míg az előbbi esetben az ingatlan vagyonból csak a fiúk örökölték, addig az utóbbi „a fiúk közül is csak egynek, a legalkalmasabbnak juttatta a földet”.⁵³ A „törzsöröklési szokás” egyik alapvető funkciója volt a vagyon elaprózódásának megakadályozása. Ott azonban, ahol a földet valamennyi fiú között el kellett osztani („fiági öröklés”), „a magyarok [...] a születéskorlátozással, tehát az egykével és a kétkével védekeztek a vagyon [...] szétforgácsolódása ellen”.⁵⁴

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület égisze alatt 1902 és 1905 között végzett (Baross-féle) gyűjtésben Gömör megye 76 körjegyzőségében 56-ban megtalálható volt még mindkét említett jogszokás. A vizsgált eseteknek csak 71%-a felelt meg a törvényi előírásnak, 26%-a viszont a „fiági öröklést”, 3%-a pedig a „törzsöröklés” szokását követte.⁵⁵

Még ha ma már tudjuk is azt, hogy az örökösödési rendszer nem közvetlenül befolyásolja a demográfiai magatartást,⁵⁶ történeti kutatásaink mindenképpen ráirányították a figyelmünket az egyke-rendszer meglétére a gömöri parasztság körében és annak fontosságára. Anélkül, hogy állást foglalnánk abban a kérdésben, hogy mi mire

50 Agócs, 2001:158; vö. Faggyas, 1993:10.

51 Tárkány Szűcs, 1981:771-772.

52 Az öröklési rendszerek ilyenfajta „párhuzamos érvényesülésének” (Tárkány Szűcs, 1981:757) megléte mellett négy gyűjteményre támaszkodva meggyőzően érvel Tárkány Szűcs Ernő (lásd 1981:760). Ezek a következők:

– Mattyasovszky Miklós, 1904: *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Ez azokat az adatokat tartalmazza, amelyek egy 642 járásbírósnak és körjegyzőségeknek elküldött kérdőíves vizsgálat során beérkeztek (Tárkány Szűcs, 1981:14);

– Baross János, 1905: *Részletes jelentés az által a magyar parasztbirtok öröklési módjára vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről*. Budapest. „Ez a jelentés a gyűjtésnek csak egy részét, 43 megye, 3181 körjegyzőség anyagát ismertette” (Tárkány Szűcs, 1981:15);

– az Igazságügy-minisztérium 1939 és 1947 között folytatott gyűjtései. Ez az állapotfelmérés „ugyan későbbi időből datálódott, de a régmúlt hagyományait is felkutatta” (Tárkány Szűcs, 1981:759);

– a Magyar Néprajzi Atlasz 1955-től folyt gyűjtései, amelyek „az öröklési szokások iránt is érdeklődtek” (Tárkány Szűcs, 1981:759).

Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtésének helyes értelmezéséhez, egyúttal az azokból levonható következtetések kritikája érdekében feltétlenül elolvasandó Bognár Szabina újabban megjelent tanulmánya (lásd 2002)!

53 Tárkány Szűcs, 1981:760.

54 Tárkány Szűcs, 1981:766.

55 Tárkány Szűcs, 1981:761.

56 Gyáni – Kövér, 1998:48.

és hogyan hat, azt mindképpen leszögezhetjük, hogy életfeltételek, életformák, értékrendszerek, öröklési rendek és erkölcsök egymással összefüggő jelenségek. Csak egyet-érteni tudunk Morvay Judittal és Tátrai Zsuzsannával, amikor azt írják, hogy „a földtulajdon megnövekedett értéke, a munkaszervezeti formák és módok változása, az öröklési rend megszilárdulása, az igényesebb élet utáni vágy, valamint a paraszti rétegek új, a vagyon nagysága szerinti újraértékelése mind az egyke-rendszer kialakulását támogatták”, és miután az „mint családforma társadalmilag elfogadottá lett, divatba jött, és végül erkölcsi normává merevedett”.⁵⁷

Továbbá az ormánsági falvak példája bebizonyította, hogy az egykezés zárt területeken nagymérvű bevándorlást vonhat maga után, amelynek oka lehet az éppen születéshiánnyal fellépő munkaerőhiány.⁵⁸ És ha a környékről napszámba idejárók éppen a cigányok, a kisfalvakban a népességsökkenés „mögött” egy „népességcsere” folyamata indul meg.⁵⁹

Ladányi János és Szelényi Iván pontosan leírja azt az 1960-tól kezdődő folyamatot, hogyan tölti ki fokozatosan a külterületi cigányság azt az űrt, amely az elnéptelenedő paraszti falvak belterületén keletkezik. Az ingatlanáraknak az elnéptelenedésnek köszönhetően bekövetkező csökkenésével „megnyílt az út” a módosabb cigányok beköltözése előtt. Az állam először csak OTP-akciókkal „segített rá” erre, de az 1971-ben törvényerőre emelkedett országos településhálózat-fejlesztési tervvel még tovább fokozta is azt.⁶⁰

A Balog-völgyi falvak etnikai folyamatait is alapvetően meghatározta az állami politika. Meghatározó jelentőséggel bírt a trianoni döntés, csakúgy, mint a kitelepítések. A szocialista településpolitika pedig – akárcsak Magyarországon – „tovább lökte” ezeket a településeket az „elcigányosodás” felé.

A gömöri régió általunk vizsgált területén mindazok a szempontok megtalálhatók voltak, amelyeket Vuics Tibor az „elcigányosodást” előidéző tényezőként így sorol fel:

- a cigányok megjelenése, vegyes népességű térségek kialakulása;
- demográfiai leépülés (egyke-rendszer, elöregedés, elvándorlás);
- a házak leromlása (vályogból, régiek, elhagyatottak, olcsók, nem épülnek újak);
- halmozottan hátrányos gazdasági-társadalmi helyzet (pl. helyi erőforrások/az ipar hiánya, a rossz megközelítési lehetőség, gyengén működő közigazgatás, az iskolázottság alacsony színvonala, kevés munkahely);
- kommunális ellátatlanság.⁶¹

Mivel a Balog-völgyben mindezek együtt voltak jelen, az lett volna a csoda, ha az „elcigányosodás” nem következett volna be.

57 Morvay – Tátrai, 1977:646.

58 Morvay – Tátrai, 1977:646.

59 Vö. Ladányi – Szelényi, 1998:10.

60 Ladányi – Szelényi, 1998:9.

61 Vuics, 1993:331-332.

Záró megjegyzések

Kutatásunk eredményeként azt állítjuk, hogy az általunk megvizsgált valamennyi településen a cigányok és a nem cigányok között létezik kisebb-nagyobb konfliktus, amelyek viszont nem olyan erősek, mint a honi paksi vagy a jászladányi esetben; a magunk részéről „lappangó konfliktusoknak” nevezzük ezeket, amelyek létéről mindkét csoportnak tudomása van, de a kisebbségi lét, illetve helyzet toleráns magatartást kíván mind a cigány, mind pedig a magyar kisebbségtől.

A gömöri cigány–nem cigány együttélést a lehető legtömörebben egy református lelkész fogalmazta meg:

„Létezik egy mondás minálunk: Mi az a három szó, amit soha se szeretnék hallani cigány embertől? Jó reggelt, szomszéd!”

Az itt közreadott tanulmány mindössze egy nagyobb kutatás első eredményeinek rövid összefoglalási kísérlete, amely alapján az alábbi következtetéseket fogalmazhatjuk meg:

1. A magyarok lakta településeken élő cigányok éppen olyan kettős identitással bírnak, mint az Erdélyben, illetve Magyarországon élő cigányok.

2. Szlovákiában sem állja meg a helyét az az egyes magyarországi cigány szakértők által felállított paradigmatis érvelés, miszerint a már szociálisan a nem cigányokhoz közelítő életforma eredményeként a cigánynak mondott emberek elfelejtik cigány identitásukat, mint ahogyan az sem, hogy a „normálisan” integrálódott cigányokat környezetük nem cigányként tartja számon.

3. A cigánykérdés megoldása Szlovákiában, illetve Gömörben is hasonló, szinte megegyező problémákat vet fel, mint Magyarországon, nevezetesen: az iskolázatlanság, a munkanélküliség, a rossz lakáskörülmények, a magas gyermekáldás problémáját.

4. A megkérdezettek véleménye szerint nem lehet cigány–magyar együttélésről beszélni, legfeljebb egymás mellett életről.

Írásunkat egy tanulságos idézettel szeretnénk zárni, érzékeltetve nemcsak a gömöri, hanem általában a szlovákiai „cigánykérdést”.

Szlovákiában a kisebbségek a lakosságnak mintegy 25%-át teszik ki (magyarok: 11%, cigányok: 9%, egyéb nemzetiségek: 5%). Fontos adat az is, hogy a cigány lakosság aránya a teljes népességben belül a világon itt a legmagasabb. Csehszlovákia felbomlása után Szlovákia elsőszámú belpolitikai problémája a cigányok helyzetének a megoldása lett. A cigány kisebbség tekinthető ugyanis a rendszerváltás legnagyobb vesztesének, ezért rendezetlen helyzetük megoldása nem csak kisebbségpolitikai, hanem az egész szlovák társadalmi rendszert érintő problémát jelent. [...] A cigányok társadalmi asszimilációjára már számos kísérlet történt az elmúlt 250 év során. Ennek ellenére mindegyik próbálkozás sikertelen maradt. A kommunista időszak egyik legnagyobb visszhangot kiváltott intézkedése az volt, hogy az állam anyagi támogatást ígért azoknak a cigány nőknek, akik hajlandók voltak sterilizáltatni magukat. [...] Az 1998-

as szlovákiai kormányváltást követően számos állami finanszírozású program született a cigányok társadalmi integrációjának elősegítése érdekében.⁶²

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agócs Gergely, 2001: *A mesterségek elsajátításának társadalmi intézménye a cigányzenészek körében (Szlovákiai magyar példák)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, III. évf., 1. szám, 151-166.
- Barber, Bernard, 1972: *Acculturation and messianic movements*. In: Lessa, William A. – Vogt, Evon Z. (szerk.): *Reader in comparative religion. An anthropological approach*. Harmadik kiadás. Harper and Row, New York, 512-515.
- Barth, Fredrik, 1969: *Introduction*. In: Barth, Fredrik (szerk.): *Ethnic groups and boundaries. The social organization of cultural difference*. Little, Brown and Company, Boston, 9-38.
- Boglár Lajos, 1995: *Vallás és antropológia (Bevezetés)*. Szimbiózis, 4. Budapest.
- Bognár Szabina, 2002: *Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón. Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése*. Korall, 9. szám, 173-192.
- Csorba Csaba, 1985: *A történeti Gömör*. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza I.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 19-27.
- Faggyas István, 1993: *A cigányzene Gömörben*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- Futala Tibor, 1998: *Romák identitása Szlovákiában*. Kisebbségkutatás, VII. évf., 3. szám, 337-339.
- Gecse Annabella, 2001: *A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán*. Gömörszág, II. évf., 3. szám, 5-8.
- Geertz, Clifford, 1979: „*Internal conversion*” in contemporary Bali. In: Lessa, William A. – Vogt, Evon Z. (szerk.): *Reader in comparative religion. An anthropological approach*. Negyedik kiadás. Harper and Row, New York, 444-454.
- Gropper, Rena C., 1975: *Gypsies in the city*. Darwin Press, Princeton, New Jersey.
- Gyáni Gábor – Kövér György, 1998: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest.
- Gyurgyik László, 1998: *A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig*. Regio, IX. évf., 2. szám, 131-149.
- Gyurgyik László, 2001: *A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei*. Regio, XII. évf., 3. szám, 247-260.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor, 2000: *A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren*. In: Horváth – Landau – Szalai, 2000:193-201.
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia szerk., 2000: *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum–Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest.

62 Vadász, 2001:182.

- Keményfi Róbert, 1998: *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*.
Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- Kertesi Gábor, 2000: *Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről*. In: Horváth–Landau–Szalai, 2000:211-238.
- Kjucsukov, Hriszto, 1999. Muzulmán romák kevert nyelve és kultúrája. Regio, X. évf., 1. szám, 103-118.
- Ladányi János – Szelényi Iván, 1998: *Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez*. In: Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyéte antológia*. BÁR Könyvek Csenyéte–Budapest–Szombathely, 9-31.
- Ladányi János – Szelényi Iván, 2000a: *Ki a cigány?* In: Horváth – Landau – Szalai, 2000:179-191.
- Ladányi János – Szelényi Iván, 2000b: *Az etnikai besorolás „objektivitásáról”*. In: Horváth – Landau– Szalai, 2000:203-209.
- Ladányi János – Szelényi Iván, 2000c: *Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról”*. In: Horváth – Landau – Szalai, 2000:239-241.
- Ladányi János – Szelényi Iván, 2003: *A csenyétei cigányság társadalomtörténetének vázlata 1857–2001*. Kritika, XXXII. évf., 3. szám, 2-5.
- Lampl Zsuzsanna, 2000: *Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, II. évf., 2. szám, 31-66.
- Lanternari, Vittorio, 1972: *Gyarmatosítás és vallási szabadságmozgalmak*. Kossuth, Budapest.
- Lapos András [Sík Endre], 1995: *A longitudinális cigány*. Replika, 17-18. szám, 246-251.
- Liégeois, Jean-Pierre, 1983: *Tsiganes*. Maspero, Paris.
- Marne, Philippe Lemaire de, 1985: *L'organisation d'un groupe tsigane. (A propos du livre de Patrick Williams)*. Études Tsiganes, XXXI., 4., 25-40. sz.
- Morvay Judit – Tártrai Zsuzsanna, 1977: *Etyke*. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Első kötet. Akadémiai, Budapest, 646.
- Piasere, Leonardo, 2000: *Recenzió Patrick Williams „Une cérémonie de demande en mariage dans une communauté tsigane: les Rom de Paris” (1980) című doktori értekezéséről*. In: Prónai, 2000:459-464.
- Prónai Csaba szerk., 2000: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Új Mandátum, Budapest.
- Silverman, Carol, 1982: *Everyday drama: impression management of urban Gypsies*. Urban Anthropology, XI. évf., 3-4. szám, 377-398.
- Sutherland, Anne, 1975: *Gypsies. The hidden Americans*. Free Press, New York.
- Stewart, Michael, 1995: *„Identita sostanziale e identita relazionale”: gli Zingari ungheresi sono un gruppo „etnico”?* In: Piasere, Leonardo (szerk.): *Comunita*

- girovaghe, comunita zingare*. Liguori, Napoli, 314-341.
- Tárkány Szűcs Ernő, 1981: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest.
- Vadász Rezső, 2001: *Roma-kérdés és EU-tagság: a szlovák „dupla vagy semmi”*. Kisebbségkutatás, X. évf., 4. szám, 182-184.
- Vécsey Károly, 1995: *Cigányok a székellyöldi Parajdon*. Regio, VI. évf., 1-2. szám, 64-77.
- Vuics Tibor, 1993: *Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában*. In: Kovács Teréz (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 331-335.
- Williams, Patrick, 1981: *La société*. In: Liégeois, Jean-Pierre (szerk.): *Les populations tsiganes en France*. Centre de Recherches Tsiganes, Paris, 27-44.
- Williams, Patrick, 1984: *Mariage Tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris*. L'Harmattan-Selaf, Paris.
- Williams, Patrick, 1991: *Le miracle et la nécessité: a propos du développement du pentecotisme chez les Tsiganes*. Archives de Sciences Sociales des Religions, 73., 81-98.
- Williams, Patrick, 1993: *Le pentecotisme tsigane*. Ethnies, VIII. évf., 15. szám, 137.
- Williams, Patrick, 1995: *Országúton. A cigányok európai odisszeája*. Barátság, II. évf., 2. szám, 697-699.
- Williams, Patrick, 2000a: *A párizsi kelderások láthatatlansága*. In: Prónai, 2000:183-205.
- Williams, Patrick, 2000b: *A cigányok pünkösdisták mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések*. In: Prónai, 2000:286-296.
- Zoon, Ina, 2002: *A társadalom peremén. A romák és a közszolgáltatások Szlovákiában*. Regio, XIII. évf., 2. szám, 129-165.

ETNIKAI ÁTRENDEZŐDÉS BARACÁN

Gecse Annabella

Dolgozatom arra vállalkozik, hogy tömören bemutassa a folyamatot, amely Baraca jelenlegi etnikai arculatának kialakulásához vezetett. Anélkül, hogy akár csak érzékeltetni is szeretném az idevonatkozó terminológiai gazdagságot (olykor bizonytalanságot), alapfogalomként az etnikum kifejezést, illetve a vizsgált település lakóinak saját kifejezéseit (cigány, paraszt) használok. Ezúttal arra sem törekszem, hogy esettanulmányom adatait, következtetéseit a téma – egyébként bőséges – szakirodalmának eredményeivel egészítsem ki, esetleg támasszam alá, csupán néhány esetben utalok párhuzamokra. Írásomat saját gyűjtőmunkám eredményeire alapozom, ám adatközlőimet, akik között mind parasztok, mind cigányok vannak – a téma „kényessége” miatt – nem nevezem meg. Ugyanez az oka annak is, hogy háztartás-összeírásom csak számokat közöl.

A legfrissebb népszámlálási adatok szerint Baraca (Szlovákia, Rimaszombati járás) összlakossága 394 fő, amelyből 337 fő magyar, 17 fő szlovák, 39 fő cigány és 1 fő cseh nemzetiségű.¹ Amint az már korábban is jellemző volt Baracára (és sok más településre a történeti Gömör megye területén), a hivatalos adatokból nem olvasható ki a település valós etnikai arculata. A falubeliek viszont etnikailag egyértelműen két részre osztják a falu lakóit: cigányoknak, illetve parasztoknak nevezik magukat, egymást. Mind a „külső”, mind a „belső” minősítés ugyanarra az eredményre vezet, azaz ugyanazokat a személyeket nevezik cigányoknak a parasztok, mint akiket önmagukkal egy csoportba tartozónak éreznek a megkérdezett cigányok.³ A besorolást senki nem kérdőjelezi meg, bár a korábbi viszonyokhoz képest a legutóbbi népszámlálás adatai változást mutatnak, hiszen ennek során 39 személy cigánynak vallotta magát, ellentétben a többiekkel, akik azóta is magyarnak vallják magukat. Azt, hogy a jelenségnek pontosan mi az oka, talán a magukat cigánynak valló személyekkel folytatott beszélgetések deríthetnék ki, ám nem lehet tudni, kik az érintettek. A falu új polgármesterének az a véleménye, hogy az érdekképviseletük hiánya, kezdetleges volta okozza, hogy Baracán a cigányok magyarnak vallják magukat. Elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy a 39, magát cigánynak valló személy „új” bevallásához hozzájárult, hogy a polgármester a Szlovákiai Cigányok Pártjának a jelöltje volt. Másokkal folytatott beszélgetéseimből az derült ki, hogy a cigányok magyar cigányoknak tekintik magukat, és ez azzal is összefügg, hogy Baracán senki nem beszéli a cigány nyelvet, még a legidősebbek is mindig magyarul beszéltek.

Amennyiben az etnikai (ön)besorolást figyelmen kívül hagyjuk, és úgy tekintjük át a lakosság nemzedéki megoszlását, egy növekvő lélekszámú, fiatalodó települést képzelhe-

1 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Trvale bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa okresov a obcí.*

2 A jelenségre területünkön elsőként Keményfi Róbert hívta fel a figyelmet. Keményfi R., 1998:7.

3 A „belső minősítés” alkalmazásáról éppen vidékünkön szintén Keményfi Róbert számol be. Keményfi R., 1999:143.

tünk a számok mögé, amely nem árulkodik valamelyik etnikum rohamos fogyásától. (33–70–128–180 a lakosok száma az 1940 előtt, illetve az 1940–60 és az 1961–1980 között, valamint az 1980 után születettek kategóriájában.) Az 1999 és 2003 márciusa között eltelt néhány évben a lakosság száma még gyarapodott is: 362-ről 411-re növekedett. Beszélgetőtársaim egybehangzó etnikai minősítését alapul véve ma a falu lakosságának 86%-a cigány, a 68 lakóház közül 21 olyan van, amelyiknek nem cigány a lakója, ám ezek közül 6 házban egy személy él, 4 pedig üres. Ez a néhány adat arra is rávilágít, milyen erőteljesen megfogyatkozott Baraca paraszti népessége, hiszen a 19. század végi, 20. század eleji statisztikák és a nyolcvan év körüli adatközlőim visszaemlékezése szerint abban az időben a falu lakosságának a száma cigányok nélkül 260 és 440 között mozgott⁴. Megerősíti ezt az is, hogy Baraca nem szerepel az 1893-as cigányösszeírásban, amely csak azokat a településeket említi, amelyekben a cigányság a lakosságnak legalább 10%-át alkotja.⁵ Az, hogy mégis élhettek Baracán cigányok már abban az időben is, a parókián őrzött egyházi anyakönyvből derül ki, amelyben 1824-ből való a legkorábbi cigány vezetéknevet viselő személyre vonatkozó adat. Az alábbi táblázatok áttekintik a település etnikai és nemzedéki összetételét. (A bennük szereplő adatok egyrészt félhivatalos forrásból, a Polgármesteri Hivatal nyilvántartásából, másrészt saját összeírásomból származnak.)

A lakosság változása 1997–2002 között

Év	Szül. szám	Ebből cigány	Elhaláloz. szám	Ebből cigány	Beköltözők száma	Ebből cigány	Elköltözők száma	Ebből cigány
1997	5	5	2	1	5	5	9	6
1998	9	8	2	1	22	2	3	0
1999	6	6	0	0	7	6	4	0
2000	6	6	1	1	10	3	9	7
2001	12	12	5	1	6	2	4	4
2002	13	12	1	0	26	26	4	2
összes	51	49	11	4	76	61	39	19

A lakosság életkor szerinti összetétele és etnikai arányai 1999-ben

Születési év	Cigány	Cigány %-ban	Paraszt	Paraszt %-ban
1940 előtt	14	5%	26	41%
1941–1960	57	19%	14	22%
1961–1980	100	33%	15	24%
1980 után	128	43%	8	13%
Összesen	299		63	
Összlakosság száma: 362		83%		17%

4 A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása, illetve A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.

5 Magyar Statisztikai Közlemények, 1895.

*A lakosság életkor szerinti összetétele és etnikai arányai 2003-ban
(A Polgármesteri Hivatal hivatalos lakosság-nyilvántartása alapján)*

Születési év	Cigány	Cigány %-ban	Paraszt	Paraszt %-ban
1940 előtt	14	4%	19	31%
1941–1960	58	16%	15	25%
1961–1980	118	31%	14	23%
1980 után	182	493%	13	21%
Összesen	372		61	
Összlakosság száma: 362		86%		14%

*Háztartás-összeírás a családok nemzedéki megoszlása (születési év) alapján
(Saját gyűjtés alapján⁶)*

Házszám	1940 előtt	1941–1960	1961–1980	1980 után	Összesen
1.	1	0	5	3	9
2.	0	0	2	3	5
3.	1	2	4	9	16
4.	1	1	1	2	5
5.	1	0	2	3	6
6.	0	2	5	12	19
7.	0	1	0	3	4
8.	0	2	1	0	3
9.	2	0	0	0	2
10.	0	1	1	4	6
11.	2	0	2	1	5
12.	1	1	0	0	2
13.	0	0	0	0	0
14.	0	6	5	6	17
15.	0	3	7	8	18
16.	0	0	0	0	0
17.	0	0	0	0	0
18.	2	2	0	1	5
19.	0	0	2	2	4

⁶ Az összeírás eredménye azért tér el mind a hivatalos, mind a félhivatalos adatoktól, mert ebben a táblázatban a tényleges adatokat közlöm. Például nem számítottam a lakosok közé azokat a személyeket, akiknek Barácán bejelentett állandó lakcímük van, de soha nem éltek, és ma sem élnek a faluban. A falu lakójának tekintetem viszont, ezért számszerűsített összeírásomban is szerepeltetem azokat a személyeket, akik Barácára nincsenek állandó lakosként bejelentve, ám mégis már évek óta (esetenként születésük óta) a faluban laknak.

Házszám	1940 előtt	1941–1960	1961–1980	1980 után	Összesen
20.	0	0	2	3	5
21.	1	0	0	0	1
23.	0	1	1	1	3
25.	0	2	3	4	9
26.	2	1	1	3	7
29.	0	2	2	4	8
30.	0	2	2	4	8
31.	0	0	2	6	8
32.	0	2	1	3	6
33.	0	2	4	3	9
34.	1	1	2	7	11
35.	0	2	2	3	7
36.	0	0	0	0	0
37.	0	2	0	0	2
38.	0	1	2	3	6
39.	1	2	4	4	11
40.	0	0	2	8	10
41.	0	0	2	2	4
42.	1	2	2	0	5
43.	0	1	1	2	4
44.	0	2	5	3	10
45.	1	0	0	0	1
46.	1	0	0	0	1
48/a.(tömbház)	0	2	2	1	5
48/b.	1	0	0	0	1
48/c.	0	0	1	2	3
48/d.	0	1	1	2	4
49.	0	2	3	2	7
50.	0	1	5	5	11
51.	1	1	2	2	6
52.	3	3	6	10	22
53.	1	0	0	0	1
54.	1	0	0	0	1
57.	0	2	5	6	13
58.	1	3	3	9	16

Házszám	1940 előtt	1941–1960	1961–1980	1980 után	Összesen
60.	1	1	1	2	5
61.	0	0	0	0	0
62.	1	0	0	0	1
63.	0	0	0	0	0
64.	0	2	9	8	19
65.	1	0	2	2	5
66.	0	0	2	2	4
67.	0	0	2	2	4
68.	1	0	0	0	1
69.	0	2	1	2	5
74.	0	2	2	0	4
75.	2	0	1	0	3
80.	0	2	5	4	11
Összesen	33	70	128	180	411

Amennyiben etnikai hovatartozás alapján kettéosztva átlagoljuk a házak lakóinak számát (természetesen eltekintve az üres háztól), a következő beszédes adatokat kapjuk: a cigány házakban átlagosan 8 ember él, míg a paraszt házakban átlagosan 2.⁷

A cigányok lakóhelyének változásai a faluban

A cigányok kb. az 1960-as évekig a falu egyik szélén éltek négy házban. Ezt a tömböt a falu terétől nem csupán a távolság, hanem a patak is elválasztotta. Valószínűsíthető, hogy az egykori cigánytelepet jelöli az 1852-ben készült 2. katonai felmérés, amelynek térképén a patak túloldalán a falutól kissé távol eső, attól tömörszerűen elkülönülő házcsoport látható. A falu legidősebb lakóinak emlékezete szerint is ezen a helyen volt a „cigánysor”, a legkorábbi házak, amelyekre az idősek emlékeznek, kb. az 1930-as évek elején épültek, majd lakóik 1946-ban ugyanezen a faluvégén, ugyanebben a tömbben építettek egy újabbat.

A falu felé terjeszkedés külső hatásra kezdődött az 1960-as évek végén, amikor a „szocialista cigánypolitika” szellemében – egyik adatközlőm szavaival – „meg kellett szűnni a cigányseregnek”. E határozat valóra váltásához a cigányoknak az adott nagy segítséget, hogy 1946-tól kezdődően kb. 1963-64-ig Csehországban dolgoztak, ezáltal anyagilag is kissé megerősödtek, de az állam kölcsönrel is támogatta a cigánytelep megszüntetését. Ettől kezdve állandóan növekedett, és növekszik ma is a belterületen a cigány lakójú házak

⁷ Ennek kiszámítása során nem vettem figyelembe a néhány etnikailag vegyes házasságot. Az ilyen eseteket az alapján soroltam be, hogy melyik csoportba tartozik a ház lakóinak többsége, így e besorolás kissé torzítja az adatokat.

száma. Az egykori cigánytelepről – az 1960-as években – először a falu másik végére kezdtek építkezni, majd telket vettek a falu közepén, a templom és az akkori iskola közelében. Az 1980-as évek elejétől a cigánytelepiek betelepülésének erősen kedvezett az Állami Gazdaság, amely munkásainak megvásárolta azokat a házakat, amelyek eredeti tulajdonosai elköltöztek. Ez a szakasz egybeesik a paraszti lakosság elköltözésének nagy hullámával, amely az 1980-as évekre tehető. A nagy költözési hullám okainak keresése messzire vezetne, most csupán egy ma nyolcvankét éves asszony véleményét idézem:

„A fiatalok a munkahely miatt mentek el. A szövetkezetben nem kerestek, traktoristák, lapátosok lehettek esetleg. Úgy nem kerestek. Elmentek iparosnak. Nem akartak majorosok, traktoristák lenni. A szövetkezet előtt se nagyon tudtak itt megmaradni iparosok. A testvéreim is mind elmentek, de általában a földjükből éltek az emberek. Földet szaporítani a házassággal akartak, de nem mindig sikerült. Az egy-két gyerek divat lett nagyon. A jó gazdáknak már 1900 táján is csak 1 gyerekük született. Az 1896-os születésűek között is sok volt már magában. Amiatt volt, hogy sok legyen a vagyon.”

A fent említettek mellett a mai helyzet kialakulásához több tényező együttes hatása is hozzájárult: például a kicsiség (ami Enyedi György szerint együtt jár a szolgáltatások alacsony színvonalával, a foglalkoztatás hiányával⁸), és a határmentiség (ami Hoóz István⁹ és Éger György¹⁰ kutatási eredményei alapján szintén felgyorsítja a paraszti népesség fogyását). Vuics Tibor és Kovács Katalin megállapításaival összhangban az elnéptelenedés folyamatának esetünkben is természetes kísérőjelensége az „elcigányosodás”.¹¹ Amennyiben az 1970-es évektől elköltözött paraszti népességet „virtuálisan” a falu népének tekintjük, számításaim szerint az ilyen értelemben vett „baracai családoknak” ma 43%-a Rimaszombatban, 24%-a Tornalján, 16%-a egyéb településeken él, és csupán 17%-a baracai lakos.

A közeli és a távolabbi városokba költözők helyére valamennyi házba cigányok kerültek, csupán két olyan eset van, amikor az elköltöző család megtartotta a házát, hétvégenként eljön Baracára, de egyébként ezek a házak ma is üresen állnak.¹²

Annak ellenére, hogy a házak lakói etnikailag kicserélődtek, idegenek egyáltalán nem kerültek a faluba, hiszen minden házba az idősebb baracai cigányok leszármazottai költöztek. Csúszán három ház van, amelynek lakói nem Baracán születtek; 1997-ben, 1998-ban és 1999-ben költöztek be azok a családok, amelyek tagjai csak laza, nem vér szerinti rokoni szálakkal kötődnek a baracaiakhoz. Közülük az egyik család azóta el is költözött. A legutóbbi öt év beköltözői külön csoportot alkotnak, ugyanis visszaköltözőkről van szó, akik az 1980-as években Rimaszombatba, esetleg távolabbra költöztek, de most eladták városi lakásukat és visszatelepültek Baracára. Visszaköltözésük oka általában az, hogy elveszítették munkahelyüket, városi lakásukat pedig a

⁸ Enyedi Gy., 1983.

⁹ Hoóz I., 1992:1005-1018.

¹⁰ Éger Gy., 1990:75-97.

¹¹ Vuics T., 1993; Kovács K., 1990.

¹² A többi üresen álló ház lakói vagy kihaltak, vagy – miután egyedül maradtak – gyerekeikhez költöztek.

megváltozott körülmények között nehezebb fenntartani. Mindamellet Baracán nagyon olcsón (150-200.000 koronáért) lehet összkomfortos családi házat venni.¹³

Összesítve a fent említett folyamatok eredményét, megállapítható, hogy az egykori szegregáció teljesen felbomlott, a cigányok (lakóházaikkal) valamennyi lehetséges irányban terjeszkedtek, „...most már a faluban van a sereg”.

Megélhetési stratégiák, iskolázottság

A településen kb. 1998-ig működött óvoda, épülete ma is megvan, ám egyre rosszabb állapotban.

A lakosság etnikai összetételének megfelelően Baraca alsó tagozatos általános iskolájának 35 tanulójaiból 34 cigány. Rajtuk kívül még 2 kisiskolás (paraszt) van a faluban, de őket szüleik szlovák iskolába járatják Rimaszombatba. A cigány gyerekek mindannyian magyar iskolában tanulnak, 5. osztálytól a szomszéd faluba, Bátkába járnak. Manapság közülük kevesen jutnak el egy-egy szakma elsajátításáig, de még kb. 10 évvel korábban is az volt az általános, hogy szakmunkásképzőt végeztek. Ma az ilyen cigány gyerek Baracán kivételes, mégis van rá példa.

A környék etnikai összetételtől független általános jellemzője a súlyos mértékű munkanélküliség. Baracán 11 embernek van munkája, közülük csupán kettő cigány, egyik a falu polgármestere. Közhasznú munkásként a Polgármesteri Hivatal 17 embert alkalmazhatna, de – a polgármester bevallása szerint – „...problémás lenne kiválasztani, ezért nem is veszünk ki embereket. Nem lehet igazságot tenni”. Néhány család Németországba, Olaszországba jár zenélni, koldulni.

A valláshoz, egyházhoz való viszony

Baraca parasztnépességét valamennyi szomszéd falu elsősorban az erős vallásossággal szokta jellemezni. A cigányokra ez nem jellemző, mégis határozott szerepet kap életükben a római katolikus vallás, valamennyien megkereszteltetik gyerekeiket, általában elsőáldozók is lesznek, sőt bér mátkoznak is. Házasságot ugyancsak templomban kötnek, ám sok esetben már gyerekeik születése után. Pappal és római katolikus szertartás keretében temettetik halottjaikat. Nagy ünnepekkor (karácsony, húsvét, búcsú) egy-két család eljár szentmisére, de hosszabb ideig közülük csak a gyerekek járnak rendszeresen, abban az időszakban, amikor hittant tanulnak.

Három család kb. tíz éve Jehova Tanúja, de – minden próbálkozásuk ellenére – hitüket nem tudták nagyobb mértékben elterjeszteni a faluban.

¹³ A házak ilyen mértékű értékvesztése éppen az etnikai átrendeződéssel, a „lakáspiaci erózióval” hozható kapcsolatba (ld. Kocsis K. – Kovács Z., 1991:83).

A mindennapi élet tapasztalatai

A két, egymás mellett élő etnikumnak elsősorban találkozásaik során alakulhatott, illetve alakult ki a véleménye a másikról. A rendszeresnek tekinthető, családi kapcsolatokból adódó alkalmakon kívül a véletlen találkozásoknak is erős véleményformáló szerepük van.

Baracán a megkérdezettek véleménye szerint némi eltérés mutatkozik a parasztok cigányokról kialakult általános véleménye és a velük szemben tanúsított viselkedés között, ha egy-egy ember vagy egy-egy család viszonyáról van szó. Család családdal ugyanis csak olyan esetben találkozik, ha állandónak mondható kapcsolat van közöttük, amit műrokonsággal pecsételtek meg: bérmaeresztyszülő és keresztgyermek között szilárdultak meg, pártfogó-pártfogolt jelleggel öltve¹⁴.

A legidősebb, 1940 előtt született parasztokkal folytatott beszélgetéseim során igyekeztem képet kapni arról, mi a véleményük a baracai cigányokról, milyennek tartják őket a szomszéd falvakban élőkhez viszonyítva. Valamennyi megkérdezett személy véleménye pozitív volt, ha más falvakban élőkhez hasonlította a baracai cigányokat, ám azt is mindig hangsúlyozták, hogy nagy különbséget látnak idősebbek és fiatalabbak között. Véleményüket, tapasztalataikat – egyúttal összevetve az idősebb és a fiatalabb nemzedéket – így summázták:

„Az idősebb cigányok rendesek. Soha semmi bajom nem volt velük, pedig itt öregedtek meg. Régebben a parasztokat annyira tiszteletben tartották, a világért se vétettek volna. Csak a fiatalokkal más. Most már laza a törvény.”

„A baraciak a környéken mindegyiknél rendesebbek. Aki úgy került be Baracára, úri népek tartja őket. A házuk is tiszta, a gyerekek is tiszták, de a nevelés rendetlen. Azok a fiatalok, akik most nőnek, haszontalanok, de a régiek olyanok voltak, amilyenek lenni kell.”

„Az öregebb cigányok biztos, hogy helyesek. A fiatalok között ez már kivételes.”

A fentiekkel, tehát a legidősebbekével megegyező a fiatalabb nemzedékek véleménye az idősebb, ötven-hatvan éves cigányokról, de ők is mindig hangsúlyozzák, hogy ez nem minden korosztályra vonatkozik.

„Minél fiatalabbak, annál rosszabbak. Még így is rendesebbek más falusiaknál, de az öregeikkel egy napon sem lehet említeni őket, bár most sincsenek problémák velük.”

A megkérdezett cigányok véleménye a parasztokkal való együttélésről szintén pozitív. Beszélgetéseink során arra kerestem a választ, hogy mi lehet az aránylag jó

14 Hogy a cigányok valóban pártfogót választottak, amikor a parasztasszonyokat hívták meg bérmaeresztanyának, alátámasztja az is, hogy a bérmaeresztanyák valamennyien viszonylag nagy birtokon gazdálkodó családokból valók. Adatközlőim is megerősítették ezt a véleményt:

„Gazdagot választottak inkább. A cigánynak nem vettek nagy korozsmát, de a cigánynak mindig tartoztak. Nem vettek neki úgy, mint a parasztnak, mert parasztnak öltözet ruhát vettek, a lagzijára edényfélét. A cigánynak ezt nem adták, de a cigánynak mindig adtak. (Pedig ha adsz, elvinnék a szemed világát is. A hitelt meg nem szeretik megadni...)”

viszony oka; milyen különbséget látnak a két etnikum között; mi okozza azt, hogy a faluban csak három¹⁵ etnikailag vegyes házasság van; miért vallják magukat hivatalosan magyarnak.

A legidősebbek is, a fiatalabbak is azzal magyarázzák a falura jellemző békés viszonyokat, hogy már a hatvan-hetven évesek is itt nevelkedtek.

„Mióta én emlékszem, a baracai cigányokkal nincs probléma. Mert bennszülöttek. Ha nem azok, ott baj van. Már a nagyapánk is itt született. Itt van bérnakomlás is, látod, jól megvagyunk. Nekem is sok komám van. Gyűlölködés nincs, de legénykórban jobban összejártunk. Bálban parasztlányokkal is táncoltam, nem nézték, hogy én cigány legény vagyok.”

„Nem idegenek egyik a másiknak, azért nincs probléma. Gyerekkoromban sok volt a fiatal paraszt. Hozzászoktunk, hogy együtt járunk iskolába, egymás családjába is bejártunk. Ez sokat jelent. Soha nem volt ellentét, mert nem azt nézték, hogy cigány vagy paraszt, hanem azt, hogy baraci.”

„Emlékszem rá, volt egy bál Baracán. A fügei cigányok meg akarták verni a baraci parasztokat, de a baraci cigányok is beleszóltak. Megverték a fügeieket, pedig rokoniak voltak köztük.”

A két etnikum közötti alapvető különbségekkel magyarázzák azt, hogy a vegyes házasság Baracán nem jellemző.

„Cigány paraszttal soha nem jött ki házasság ügyében. Nem jöhetnek ki, mert nem egyforma vérmérsékletűek. Csak ideig-óráig tudunk kijönni. Egyszerűen nincs esély az együttélésre. A parasztnak nem születik elég gyerek. Nem cél nekik a nagy család. A cigány úgy gondolkodik a gyerekről, hogy ahol kettő eszik, eszik három is. De a paraszt arra gondol, hogy amennyi van, azt mind fel kell nevelni, ki kell házasítani, iskolába kell jártni. Jobban számítanak nekik az anyagiak. Mégis a parasztok a példa, mert nálunk is csökken a gyerekszám, csak nem olyan nagymértékben, mint náluk. Mi heten meg hatan voltunk testvérek, de látod, nekünk már csak négy gyerekünk van. Ebben van a különbség köztünk. Igaz, van olyan paraszt, aki úgy él, mint egy cigány. De mégsem az! Neked is rajta van a hátadon a p betű, meg nekem is a c.”

„Az összeszokás az oka annak, hogy Baracán soha semmi konfliktus nem volt cigányok meg parasztok között, de annak is az az oka, hogy nincs vegyes házasság. Ismerjük egymást. Nagyon sok falura jellemző, hogy itt miért nincs, mást nem tudok rá mondani. Emlékszem két esetre, amikor valaki elvett volna cigány lányt, de a szülők megtiltották. Ha arról volt szó, hogy komolyodott, akkor nem keveredtek.”

„Valami különbség van köztünk, aminek nem biztos, hogy jó a közelében élni. Nem tudom megmagyarázni. Paraszt cigányhoz nem való. Az megvolt mindig Baracán, hogy komasági hívásra senki nem mondott nemet, de házasság nem volt, nincs is, csak egy. C. is úgy vehette el P.-t, hogy az apja már nem élt akkor... “

15 E három házasságon kívül van még négy olyan, amelyekben az egyik fél nemcsak más etnikumhoz tartozik, de más településről is származik.

Az általában pozitív vélemények ellenére megfigyelhető Baracán, hogy a parasztok a cigányok többsége miatt egyrészt nem érzik biztonságosnak a falut, másrészt úgy ítélik meg a cigányok nagy számát, hogy az sokat von le a település értékéből.

Ezt az állítást igazolják a faluból elköltözöttekkel folytatott beszélgetéseim is. A megkérdezettek kivétel nélkül igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy döntésükben (elköltözésükben) szerepet játszott-e Baraca „igányosodása”.¹⁶

A parasztok véleménye, a cigányokról alkotott képe elsősorban attól függ, hogy a cigányok mely korosztályáról van szó. Az idősebbekről egységesen az a vélemény alakult ki, hogy „rendesek, helyesek”. Beszélgetéseinkből kiderült, hogy ez nem véletlen, az az oka, hogy a ma hatvan-hetven éves cigányok fiatalabb korukban igyekeztek életmódjukkal a paraszti normákat követni, és figyelembe venni a falusi társadalom elvárásait. Ez tükröződik saját vélekedésükben is a mai faluról.¹⁷

A fiatal cigányok megítélése nem ilyen pozitív. Annak ellenére, hogy a parasztok is hangoztatják a békés együttélést, megfigyelhető, hogy ha személyes találkozásokról nem is mindig érzetik egymással, vannak fenntartásaik a másikkal szemben. Úgy tűnik, a hivatalosnak fenntartott vélemény mást, nagyobb fokú bizalmatlanságot és tartózkodást rejt még akkor is, ha külső „támadás” esetén mindkét fél hangsúlyozza a lokális összetartozást.

Mindezek arra engednek következtetni, hogy az erős és népes paraszti közösség térben tartotta magát távol a cigányoktól, kezdetben a két etnikum szegregált településen élt. A cigányoktól is igazodást követelő értékrendjük az idős cigányok életében ma is meghatározó. Az 1960-1970-es években a fizikai térben ugyan közelebb került, sőt keveredni kezdett a cigányok és a parasztok lakóhelye, de ez nem hozott magával életmódbeli, értékrendbeli hasonlulást; az ebben az időben kiskorú nemzedéket nevezik ma a parasztok haszontalannak. A fizikai térbeli közelség tehát fokozottabb viselkedésbeli, társadalmi-térbeli elhatárolódáshoz vezetett. Az idősebb nemzedékek egykori közös szórakozása („...nem nézték, hogy én cigány legény vagyok...”) a mai Baracán teljesen elképzelhetetlen. A kisebbségbe került parasztság életmódjában nem követi az immár többségi cigányságot, hanem a korábbi arányokból adódó sémáknak megfelelően saját helyzetét szeretné dominánsnak érezni. A fiatalabb cigányok viszont – az idősökkel ellentétben – szintén nem törekszenek arra, hogy megfeleljenek a parasztok elvárásainak.

Következtetésként azt szűrhetjük le, hogy Baracán cigányok és parasztok együttélése olyan szempontból volt harmonikusabb abban az időben, amikor arányuk a tele-

16 Ugyanez az idősebb cigányok véleménye is. Látni, hogy szinte csak cigányok várakoznak a buszmegállóban, nemegyszer megjegyezték, hogy „milyen falu az, ahol ennyi cigány utazik. Az már nem is falu. Meg olyan sincs rendes helyen, hogy a cigányok ilyen szép nagy házakban laknak. Szegény XY is, ha tudta volna, hogy cigányé lesz a háza, fel sem építette volna”.

17 Alátámasztja ezt egy véletlen megfigyelésem is. 1999. decemberében kérdőíves felmérést végeztem az adventi koszorú falubeli elterjedésének feltérképezése céljából. Az egyik ötven év körüli cigány férfi ekkor fejtette ki véleményét:

„Feleslegesen járod végig a falut. Kérdezd meg a parasztoktól, hogy van-e nekik. Majd ha náluk találsz, pár év múlva lesz nekünk, cigányoknak is. Ez így szokott lenni. Cigány a paraszttól tanul.”

pülésen belül fordított volt, hogy sem azok, akik létszámbeli kisebbséget, sem az azok, akik többséget alkottak, nem akartak a másik etnikum jelenléte miatt elköltözni. Igaz, ebben az időszakban a cigányoknak erős paraszti közösség elvárásaihoz kellett igazodniuk, ám ezt ők maguk is pozitívan ítélik meg, szükségesnek tartják; tükrözi ezt az öreg cigányok néhány – már említett – megnyilatkozása, csakúgy, mint pozitív megítélésük a fiatalabb parasztok részéről. (Miközben a cigányok fiatalabb nemzedékével szemben jelentős fenntartásaik, ellenérzéseik vannak.) Elsősorban az eszményinek tartott családmódel (gyerekszám) és a munka, illetve az általa elérhető anyagi javak, és az ezeken alapuló társadalmi besorolás jelentik azokat a „törésvonalakat”, amelyek mentén a cigányok és a parasztok közötti különbségek leginkább kiütözköznek.

Az identitás kérdései

Adatközlőim véleménye azt jelzi, hogy Baracán a cigányok és a parasztok teljesen egyértelműen és biztosan sorolják be önmagukat és egymást valamelyik csoportba. Az, hogy ezt mi alapján teszik, beszélgetéseink alapján ezúttal megválaszolatlan, de legalábbis kissé tisztázatlan kérdés maradt, illetve leginkább az állapítható meg, hogy elsősorban a vezetéknev, valamint a származástudat a megkülönböztetés, az etnikai (ön)besorolás alapja.

„Belenevelődtünk, nem lehet tudni, hogy mi alapján.”

„Névről tudni, vezetéknevről. Kevés cigányban a Sándor, a Kovács, stb. A Lakatos, a Horváth, a Máté, a Kárász a sok.”

„Származás szerint lehet csak eldönteni. Idegen nem tudja megállapítani, de minden falubeli tudja, ki a cigány, ki a paraszt.”

„Én tudom, hogy miért vagyok cigány. Mert a nagyapám is az volt. Meg az övé is az volt. Nem volt paraszt a családban. A vezetéknev szerint lehet leginkább megkülönböztetni...”

„Mindenki tudja magáról, hogy ki a cigány, ki a paraszt. Ha ezt egymás szemére vetnénk, nem tisztelnénk egymást, akkor nem lennénk ilyen békésen. Nem foglalkozunk vele, nem fontos. Nem úgy, mint a szlovákokkal. Magyar a szlovákra, szlovák a magyarra haragszik. Ilyenkor magyarnak érezzük magunkat. De cigány/magyar szempontból nem kell nyilvántartani, mert mi nem akarjuk egymás szemére vetni, hogy te ilyen vagy olyan vagy...”

„Magyarnak valljuk magunkat, hát persze. De nem lehet legénykedni a magyarsággal, mert az száz százalék, hogy a szlovákok se a paraszt, se a cigány magyart nem nézik semmibe.”

„Nem tudom, hogy van ez, ki a cigány. Ezt nem kell eldönteni, nem kell rajta gondolkodni, ezt mindenki tudja, aki annak született. Én magyar cigány vagyok. A személyimbe is az van írva, hogy magyar. Baracán azt vállalják, hogy magyar cigányok. Azt hiszem, mindig vannak ezzel. Magyar cigányok vagyunk, és a szlovák irigykedik a magyarra. Ez biztos!”

E két utóbbi vélemény olyan dimenzióba helyezi a problémát (tulajdonképpen az azonosságtudat alapját), amely az etnicitás mibenlétének vizsgálatán belül éppen a legutóbbi időben vitte új irányba a kutatást.¹⁸ Egyrészt jelzi az etnicitás folyamatszerűségét, másrészt pedig rávilágít a cigányság sajátos önmeghatározására, azonosságtudatára, ugyanis nem csupán a baracaiakra jellemző, hogy az leginkább akkor ragadható meg, ha szembeállítható vagy legalább viszonyítható valami máshoz. „A cigányság etnikus öntudata, szimbolizációja tehát csak a »többségi társadalomhoz« való viszonyrendszerében és viszonyulásán keresztül értelmezhető.”¹⁹

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barth, Fredrik, 1996: *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. In: Regio 1. 3-26.
- Éger György, 1990: *A történeti Gömör déli részének társadalomstatistikai jellemzői 1870-1980*. In: Regio IX.
- Enyedi György, 1983: *Földrajz és társadalom*. Budapest.
- Enyedi György, 1987: *Tér és társadalom*. In: Janus, Tél.
- Hoóz István, 1992: *A határmenti települések elnéptelenedése*. In: Statisztikai Szemle.
- Keményfi Róbert, 1998: *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése*. Debrecen.
- Keményfi Róbert, 1999: *Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához*. In: Regio 1.
- Kocsis Károly – Kovács Zoltán, 1991: *A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza*. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.), 1991: *Cigánylét*. Budapest.
- Kovács Katalin, 1992: *Urbanizáció alulnézetből*. In: Tóth József (szerk.), 1992: *Tér – Idő – Társadalom*. Pécs.
- Sčítani obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje. Okres Rimavská Sobota*. Krajská správa Štatistického úradu Slovenskej Republiky. Banská Bystrica.
- Vuics Tibor, 1993: *Az "elcigányosodás" folyamata Baranyában*. In: Kovács Teréz (szerk.), 1993: *Kiút a válságból II. Falukonferencia*. MTA RKK Pécs.

FELHASZNÁLT EGYÉB FORRÁSOK

- A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása, 1902.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912.
- Magyar Statisztikai Közlemények, 1895: *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. (új sorozat) I. kötet, Budapest.

¹⁸ Barth, F., 1996:3-25.

¹⁹ Keményfi R., 1999:144.

BARKA. KÖZÖSSÉGEK, IDENTITÁSOK ÉS VALLÁSOSSÁG EGY FELSŐGÖMÖRI BÚCSÚJÁRÓ HELYEN*

Kovács Attila

A térség – a falu és környékének „panorámája”

Ha Rozsnyóról a főúton elindulunk Kassa felé és letérünk a második kereszteződésnél, közvetlenül „Szoroskő” előtt, balra, Dernő felé, úgy ott, ahol véget ér az országút, a Szlovák Karszt határán találjuk a Csermosnya patak völgyének első települését: Barkát.

Ezt a kis falut főként cigányok és magyarok lakják.² A település a Csermosnya patak és annak egyik mellékága völgyében terül el, úgy, hogy madártávlatból „Y”-t formáz. Néhol a környező dombok oldalában is épültek házak, de többségük a patakparton áll (persze, a pataktól biztonságos távolságban). A patakágak összefolyásánál jött létre egy háromszög-alakú, afféle „centrum”, közepén a katolikus templommal. A falunak három, kifejezetten különleges épülete van: egy kis vadászkastély vagy kúria (ma: községháza és kultúrház) és a katolikus, illetve a református templom. A környéken, részben a községen kívül, található még három kápolna.³ A házak túlnyomórészt földszintesek, az egyemeletes épületek kivételnek számítanak. Amennyiben az alapvető építészeti jelleget tekintjük, Gömörnek erre a részére vagy a hosszú parasztházak jellemzőek, vagy a Rozsnyót és környékét a 20. század ötvenes–nyolcvanas évtizedei között meghatározó, nagy családi („bányász”) házak.

A falu cigány része jól felismerhető mind fekvéséről, mind építészeti jellegéről. Barkán a cigány és a „nem cigány” épületek/házak szigorúan elkülönülnek egymástól. Nem létezik ugyan cigánytelep (ahogy például Krasznahorkaváralja környékén), de a cigányok három részen laknak a falu szélén, „végén”. A „nem cigány” településtől bizonyos térség⁴ választja el őket, mint egyfajta korridor. A legnagyobb cigány település a falunak annál a végénél elterülő dombon van, ahol a Csermosnya a faluba érkezik. A helyet „Kőálattnak”⁵ hívják (szlovákul: *Pod kameňom*; cigány nyelven: *Telo bar*). A másik, kisebb cigány település az úgynevezett Kakas utca (szlovákul: *Kohútia ulica*, cigány

* Mindenekelőtt tanársegédemnek köszönöm készségességét, segítségét és bizalmát. Az ő áldozatkészsége, segítsége és őszinte lelkesedése nélkül ez munka nem születhetett volna meg. Szintén köszönetemet fejezem ki mindenkinek, akik készséggel válaszoltak kérdéseimre, illetve a cigányok és a nem cigányok részéről tapasztalt meleg fogadtatásért, és kívánok nekik sok megértést és türelmet közös jövőjükökhöz. Személyes köszönet illeti még Bélát és Viktort.

2 További részleteket az etnikai összetételről lásd alább.

3 Részletes tájékoztatást a szakrális épületekről lásd alább.

4 Konkrétan: beépítetlen telek, ravatalozó, vagy kertek.

5 A „nem cigány” kifejezést egyrészt mint munkakifejezést használom, másrészt mint a cigány (*gádzsó*) kifejezés pandanját. Az adott helyen nehezen használhatnám a nem cigány lakosságra a „többségi” kifejezést, mivel itt a cigányok és a nem cigányok aránya nagyjából egyenlő. Az etnikai összetétel és a terminológia részletesebb elemzését lásd alább.

6 Azaz „A szikla alatt”, a sziklák miatt, melyek alatt található

nyelven: *Kakasiko drom*) az egyik dombon, egy kis mellékutca végén fekszik, amelyik a falu központi részének keleti szegletéből indul ki. Barka legkisebb, harmadik cigány települését az úgynevezett Rák utca (szlovákul: *Račej ulica*, cigány elnevezése nem használatos) végén található házak alkotják, a falu keleti végén, a Szádelő felé vezető mezei útnál. A cigány házak külső megjelenésükben és szerkezetükben is különbözőek. Találunk közöttük átépített régi parasztházakat, de mindenféle épületet különböző anyagokból (vályogból, fából – deszkából, fahasábkoból és bádogból is), különböző kombinációban. Az építmények legtarkább palettáját a „Kőalatt” épületei kínálják, ahol ezek valamennyi említett fajtáját megtaláljuk. A Rák utcában elsősorban átépített parasztházak és vályogházak vannak. A Kakas utcában a már említett újabb kori nagy családi házakhoz hasonló cigány házak találhatók, olyanok, amilyeneket a nem cigány lakosságnál látunk. A község cigány részein az utak, a csatorna stb. rossz állapotban vannak, vagy hiányoznak. A cigány házak többségükben a belső elrendezésükben és díszítésükben is eltérőek. A község képeinek e meglehetősen részletes leírása kissé megkönnyítheti a tájékozódást a térségben, és Barka környezetének kicsit „árnyaltabb” ábrázolását adja.

A falu meglehetősen félreeső helyen található, mivel úgyszólván egy „zsákutca” végén fekszik,⁷ bár eléggé közel a járási székhelyhez – mintegy húsz kilométernyire. A Rozsnyói járás, ahogy Kelet-Szlovákia déli részének egész területe, Szlovákia legfélreesőbb területéhez tartozik. Barka, a határ miatti kedvező földrajzi fekvésének dacára, a vonzó Szlovák Karszt turistaforgalma számára is a periférián reked.

A lakosság: társadalmi és demográfiai jellegzetességek

Ahogy már a bevezetőben említettük, Barkán magyarok és cigányok élnek egymás mellett, és a katolikus, illetve a református vallás is egymás mellett van jelen. Ez adja a 418 tagú népesség alapfelosztását. A lakosság etnikai, nyelvi, vallási, társadalmi és életkori stb. megoszlásának részletesebb képe azonban sokkal tarkább képet mutat.

Barka szociális és demográfiai helyzete a Kelet-Szlovákia déli részének kis falva-ira jellemző képet mutatja. Az aktív korú lakosság száma hozzávetőleg 190 fő, a községben mintegy 70 nyugdíjas és 165 tizenhét év alatti gyerek él. Az aktív korú lakosságból körülbelül 38–40 személynek van tartós munkaviszonya, idénymunkája becslésünk szerint további 40–45 embernek van. Már ezek az összesítő adatok is a régió és a községben tapasztalható nagy munkanélküliségről és szegénységről árulkodnak. A szociális különbségek még szembeűnőbbek a cigányokra és a nem cigányokra vonatkozó adatok elkülönítése után. A Barkán élő aktív korú cigányok közül, ott-tartózkodásom alatt, senkinek sem volt állandó munkaviszonya. A helyzet az 1990-es évek második felében éleződött ki, amikor az addig foglalkoztatott cigányok többsége

⁷ Az út ugyan folytatódik, de már természetvédelmi területen Szádelő községig, ahonnan ismét könnyen feljutunk a Rozsnyó–Kassa főútra, amelyről letértünk a Barkába vezető útra, de immár „Szoroskő” után. Szintén jellemző, hogy a tömegközlekedés, amely a lakosság többsége számára az egyetlen kapcsolat a környező világgal, csak munkanapokon üzemel.

elveszítette a munkáját. Így a cigány családok egyetlen rendszeres bevétele a szociális és családi juttatás – „a segély” lett. Demográfiai szempontból, míg a nem cigány társadalmat az előregedés jellemzi, addig a cigány lakosságra a fiatalok magas százalékos aránya jellemző. A tizennyolc év feletti, illetve alatti életkori csoportok aránya a község nem cigány lakosai esetében 164:33, a cigányok esetében pedig 96:132.

„Mi és ők” – az identitás

A legutóbbi népszámlálás során (2001 májusában)⁸ a községben 135 személy vallotta magát a cigány etnikumhoz tartozónak, ami a cigányok 32%-os arányát jelentette volna a község teljes lakosságához viszonyítva. A cigányok teljes lélekszáma Barkán azonban mintegy 200–220 fő,⁹ ami a lakosság körülbelül 50%-a. E kérdés megoldásakor azonban komoly módszertani kérdéssel nézünk szembe, annak megállapításával: ki a cigány. Az első indikációs tényező az önidentifikáció.¹⁰ Ki tartja magát cigánynak? Éppen ez a módszer azonban több okból is meglehetősen megbízhatatlan. A többségi társadalomban a cigány megjelölésnek az előítéletek és az intolerancia szélesebb összefüggésében pejoratív jellege van, amit természetesen maguk a cigányok is érzékelnek. Ezért abban az esetben, ha a többségi társadalom csupán egyetlen lehetséges utat enged a társadalomba való betagozódáshoz – az asszimilációt, sok cigány vallja magát a többségi szlovák, illetve a – helyi szinten ugyancsak „többségi” – magyar nemzetiséghez tartozónak. A plurális multietnikus látásmód irányába történő lényeges elmozdulás az integráció társadalmi felfogásában – az asszimilációtól az emancipáció felé – lényegesen hozzájárulna a cigányok önmeghatározásában bekövetkező változashoz is. Azonban bizonyos tehetetlenség is szerepet játszott ebben, mivel 1989 előtt Csehszlovákiában a hivatalos állami politika nem ismerte el a cigányokat önálló etnikumként.¹¹

A gyakorlati szempontok jelentősebb mértékű érvényesítése okán a cigányként való önmeghatározás (1) mellett két további identifikációs tényezővel dolgoztam: cigány az, akit más cigányok is cigánynak tartanak (2), és cigány az, akit a többségi társadalom cigánynak tart (3). Az utóbbi két csoport nem azonos egymással, de csupán néhány személy esetében mutatkozik különbség.¹² Tudatában vagyok a cigány identitás ilyen módon történő meghatározásának módszertani és más hiányosságainak, mivel a cigány identitás meghatározásának illetéknéppen való leegyszerűsítése a Barkán fennálló valódi helyzetet bizonyos mértékben torzítja. Abban a tényben, hogy az itt élő cigányok többsége a népszámláláskor más nemzetiségűnek vallotta magát – becslések

8 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Národnostné zloženie obyvateľstva. ŠÚSR, 152.

9 Becslésem szerint, de a helyi cigányok és nem cigányok becslése alapján is, amelyre a későbbi számszerű adatok megadásakor is támaszkodom.

10 Véleményem szerint az egyetlen valódi legitim nézőpont valamely etnikai/nemzeti identitás meghatározásánál – tekintet nélkül más tényezőkre – az önidentifikáció.

11 Ennek ékes példája: Sus, J., 1961.

12 Mivel a harmadik csoport a legnagyobb, abban megtalálhatók a cigányok között élő, nem cigány származású személyek is.

szerint nagyjából kétharmaduk magyarnak és egyharmaduk szlováknak –, nem csak a fentebb említett körülményeket feltételezhetjük, hanem azt is, hogy a párhuzamos és másodlagos identitás bonyolult rendszere is jelen van.¹³ Félrevezető volna ugyanis a Barkán élő cigányok identitását az összefüggésekből és a környezetből kiragadva, egy-nemüként vizsgálni.¹⁴ Többszörös, többretegű identitással bírni a barkai cigányoknál (és nem cigányoknál), mint különböző kultúrák találkozási pontjában élő embereknel, egyáltalán nem megy ritkaságszámba. Másodlagos és párhuzamos identitásuk a többségi társadalommal – természetesen mindkét oldalról bizonyos fenntartásokkal – való többgenerációs együttélésük révén bekövetkező másodlagos szocializációjuk következménye, melyben lényeges szerepet játszik a nyelv (mindenekelőtt a művelődés révén és a mindennapi érintkezésben).

Az identifikációs tényezők közé eddig nem iktattam be a nyelv kérdését. A barkai cigányok anyanyelve – kevés kivétellel – a kelet-szlovákiai cigány nyelv egyik változata, melyre bizonyos mértékig hatott a magyar nyelv és sokkal kisebb mértékben a szlovák is. Második nyelvük – kevés kivétellel – a magyar, amely mögött a szlovák a harmadik helyre kerül. Tény, hogy a faluban a nem cigány lakosság körében a magyar etnikum van többségben,¹⁵ de a művelődésben is, mivel a térség cigányainak többsége magyar tannyelvű iskolákba jár.¹⁶ A helyi cigányok által használt magyar nyelv a területen elterjedt magyar nyelvjárás (*a palóc*)¹⁷ variánsa, jellemzően egyéni kiejtéssel és nyelvtani rendszerrel (ugyanez érvényes a szlovák nyelv használatára is). Itt nem következett be nyelvváltás, mint a régió néhány községében, ahol a cigányok anyanyelvüként sajátították el a helyi többség nyelvét (a szlovákot vagy a magyart). Ezért azonosíthatjuk a barkai cigányokat két-, illetve háromnyelvűként (bár bizonyos fenntartásokkal kezelve a jártasság fokát és az egyes nyelvek használatának módját a konkrét személyek esetében).

A barkai cigányok saját etnikumuk megjelölésére a cigány nyelvben a *roma* kifejezést használják, de a magyarban és a szlovákban a *cigány*,¹⁸ illetve *cigán* kifejezéssel élnek, és a *roma*, illetve *rom* szavakat újításnak, eufemizmusnak érzik, illetve azoknak a cigányoknak, illetve nem cigányoknak a kifejezését látják benne, akik a cigány problematika átpolitizálására „ipart alapítottak”. A lakosság nem cigány csoportjaira mindenekelőtt a *gádzsó* cigány kifejezést használják, de az etnonimjukat is (*magyar*–

13 A dél-szlovákiai cigány identitás problematikájáról lásd: Gaál L.:1988; Ravasz J.:1994.

14 A legtagabb, általános síkon ugyan a barkai cigányokat meghatározhatjuk pusztán cigányként. Mivel azonban tanulmányom az identitás és közösség fogalmának megközelítésére és körülhatárolására törekszik egy konkrét helyen, szükségesnek tartom ezt az általános definíciót pontosabban leírni, tehát: egy felsőgömri magyar/cigány falu cigányairól van szó. Véleményem szerint e megközelítés érvényessége megkérdőjelezhetetlen a Barkán élő cigányok személyes és csoportidentitása eltérő szintjei pluralitásának elismeréséhez és megőrzéséhez, de a nem cigányok (magyarok és szlovákok) esetében is az.

15 Él itt néhány (két–három) szlovák nemzetiségű család, illetve egyedülálló ember is.

16 Sőt, a régió nem egy magyar tannyelvű iskolájában a cigány diákok alkotják a többséget.

17 E nyelvjárás jellegzetessége néhány sajátos kifejezés mellett mindenekelőtt a zárt 'a' és 'e' használata, mely hangokat a magyar irodalmi nyelv nem ismeri.

18 A magyar nyelvben a népneveket kis kezdőbetűvel írják.

szlovák, szlovákul: *Madar–Slovák*), vagy a „paraszt” kifejezést (cigány nyelven: *góro*) „telepes” értelemben és a „fehérek” szót (szlovákul: *bieli*, cigány nyelven: *o parne*). A nem cigányok a cigányokat *cigánynak* nevezik (szlovákul: *cigán*), és csak kivételesen *romának* (szlovákul: *rom*). A bemutatott kifejezéseket mindkét oldalon gyakran és különbözőképpen aposztrofálták.

Az etnikai és részben nyelvi identitás mellett a tipológia további tényezője a közösség lakosságának vallási hovatartozása. Barka vegyes vallású falu, ahol a katolikus többség – a lakosság kb. 75%-át teszik ki – mellett a protestantizmus kálvini irányzata is képviselve van (kb. 25%). A községben mindkét vallásnak van temploma és plébániája. Kutatásom idején katolikus pap ugyan működött a faluban, de a református lelkipásztori állás ez időben betöltetlen volt.¹⁹ A zsidó temető maradványai ma már csupán a zsidó közösség egykori itteni jelenlétét bizonyítják.

A barkai cigányok katolikus vallásúnak vallják magukat, ahogyan a magyar lakosság mintegy fele is (és a Barkán lakó szlovákok többsége). A reformátusok magyar nemzetiségűek (a lakosság mintegy negyede). Az önazonosság és az önmeghatározás kérdésében a vallási hovatartozás – legalábbis manapság – a községben nem játszik meghatározó szerepet (leginkább a cigányok esetében, és már kevésbé a nem cigányoknál), másod-, sőt harmadrendű tényező.²⁰

A közösségek

Az identitás és identifikáció néhány fentebb említett vonatkozásával ellentétben a barkai cigányok közösséget, illetve közösségeket alkotnak, melyeket élesen elkülönítenek egymástól, és nem csupán a nem cigányoktól. Egyrészt önmagukat közösségnek tekintik (és már sokkal kisebb mértékben válnak ki belőle), másrészt a nem cigány etnikum – bizonyos kivételekkel – annak tekinti őket. Barkán, mint más cigány közösségeknél, nincs saját belső társadalmi struktúra, élén a *vajda* személyével (ahogyan e régióban sok más helyen, például Krasznahorkaváralján). Ez a helyi cigány közösség földrajzi és történelmi viszonyaiból adódik.

A cigányok a község három, egymástól távoli pontján élnek (lásd fentebb), ami három közösségre bomlásukat eredményezte. A legélesebben a legnépesebb „Kőalatt” közösség különül el a többitől. A község három cigány közössége közötti kommunikáció nem olyan intenzív, mint az egyes közösségeken belüli kommunikáció. Az egész cigány közösség belső kapcsolatait elsősorban a családi és a baráti kapcsolatok erősítik, de a zenével, illetve táncsal kapcsolatos kulturális – és más – tevékenységek megindítására irányuló törekvések is (cigány bál, zene- és tánccsoport alapítására irányuló kezdeményezések), melyek erősíthetnék az egész cigány közösség összetartozás-érzését.

¹⁹ Kutatásomat 2002 januárjában és februárjában folytattam. A papok és lelkipásztorok elvándorlása ebben a helységben – mint a régió más kisközségeiben is – igen jellemző. A református lelkipásztor érkezésem előtt néhány héttel ment el, a katolikus pap ott-tartózkodásom idején költözött el a községből.

²⁰ A részletes tipológiát lásd alább.

Történeti nézőpontból vizsgálva, az első cigány családok valamikor a 19. század első felében telepedtek le Barkán. Foglalkozásukra nézve elsősorban kovácsok voltak (de pásztorok és vályogvetők is akadtak közöttük). Jövetelüket a barkai lakosság elsősorban azért kezdeményezte, hogy olcsó vasárút biztosítsanak a helyi szükségletek kielégítésére.²¹ A cigányok megtelepedésének menete és mértéke Barkán meghatározta a község cigány lakosságának mai belső társadalmi szerkezetét. Egyrészt csak egyedülálló cigány családok telepedtek itt le, amelyek nem alkottak egységes közösséget, másrészt letelepedésük idején a cigányok aránya a község lakosságának számához viszonyítva viszonylag alacsony volt. A cigány közösség jelentős számaránybeli és számbeli növekedést élt meg az utóbbi évtizedekben.²² A község magyar – és általában a nem cigány – közössége esetében úgy fogalmaznánk: erősebb szükség jelentkezik az elkülönülésre a cigány közösségtől, mint fordítva, a cigányoknál a többiekétől való elkülönülésre.

A cigányok ugyan formálisan a katolikus egyház tagjai (melyhez a nem cigány lakosság egy része is tartozik), de a vallásosságnak náluk nincs erős integrációs szerepe. A cigány és a nem cigány lakosság bizonyos csoportjainak és egyéneinek „közömbös”, gyakran közönyös hozzáállását a vallásossághoz konkrét példákon fogom szemléltetni részletesebben (lásd alább).

A „mi és ők” modelljére épülő világnézet és a kölcsönös bizalmatlanság, több más helyhez hasonlóan, a község cigányai és nem cigányai közötti szakadék kialakulásához vezetett.²³ Létezett és létezik is ugyan kommunikáció a cigányok és a nem cigányok között, de csak nagyon élesen kijelölt határokon belül, amelyeket az erős társadalmi úzus – „Mit szól a falu?” – nem enged áthágni. Ezért nehezen beszélhetnénk a faluról mint egységesen működő közösségről, bár mégis éppen ez irányban nyújthat Barka rendhagyó példát.

Létezik ugyanis a Barkáért Polgári Egyesület, amely két, általunk az identitás kialakulásának alapelveinél mellőzött elven alapul, mégpedig a polgári elven és a lokálpatriotizmuson, valamint a cigányokat, illetve a nem cigányokat igyekszik összekapcsolni a „jobban élni együtt” célkitűzésen nyugvó projekteken. Ez a „Ha ők nem, akkor inkább mi se” hagyományos alapelvétől teljesen eltérő törekvés alapot adhat a község cigány és nem cigány plurális helyi közösséggé alakulásához.

A barkai cigányok vallásossága és vallásos képzeiteik

Ahogy azt már néhányszor említettük, a barkai cigányok katolikusnak mondják magukat. Római katolikus a környező lakosság többségi vallása is, ami az üldöztetés időszakában a cigány lakosságnak bizonyos védelmet jelentett.

21 Addig a vas- és kovácstermékeket a közeli Dernőről szereztek be, ahol ebben az időszakban már nagyon korszerű, ám drága kohó- és vasipar működött.

22 Ezt egyrészt sok nem cigány elköltözése és a cigányok beköltözése okozta, másrészt a születések (példaként: 2001-ben a Barkán született 13 gyerek közül 12 cigány volt).

23 A szakadék nem csupán a cigány település elkülönítésében mutatkozik meg a községtől, hanem például a temetőben is, vagy a tömegközlekedést biztosító autóbuszon is.

Nem szívesen jutnék valamilyen indokolatlan általánosításra, de néhány tapasztalatom és más kutatók²⁴ tapasztalatai alapján a cigányoknak²⁵ nincs túlzottan közeli kapcsolatuk az egyházi – itt a történelmi egyházakra gondolok – infrastruktúrával, valamint az egyház etikai és társadalmi normáival. Viszont mély személyes vallásosság és hit jellemzi őket.

A szentkultusznak és a Mária-tiszteletnek a barkai cigányok körében nem találni nyomát. Hasonlóan viszonylag ritkák a szentképek, illetve a feszületek a cigány háztartásokban, és teljesen hiányoznak azokból az imakönyvek, illetve a *Biblia*.²⁶ Az imádások többé-kevésbé az Istenhez címzett egyéni kérések, és nem sorolhatók a katolikus mintákhoz. A templomlátogatás a község cigányainak túlnyomó többségénél nem mondható többnek szórványosnál. Nem kivételek ez alól az egyházi ünnepek sem, amelyeket a cigányok, a katolikus egyház szerint, „profán módon” ünnepelnek. A Szentháromság-tan, akárcsak némelyik „szent titok” és a katolikus egyház szentségei²⁷ a helyi cigányok számára ismeretlenek, vagy lényegtelenek. Részben ez, részben bizonyos nyelvi és társadalmi akadályok is magyarázzák a cigányok távolmaradását az egyház részéről megnyilvánuló evangelizációs kezdeményezésektől.²⁸

A barkai cigányok számára leginkább a család és a közösség életének jelentős eseményeihez, mindenekelőtt a születéshez és a halálhoz, kapcsolódó egyházi szertartások fontosak.²⁹ A gyermekszületés nagy esemény az életükben. A keresztelest úgy fogják fel, mint védelmet a rossz erőkkel szemben, amelyek az újszülöttre a világban leselkednek. A legtöbb „babonás” történetük és szertartásuk azonban a halálhoz kötődik. A halált jelezheti madár, a kutyák heves vonyítása, ha nagyon zúg a kályha, vagy hideg az ember foga. Virrasztást³⁰ tartanak a halottak felett, és a cigány temetésekről nem hiányzik a zene. A halottnak alkalmoszerűen bizonyos kedvenc tárgyait is berakják a koporsóba. A cigány sírok Barkán – ahogy a cigány telepek is a faluban – a temető szélén találhatók. A síremlékek egyszerűbbek, mint a nem cigányokéi, általában fa-, vagy fémkeresztek. Ismertek olyan esetek is, amikor ételt és italt hordtak a sírhoz. Igen elterjedtek a visszajáró halottakról (cigány: *mule*) szóló történetek. A halott rendszeresen megjelenik, illetve jeleket ad néhány nappal a halála után és néha később is. A holt lelkek többnyire jószágosak, nincs testük, és éjszaka érkeznek. Néha valamilyen hírt hoznak, vagy különböző nyomokat hagynak maguk után, mint például törött és szétdobált tányérokat. Ha egy embert megérint egy lélek, az érintés helyén kék folt keletkezik. A lelkek néha állati alakban is megjelennek, például nagy fehér kutyákként.

24 Palubová, Z., 2001:80–94.; Čureja, F., 1994:349–356.

25 Ez azonban Szlovákia többségi társadalmának nagy részét is érinti.

26 Biblia előfordulását – a katolikus plébánia kivételével – csak a református háztartásokban jegyezhettem fel.

27 Čureja, F., 1995:75–78.

28 Az egyházi szertartások nyelve a községben túlnyomórészt a szlovák, részben pedig a magyar, cigány azonban sosem. Lásd még a 36. jegyzetet.

29 Részletesebben lásd: Mann, A. B., 1988:192–202.; Mann, A. B., 1995:132–137.

30 Lásd: Mann, A. B., 1993:81–88.

A barkai cigányok személyes, szinte familiáris viszonyban állnak az Istennel (cigány nyelven: *o Del*), akit igen gyakran becézett alakban szólítanak meg (cigány nyelven: *Deloro*). Istent emberi alakban, Jézus személyében képzelik el („világosbarna hajú, kékszemű fiatalember”), vagy ragyogásként, fényként, illetőleg fényes személyként. A templom a cigányok számára „Isten háza”, ahol Isten fizikailag is lakik.

Két esetet is ismerek, amikor a helyi cigányoknak megjelent az Isten. Az első eset néhány évvel ezelőtt játszódott le a „Kőalatt” nevű cigány telepen, de olyan részen, ahol nincsenek épületek. Adósságai miatt elrejtőzött ott egy cigány³¹ (egy viskóban, vagy egy barlangban), amikor hirtelen nagy fényességet látott közeledni, és azután beszélgetett is az Istennel. Ahelyett azonban, hogy imádkozott volna Istenhez, veszekedni kezdett vele, hogy nem adott neki semmit, és mennyire nehéz élete volt stb. Ezért a viselkedéséért és a veszekedéséért (büntetésként) a felesége halott gyermeket szült. A nagy ragyogást és a fényt látta egy egész cigány utca is a „Kőalatt”, sőt a közelben lakó nem cigányok is. A második eset szintén néhány évvel azelőtt történt, de kronologikusan az előbb említett eset után, közelebből meg nem határozott helyen. Egy cigány nő, aki látta három csillag által kísérve közeledni az Istent, annyira megrémült, hogy elállt a szava. A közvélekedés szerint az ilyen esetekben az embernek imádkoznia kellene, hogy így azt kérhessen az Istentől, amire csak vágyik.

A barkai cigányok más transzcendens lényeket is ismernek, mint például az ördögöt és az angyalokat. A helyi magyarázat szerint az ördög (cigány: *beng*) a legszebb angyal volt, de egyszer szembeszállt az Istennel, aki emiatt ördöggé (ördögi alakká) változtatta őt. Barkán az ördög is megjelent, ő ember alakjában. Ez abban az időben történt, amikor az emberek még erősek és szívósak voltak³² (minden bizonnyal néhány nemzedékkel korábban). Az ördög eljött a faluba, és akit csak tudott, megtevesztett, és csak szerencsétlenséget hagyott maga után. A cigányok és a nem cigányok azonban közös erővel kikergették a faluból, és egészen az ún. Ördöglyukig üzték (ami kb. két kilométernyire keletre van a falutól).

A barkai cigányok a boszorkányok létezésében is hisznek, akik szerencsétlenséget és betegséget tudnak küldeni az emberre. Ismertek körükben a varázslás különböző formái is: például a szerelmi varázslásai (gyűrűt rakni a vízbe, vagy gyufát égetni, melyek azután megmutatják, honnan érkezik a menyasszony/vőlegény) és az ártó varázslásai (figurák segítségével, melyekbe tűt szúrnak, vagy patkószegekkel, amelyeket kenőccsel kennek be, és annak az embernek a dunyhájába teszik ezeket, akinek ártani akarnak).

A helyi cigányok „babonás” történetei bizonyos mértékben egyeznek a régió nem cigány lakossága hagyományainak hasonló rétegével.

31 Ez a cigány még Barkára érkezésem előtt elköltözött.

32 Ez gyakori történettípus: „...nagyapám még olyan erős volt, hogy ha megütött volna egy lovat, az elesett volna, és annyira szívós volt, hogy az áttüzesedett szenet pusztá kézzel tartotta oda, amikor pipára gyújtott” stb.

Nem jegyeztem fel a területen előforduló bányarémekekről, tündérekről, sárkányokról, törpékről stb. szóló történeteket, ahogyan az egyes démoni lényekről szólókat sem, amelyek a szélesebb régió cigányainál közismertek.³³

Az újabb keletű vallási mozgalmak – például Jehova Tanúi – aktív jelenléte, amelyek fontos szerepet játszottak a rozsnyói régió egyes cigány csoportjainak integrációjában is, a barkai cigányok körében nem tapasztalható.

A barkai búcsú

Barka a Mária-tisztelethez kötődő búcsújáróhely. A XIII. Kelemen pápa által 1759-ben kiadott oklevél is elismeri a falunak ezt a jogállását. A hivatalos legenda így szól: A Barkával szomszédos Lucskán élt egy mélyen vallásos ember. Ján Kuchtának hívták, és három fia volt. Ketten közülük Rómában tanultak teológiát, a harmadik otthon feküdt bénán. Az apa esti imája közben azt a sugalmazást kapta, hogy utazzon Itáliába. Azon nyomban útnak indult. Először Lovernatóba érkezett, ahonnan egy ismeretlen Rómába küldte. A városba érkezése után a Kármel-hegyi Szűz Mária képe előtt imádkozott. Az imádság közben egy ismeretlen festő felajánlotta neki, hogy megfesti számára ezt a képet. Amikor a festő befejezte a munkáját, Ján Kuchta gyalog elindult hazafelé a képpel. Az elindulása utáni negyvenedik napon a Szádelői-völgyön keresztül érkezett Barkára. Melegség töltötte el, és hálát adott Istennek, hogy erőt adott neki Szűz Mária kérésének teljesítéséhez. Amikor felért a domb tetejére, és megpillantotta a barkai templomot, lehajolt, és megcsókolta a földet. Ekkor megszólaltak a templom harangjai. Ezen a helyen kápolnát építettek, amely a mai napig ott áll. Eközben a béna fia otthon meggyógyult, és arra kérte az anyját, menjenek Barkába Szűz Mária elé, aki az apjával jön oda. Az anya látva, hogy fia meggyógyult, elindult vele Barkába. Eközben szóltak a harangok. Megérkezett a faluba a felismerhetetlenségig lesóványodott Ján Kuchta is a képpel, melyet a templom oltárára helyezett. A templomban találkozott feleségével és a felgyógyult fiával, és együtt adtak hálát Istennek a segítségéért, illetve Szűz Máriának a jószágáért. Ján Kuchta a templomnak ajándékozta a képet. Ennek híre gyorsan elterjedt.

Az akkori plébános, Ján Vlassik, mindent elkövetett a hely tiszteletének elismeréséért. A közvéleményben különböző befejezései élnek a történetnek, az egyik szerint a kép, amelyik eredetileg Lucskán volt, éjszaka mindig átkerült a barkai templomba, a másik változat szerint a „Kőkápolnába”, amely a „Kőalatti” cigánytelep felett található.

A csodálatos gyógyulás és a kép titokzatos áthelyeződése voltak a búcsújárások indítóokai, melyeket Kármel-hegyi Szűz Mária ünnepén, július 16-án tartanak.

A zárándoklat menete a következő: a búcsús menet – a hívek papjuk vezetésével keresztet³⁴ hordoznak; a menet szombat dél körül érkezik a faluba (más változat sze-

33 Vesd össze: Rostás-Farkas Gy., 1983:136–155.

34 Egyházi lobogókat, ahogyan ez sok más búcsújáróhelyen szokás, azonban nem.

rint egy óra körül) a Szádelői-völgy irányából hangzó harangozás közben, ahol a legendában már említett kápolna áll, amelyet arra a helyre építettek, ahonnan Kuchta megpillantotta a barkai templom tornyát.³⁵ A zarándokok a virággal feldíszített templom irányába mennek. Éjszaka, a papok vezetésével, a már említett „Kőkápolnánál”³⁶ a „Kőalattak” nevezett helyen imádkoznak.

1993-tól, 1994-től az éjszakai imákat a „Kőkápolna” helyett a templomban tartják. A leggyakoribb – néha nem kimondott – indok a cigány település, illetve nemegyszer maguk a cigányok jelenléte miatti ellenérzés a kápolna környékével és az odavezető úttal kapcsolatban. Attól kezdve a menet mindig visszafordul a cigány utca bejáratánál, és visszatér a templomhoz. A rendszeresen renovált és feldíszített „Kőkápolnához” vezető zarándoklat a zarándokok magánügye lett. Az átimádkozott éjszakát követő vasárnapon misét mondanak – és egyénileg imádkoznak – a templomban; az első mise hat órakor van, és azután minden órában. A nagymisére, melyen prédikációt is mondanak, tíz órakor kerül sor. Ezzel ér véget a búcsú egyházi része.

A barkai búcsú széles regionális jelentőséggel bír, Királyhelmetől egészen Rimaszombatig. Túlnyomórészt magyar nemzetiségű zarándokok érkeznek ide, de szlovákok és cigányok is részt vesznek rajta. A zarándoklat, a helyi lakosság összes csoportjánál, családi vendégjárással is egybekapcsolódik, a cigányoknál és nem cigányoknál, a katolikusoknál és a reformátusoknál is.

Érdekel a helyi lakosság álláspontja és mindenekelőtt az egyes helyi közösségek búcsúhoz fűződő viszonya, amelyet itt kívánok röviden vázolni. A zarándoklat elsősorban katolikus esemény, tehát központi szerepet kellene játszania a helyi katolikus közösség életében, és annak egyik fő, ha nem meghatározó integráló tényezőjévé kellene válnia. Ám ahogy azonban az előbbiekben már többször említettem, Barkán nem találok olyan funkcionális és egységes közösséggel, amely a katolicizmushoz tartozás alapján jött volna létre. Ennek több oka is van. Mindenekelőtt a katolikus cigányok és a katolikus nem cigányok közötti nemzetiségi szakadék okozza, a másik ok pedig a vallásosság és a hit eltérő értelmezése e csoportoknál. A szocialista rendszer egyház- és vallásellenes kampánya is fontos szerepet játszott a „katolikus öntudat” meggyengítésében, ami – helyi vélemény szerint – a Rozsnyói járásban durvább formában ment végbe, mint máshol Szlovákiában. Így néhány példát kivéve, nem csak a cigányok és a katolikusok viszonyulnak a községben a valláshoz és az egyházhoz közömbösen.

35 Ez a hely mintegy másfél kilométerre van a falutól keleti irányban. A kápolna zsindeletetős, négy-szögletes alaprajzú épület (kb. 2,5×2,5 m). A belső térben, vasrács mögött egy, az épület arányaival megegyező, gipsz Szűz Mária-szobor található.

36 A „Kőkápolnát” (szlovákul: Kamenná kaplnka), vagy csak Kápolnácskát (szlovákul: Kaplnka), amely a község határától északra, a „Kőalatt” cigánytelep közvetlen közelében (az odavezető út cigány utcákon halad át), egy magaslaton fekszik, Barlangnak (szlovákul: Jaskyňa) is nevezik. A Kápolnácska egy kb. 2 méter mély és 3 méter magas, illetve széles bevágás a sziklafalba. Rács örzi, melyet szívbé helyezett IHS betűk díszítenek. A belső térben kis oltár található Szűz Mária és egy angyal kőszobrával. Számos hálatabla is van itt. A kis kápolna előtti tér (kb. 10×10 méter) be van kerítve. A harmadik, legkisebb kápolna a falu Lucska és Dernő felőli „bejáratánál” található. Ebben is van Mária-ábrázolás.

Emiatt, ha a vallási tényezőt szeretnénk Barka lakosságának jellemzésekor alkalmazni, elsősorban a búcsújárással kapcsolatban, meglepő eredményre juthatunk. A községben leginkább a református közösség mutatkozik egységesnek (nyelvi és nemzeti tekintetben), amelynek saját temploma van, pillanatnyilag azonban saját lelkipásztor nélkül. A református közösség ugyanakkor nem él túlságosan intenzív gyülekezeti–felekezeti életet és nem bír túlságosan erős öntudattal, ebben azonban az adott környezetben nincs semmi rendkívüli.

A katolikus lakosokat két meghatározó csoportra oszthatjuk: cigányokra és nem cigányokra, amelyek közül csupán az utóbbi tekinti magát közösségnek. A nem cigány katolikusok csoportja sem él erős közösségi–felekezeti életet, és az erősközösségi öntudat sem jellemző rá. E csoportban a rendszeresen templomba járókat – akik főként idős emberek – ugyanakkor egyéni vallásosság jellemzi, amit az utóbbi időszakban a nyelvi hátrány is befolyásolt.³⁷

A község cigány katolikusairól mint közösségről nehezen beszélhetnénk;³⁸ a helyi cigányok körében az individuális vallásosságnak csak magányos esetei fedezhetők fel.

Óvatosan kell véleményt nyilvánítani a helyi – nem csupán cigány – népesség közömbös viszonyáról a valláshoz a búcsú esetében. Mint azt több, különböző egyházi és nemzetiségi hovatartozású válaszadóm is megerősítette, a barkai búcsú vallásos elemei (búcsús menet, éjszakai ima, mise) elsősorban a nem a községből származó zarándokok tartják fontosnak. A helyiek – függetlenül vallási és nemzetiségi hovatartozásuktól –, saját bevallásuk szerint, túlságosan el vannak foglalva a búcsú előkészületeivel és a házigazda szerepével, semhogy tevékenyen részt tudnának venni az összes vallási szertartáson. Ebben alig van különbség a cigány és a nem cigány katolikusok között, sőt a katolikusok és a helyi református közösség között is. Ez a „gyakorlatias” hozzáállás jellemzi a vallási élet néhány más megnyilvánulását is a községben, például az időnkénti – bár csak a nem cigányok körében jellemző – részvételt a másik felekezet istentiszteletein és egyházi szertartásain (vagyis a katolikusok látogatják a református istentiszteletet, a reformátusok pedig a katolikust). A válaszadók ezt leginkább a természetes kíváncsisággal indokolták. További példaként említhetnénk a némely helyi református által is kezdeményezett emléktárgy-árusítást a „katolikus” búcsú idején.

Befejezés

A fentebb említett példák alapján végezetül megállapíthatjuk, hogy az összes barkai nemzetiségi, illetve vallási csoportnak és közösségnek a vallásos tartalmú búcsúhoz való viszonya – bár valamennyiük esetében másként – közömbös. A helyi lakosság –

37 A miséket kutatásom idején részben – például a prédikációt – vagy egészben szlovák nyelven mondták, miközben a hívők – a rendszeresen templomba járó katolikusok – túlnyomó többsége magyar nemzetiségű volt, főként idős emberek, hiányos szlovák nyelvtudással, vagy anélkül.

38 Lásd a barkai cigányok vallásosságát és vallásos képzeteiket bemutató fejezetet.

vallási vagy etnikai hovatartozásától függetlenül – a búcsút a vendégség időszakának tekinti, amely ugyan összekapcsolódik Szűz Mária tiszteletével és alakjával, de ennek ellenére „szekuláris” ünnepként ünneplik.

A közömbösség bizonyos mértékig a „hivatalos” és a népi vallásossággal kapcsolatban is megjelenik. Itt azonban már élesebb különbséget kell tennünk a cigányok és a nem cigányok között. Miközben a barkai cigányokat inkább jellemzi a személyes vallásosság és az erős hit a természetfeletti jelenségek és lények színes skáláját illetően, addig a nem cigányok számára lényegesebbek a vallásosság formális (templomlátogatás, szentségek stb.) és intézményes (egyház) megnyilatkozásai, bár náluk is megfigyelhetők a népi vallásosság bizonyos elemei. Ez azonban sokkal kisebb mértékben érvényes rájuk, mint a cigányokra. Bizonyítható azonban az érintkezés a helyi népi vallásosság cigány és nem cigány rétegei között.

A vallásosság Barkán nem működik egységesítő vagy összetartó eszközként. Ez igaz amaz integrációs-összetartó erő ellenére, amelyet a búcsú jelenít meg. A vallási tudat közömbössége és a község cigányait, illetve nem cigányait elválasztó mély szakadék miatt nem létezik funkcionális, összetartozó helyi közösség. Azonban sem külön a cigány, sem külön a nem cigány közösség nem működik teljes értékűen a községben.

Nem vagyok romológus, sőt a barkai cigányok és nem cigányok problematikája sem csupán valláskutatóként és társadalomtudósként érdekel, hanem emberként is. Ezért befejezésül föltennék egy, lehet, talán nem helyénvaló, ám személyes kérdést: Működhet-e egyáltalán Barkán olyan közösség, amelybe a cigányok és a nem cigányok egyaránt beletartoznak? Valószínűleg az egyetlen alternatíva a problémák megoldására és egy működőképes, összetartozó közösség kialakítására a cigányok és a nem cigányok közös törekvése volna a község súlyos szociális és gazdasági bajainak orvoslására. Közösén tenni a dolgokat. Miként – a fentebb már említett történetben – őseik (cigányok és nem cigányok) közös erővel kergették ki a faluból az ördögöt a szakadékba, Barka mai lakói csak így lehetnek képesek belekergetni a gyűlölet és az előítélet őket elválasztó démonát a szakadékba.

Mészáros Andor fordítása

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Čureja, F.: *Rómovia a krestanská viera*. Duchovný pastier, LXXV. évf., 1994. 8. szám.
- Čureja, F.: *Sviatosti katolíckej cirkvi v živote Rómov*. Duchovný pastier, LXXVI. évf., 1995. 2. szám.
- Gaál L.: „Nem vagyok díszcigány.” *Beszélgetés Ravasz Józseffel*. Új Szó, LI. évf., 1988. 19. szám.
- Mann, A. B.: *Obyčaje pri úmrtí u Cigánov-Rómov v troch spišských obciach*. Slovenský národopis, XXXVI. évf., 1988. 1. szám.

- Mann, A. B.: *Vartovanie pri mŕtvych u Rómov na Slovensku*. In: Krekovič, E. (szerk.): *Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť*. Slovenská archeologická spoločnosť–Slovenská národopisná spoločnosť, Bratislava, 1993.
- Mann, A. B.: *Obyčaje pri narodení dieťaťa u Rómov na Slovensku*. In: Feglová, V. (szerk.): *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra, 1995.
- Palubová, Z.: *Ľudové náboženstvo Rómov z Levoče a okolia na prelome 20. a 21. storočia*. Etnologické rozpravy, 2001. 2.
- Ravasz J.: „*Háromszoros kisebbségben.*” Vasárnap XXVII. évf., 1994. 30. szám.
- Rostás-Farkas Gy.: *A cigányok hiedelemvilága*. In: *Cigányok. Honnét jöttök – merre tartanak?* Budapest, 1983.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Národnostné zloženie obyvateľstva*. ŠÚSR.
- Sus, J.: *Cikánska otázka v ČSSR*. Praha, 1961.

A DERNŐI CIGÁNYSÁG

Kuchta Karin

Bevezetés

A múlt

Dernő egykor a Krasznahorka vár tartozéka volt. A Bebekek után az Andrássy család kezébe került, ahol Andrássy István a 18. század végén kastélyt építtetett. A vasércbányászat a 17. században indult meg a hegyekben. A Szontágh családnak 1650-ben vasércbányája volt Dernőn.¹ Gróf Andrássy György az 1830-as években egy új vasolvasztót építtetett, amelyhez szakembereket hozatott Erdélyből. Ezek leszármazottai a Tisza, a Bendzsuk, a Kerekes és a Vonyó családok.² 1838-ban már a finom vasöntést is bevezették, így szállítói lehettek az épülő Lánchídnak.³ A politikai életben egyre nagyobb szerepet betöltő Andrássyak eladták a bányát és az öntödét. Az új tulajdonos egy Jámbor nevű földbirtokos lett.⁴ Leghosszabb ideig a Láng család birtokolta,⁵ de bérelte a Ganz-féle cég⁶ is. Az itt lakók a bányákban és vasöntödében folytatott munka mellett háziiparként üzték a szénégetést. A szén nagy részét a helyben és a Lucskán működő vasgyárnak adták el.

A római katolikus templom 1839-ben épült.⁷

1881-ben, amikor Torna megye Abaújjal egyesült, a Csermosnya völgyében levő Torna megyei falvak – Dernő, Kiskovácsvágás, Lucska, Barka – Gömörhöz kerültek.⁸

A 20. század elején a kisebb bányák nem tudtak lépést tartani a nagyobb bányák gépesített termelésével. A dernői vasolvasztó és bánya bezárása után tömegessé vált az itt kivándorlás Amerikába.

A helyzet, később sem javult. 1960-ig Dél-Szlovákia ipara semmit nem fejlődött.⁹

A jelen

A Rozsnyótól 12 km-re fekvő Dernő a Csermosnya-völgy első és egyben legnagyobb települése. A völgyön nem vezet át vasútvonal. Tömegközlekedési eszközként az autóbusz szolgál.

A településen posta, egy szlovák nyelvű óvoda, egy alsó tagozatos szlovák tanítási nyelvű általános iskola és egy kilenc osztályos magyar tanítási nyelvű általános iskola működik.

1 Borovszky S., é. n.:41.

2 Kovács J., 1976:13.

3 Paládi-Kovács A., 1988:44.

4 Kovács J., 1976:13.

5 Kovács J., 1976:13.

6 Borovszky S., é. n.:69.

7 Borovszky S., é. n.:41.

8 Ujváry Z., 1985:6.

9 Duray M., 1989:50.

Cigánytelep nincs, és nem is volt a településen. A falu elején, a jobb oldalon elhanyagolt, rossz állapotban levő házakban cigány családok élnek. Egy-egy házban több család is él.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján Dernőn 676 állandó lakost tartanak számon. Ebből, nemzetiségi szempontból 482 magyar, 191 szlovák, 1 cseh és 2 nemzetiségileg meg nem állapított egyén él. Statisztikailag a településen ugyan nem él cigány, számuk azonban 150 körül mozog. A nagyarányú elcigányosodás a gyors születésszámnövekedésnek és a betelepülésnek köszönhető. „Jönnek egymáshoz, mert ők nagyon szeretik a közösséget, nagyon összetartók a családok is. Ha van itt valami ismerős, és ha van még egy helység a házban és befogadják őket, akkor eljönnek.”

Esettanulmányom nagyrészt interjúkra épül. A dolgozatban megszólal a polgármester asszony, az óvoda szlovák anyanyelvű igazgatónője, a magyar általános iskola igazgatónője, a település szlovák anyanyelvű katolikus lelkésze, valamint a falu egyik értelmiségije, aki egyben a magyar általános iskola tanítója és egy cigányfiú felesége.

Művelődés

A településen működő szlovák nyelvű óvodát 31 gyerek látogatja. Közülük 9 cigánygyerek, akiket „tisztán” járatnak, és „eddig még nem tűnt el semmi”. Az óvoda igazgatónője szerint a cigányok „alkalmazkodnak”, mert kevesen vannak. Ha többen lennének, valószínű, hogy nagyobb lenne a probléma. A 9 cigánygyerek közül 8 magyar, 1 pedig szlovák nemzetiségűnek vallja magát.

A dernői óvodáskorú cigánygyerekek közül kevesen látogatják az óvodát. Az itt megszerezhető tudás elmulasztását az elsős iskolapadba ülve sínylik meg. „Eddig több mint a felének ismételni kellett az elsőt.” „Ez ellen miért nem tesznek, hogy ne óvoda nélkül jöjjön? Miért nem teszik kötelezővé az utolsó évet? Ezen csak a kormány tud változtatni. Csak egy rendelet. Itt már elbukik az egész. Ez ellen nem tesz senki semmit.” Bár vannak cigány szülők, akik felismerik az óvoda jelentőségét, számuk egyelőre alacsony.

1968-ban nyitották meg az akkor még nyolcosztályos magyar tannyelvű általános iskolát. Az egykor osztályonként 40 nem cigány diákot számláló iskolában ma 155 diák tanul, amelyből 7 „fehér tanuló”. Az iskola nagyarányú elcigányosodása az 1990-es évek előtt kezdődött. Ennek okát némelyek a fiatal nem cigány lakosok nagy arányú elköltöztetésével, mások a cigány lakosok születésének gyors emelkedésével, valamint a krasznahorkai cigánytelep létrehozásával magyarázzák.

A cigány diákok öt településről járnak ide: Dernőről 37, Barkáról 61, Lucskáról 2, Kiskovácsvágásról 5, Krasznahorkáról 48. A barkai 61 diákból 15 kiskisiskolás a Barkára kihelyezett osztályba jár. Ezt az osztályt a szociálisan rászoruló cigány családok helyzetének megkönnyítése érdekében nyitotta meg az iskola vezetősége. A kihelyezett iskola csupán délelőtti, mivel az ebédeltetés feltételei nem biztosítottak. Az egy tan-

erős iskola átlagosan 15 diákot próbál bevezetni a tudás birodalmába, ami nehéz, mivel az elsősök csak cigányul beszélnek. „Odament szünetbe a kislányhoz, és mondta, hogy most már kiveheted az ennivalódat, mert szünet van. Az vette a táskáját, és hazament. Azt hitte, hogy azt mondta, hogy lehet hazamenni. És akkor tanítsd meg, hogy mi a magánhangzó, mássalhangzó.” Az is előfordul, hogy a cigány nyelvet is igen gyér szókinccsel bírják.

A legtöbb cigány diák Barkáról, a krasznahorkai cigánytelepről és Dernőről jár iskolába. A tanárok szerint a három településről érkező diákok között óriási különbségek fedezhetők fel. „Nem hinné el, aki nincs úgy benne, mert a legszolidabbak, legcsendesebbek a krasznahorkaiak. Azok tényleg, és a szülők ugyanúgy. Bejön egy krasznahorkai szülő, az olyan szépen beszél, tízszer megköszön mindent. Így tanító néni, úgy tanító néni. A dernei szülő be se jön. Azok nem nagyon szoktak iskolaközelben mutatkozni. A barkai meg már csak kiabálni jön be. És a gyerekek ugyanígy vannak. A barkaiak olyan belemenősebbek, agresszívebbek, nagyobb szájúak, többet megengednek maguknak, a váraljaiak aránylag illedelmesek, de ott is vannak nagyobb kirívások, a derneiek meg igen érdekes gyermekek, mert vannak olyanok is, persze családtól is függ, mert például a Grulyók meg a Horváthok csendesek. Azok úgy meghúzzák magukat az iskolában is. Vannak a Dankok, Bimbók, Dancsok, ezek már oly verekezősek. De ezeknek mind a szülei is ilyenek voltak. Mikor én jártam iskolába, hát az a Danko Norbi, az amit a buszmegállón leművelt, és akkor most neki a fiai, mintha őt látnám. Ugyanaz. Pedig neki a felesége jászói. Nagyon rendes. Azt hiszem, a legrendesebb cigányasszony itt Dernőn. És mégse tud. Mintha ez a verekezőség öröklődne.” „Elég jó eredményeket lehet elérni a krasznahorkaiakkal. Szemlélatomást jobbak, mint a többiek. Tehetségesebbek, jobb tanulók, könnyebben kezelhetők.”

„A dernői nem beszéli a cigány nyelvet.” „A dernői cigányok szégyellik ezt a barkai előtt, hogy ő nem tud. Nem érti. És akkor szó szerint tanulnak a cigánygyerekek a cigánygyerekektől ilyen kis mondatkákat, és igyekeznek ők úgy beszélni, no de otthon már megint semmi.”

A három cigány csoport tagjai barátkoznak egymással, ugyanakkor az ellentét is felfedezhető közöttük. „Főleg akkor, ha a felnőttek között történik valami. A gyerekekre ez nagy hatással van. Például van ellentét Barka és Dernő vagy Dernő és Krasznahorka között. A tanulók között előfordul egyszer egy iskolaévből, hogy komolyabb lépést is kell tenni, figyelmeztetésen, megrováson kívül. Ilyenből adódnak a kettes, hármas magaviseletek. Házasodnak is, és a családok összevesznek e miatt. Például a dernői a barkaival. És nem engedik iskolába a gyermekeiket, mert nagyon féltik. Ritkán keverednek.”

Az oktatás menetét nagymértékben hátráltatja a diákok hátrányos helyzete. „Nem vihetik haza egyesek a könyveket, mert nincs hova letenni. Nincsenek meg arra a körülmények, hogy házi feladatot írjon vagy tanuljon, mert a szülei ezt nem követelik meg.

Itt tulajdonképpen csak az iskola nevel. Sok esetben a szülőt kéne átnevelni, nem a tanulót, de erre egyelőre nincs lehetősége az iskolának.” „Neveléssel el lehet sok mindent érni, de ez a mindennapi harc, minden napunkat meg kell harcolni a szülőkkel. Mi őket átadjuk a családnak délutánra, éjszakára, és reggel esetleg kialvatlanul jelenik meg, nincs iskolatáskája, nincs tolla.” „Olyan szélmalomharcot vívunk, mert mi mindig ott valamit délelőtt döngölünk beléjük, hogy mit hogy kell. Mondhatnám az óra 50%-a nevelés csak. Arra elmegy, hogy hogy beszélj, hogy viselkedj. Amit otthon nem mondanak meg, és szükséges. És akkor hazamegy, és reggel visszajön, és kezdjük ugyanazt. Nincs foganatja. Ha belejön egy egyhetes szünet vagy a nyári szünet, vége. Ez a szeptember, október. Nagyon kínlódunk, hogy megint beleszokjanak, hogy mi mit akarunk tőlük. Ez nehéz.”

„Szédelegnek, szó szerint, két héttel a segélyosztás előtt, szédelegnek. Most akkor hordjuk nekik a kiflit, kenyeret. No, de huszonhárom gyereknek nem hordhatod, mert naponta nem hordhatod. Enni nem lehet előttük, tízórazni. Nem eszek egész délelőtt.”

„Mert én visszaemlékszek, de nem olyanok voltak a cigányok, mint most. Sokkal jobban hasonlítottak hozzánk. Mindenben. Tanulásban. Otthon tanultak, meg volt mindenük. Hozzáállásban másak voltak. Most feljön minden nélkül, no itt vagyok, tanít-satok. Mert, ha nem jövök, elveszik a pénzt. A tanítónak meg ugyanúgy nem segít senki. Sem a tantervet nem redukálják. Hogy lehet őket ugyanarra tanítani, mint az egészséges családból jövő fehér gyereket? Bukdácsolnak. Ha már megbukik, semmi nem lesz belőle.” Az oktatás nehéz körülményei miatt a tanárok elsődleges célnak azt tekintik, hogy a diákok tanuljanak meg írni, olvasni és számolni.

A diákok körülbelül 60%-a fejezi be a 9. osztályban az általános iskolát. Vannak olyanok, akik nyolcadikosként, hetedikesként vagy hatodikosként lépnek ki az iskolából, mivel betöltötték a tizenhatodik életévüket. A továbbtanulni szándékozó tanulók többnyire a rozsnyói szakmunkásképzőbe jelentkeznek, ahova általában felvételi nélkül felvételt nyernek. „Az első éven sokan kiesnek, mert ott már nem kapják meg azt a közelséget. Ők visszajönnek, és panaszkodnak. Az már nem kötelező. Három hiányzás után kidobják. Sokszor visszajönnek panaszra, hogy ott nem az van, ami itt. Általában ilyenkor jönnek rá, hogy az alapiskolai tanárok sokkal közelebb állnak a gyerekekhez. Mivel kötelező a tizenhat év, ezért az egy évet még olyan nehézségekkel kijárják, de aztán... Pontos statisztikát nem tudok mondani. A fele elvégzi, a fele kiesik.”

Az iskola súlyos anyagi gondokkal küzd. A barkai és a krasznahorkai önkormányzat csupán jelképes összeggel támogatja az iskolát. „Most például hogy átmentek ezek az iskolák a falu alá, a krasznahorkai polgármester is azt mondta, hogy neki van egy magyar meg egy szlovák iskolája, az teljesen cigány iskola, meg van két óvodája, egy cigány meg egy szlovák, ő már nem fogja itt pénzelni az iskolát, és valahol igaza van. Ez teljesen Dernőnek a nyakába fog szakadni, de kell, hogy legyenek erre pénzek. Épp most beszéltek a költségvetésről, hogy kilencmillióból hatmillió megy az iskolára. De ez már minden: fűtés, villany. Ennek a javarésze elmegy. Már olyanra, hogy gumi meg

ceruza, édeskevés marad. Még szerencse, hogy vannak azok az uniós pályázatok. Még azzal a színes krétával rajzolunk, amire az én nevem van ráírva. 1983-ban, elsőben volt az én színes krétám. No, és mi még húsz év után azzal festünk. És én, ha valamit veszek, csak titokban veszek, hogy Y ne is tudjon róla. Ceruza, toll, olló, faragó, gumi, vízfesték, ecset, színes papír, rajzlap. Erre is típus kell. És nekünk, most olyan szerencsésen alakult itt az 1-4-en legalább is. Egyformán gondolkodunk. Mert sokan megmondják. Én neked minek vegyek ceruzát. Az én gyerekemnek ki vesz? Mert fent azt csinálják 5-9-en: »Nem írsz? Jól van, megbuksz.« Egy-négyen nem mondhatom, hogy jó, ha ülsz egész éven át, én azt se bánom. Ez van. De nem így kellene lennie.”

Az tanárok viszonyulása a cigány diákokhoz különböző. „Az a pedagógus, aki nem tudja őket elfogadni, egy-két éven belül elmenekül. 99%-ban elfogadja őket, és eredményt csak így lehet velük elérni. Nagyon jó, hogy szakképzett pedagógus van az első és a második osztályban. Nagyon el tudja fogadni a gyerekeket, és ez tovább folytatódik. Mi, idősebbek pedig elfogadtuk, mert mi fokozatosan estünk bele. Először csak a fele volt cigány, aztán a 60-70, majd a 90%-a.” „Ezeket valahogy fel kell emelni. Mert másképp nem látjuk. Semmilyen más lehetőség nincs az ország számára.” „Ők sem születnek sem rosszakkak, sem jóknak, sem neveletleneknek, sem okosaknak, csak ilyen a körülmény, ezt hozza nekik a családi helyzetük, ebből nehéz kikerülni.”

Az iskola sikeresen pályázott a Phare programra, így a közeljövőben 200 000 koronát költöthet tanszerekre. A program keretén belül beindul az óvodai képzés is a cigánygyerekek részére, valamint szakmunkásképző osztályokat is terveznek nyitni az iskola épületében. Az iskola pedagógusai mellett egy cigány asszisztens is segít az alapvető készségek elsajátításában.

Munkanélküliség

„Segélyosztáskor a faluban nehéz még utazni is. A busz tele van. Sokan vannak úgy, hogy az alatt a három nap alatt, míg a segélyeket osztják, nem is mennek be Rozsnyóra, mert nem lehet beférni se a buszra, se a postára, és akkor, ami ezzel jár. Három nap az olyan jellemző, mert oszt ők úgy meghúzzák magukat, azok a napok csendesebbek. De ez a három nap olyan, mint a népiünnepély. Tele az üzlet, tele a kocsmá, és akkor a nagy kiabálás.”

A dernői cigányok 100%-a munkanélküli. Szociális és egyéb segélyekből élnek. A feketén vállalt munkák létezésének lehetősége nem kizárt, valószínűsége viszont alacsony, ugyanis 2003. január 1-jétől hatályba lépett az a rendelet, miszerint kéthetente jelentkezni kell a munkaügyi hivatalban, valamint napi három órát kell az egyénnek a lakhelyén ledolgoznia, hogy ki ne essen a munkanélküliek nyilvántartásából. Ez a megszorítás célját elérni látszik, mert a külföldön vagy a távolabbi vidéken való munkavállalás esélye ezzel lehetetlenné vált. „Egy időben jártak Csebe¹⁰ vagy Besztercebá-

¹⁰ Csehország.

nyára feketén, de, hogy most bejött ez a kéthetenkénti jelentkezés meg ez a ledolgozás, nem tudnak hova menni. Ezzel is csak nyomorognak.”

A szociális segélyek elegendősége változó a cigány családokon belül. „A váraljai-aknak pár nappal a segély előtt is mindig van egy kis pénzük. Ha mást nem, csak kiflit magában, ha már sajt nincs is benne, ők mindig visznek enni. No most ugyanannyi pénzből, hogy jut nekik? Akkor csak a szülőkből van már valami különbség. Fent Barkán a kő alatt, hát arról dokumentumfilmet lehetne forgatni. Azok nem házak, azok csak valami tákolmányok, sárpadló, és akkor mezitláb. Ha kint esik az eső, és bent is vizesek, akkor sárosan. Váralján meg a tanya elején, és egymás után, mint a gomba, úgy épülnek az új emeletes házak segélyből. Olyan sok, hogy lassan már összeér a faluval a tábor. Miből? Nekik ugyanannyi gyerekük van, mert ott sem jellemző a három gyerek. Meg ott is megvan segélykor a dáridózás. És mégis jobban vannak felöltözve, enni is van, nem annyira éheznek.” „Várják a segélyt, hogy aztán a segély egy részéből kiflit és kekszet vehessenek maguknak. Észre lehet venni, hogy ha nincs segély, egy kifli, szomorúak. Ha van segély, akkor van kifli is, keksz is és két literes üdítő is. Ha van pénzük, akkor szórják. Ha nincs, akkor tényleg semmi sincs. Ők egyszerűen nem tudnak gazdálkodni a pénzzel. Senki nem tanította meg őket arra, hogyan kell gazdálkodni a pénzzel. De ehhez el kell telnie egy bizonyos időnek, mert ez nem megy egyik napról a másikra. Biztos nem változnak meg az által, ha mindent ingyen adunk nekik. Hanem éppen fordítva.” „Lehet, hogy úgy tűnik, magasak a segélyeik, de tizenöt gyerekre az a segély egyáltalán nem sok.” „Igen megemelem a kalapom azok előtt, akik úgy tudják járatni a gyerekeiket, hogy tiszta a ruhája, valakinek a könyve is be van csomagolva, és a színe is megvan. És tízórait is hord.”

Az utóbbi években megjelent a cigány hitelezők társadalma. „Most itt ez a divat. Ez a kamatos pénz, ez a 100%-os. A fehér úgy ad kölcsön, hogy ugyanannyit kér vissza. Ő nem olyan kivert.”¹¹ Anyuék is adnak kölcsönt a rendesebbnek. Nincs oly hónap, hogy ne adnának. De ugyanannyit vesznek vissza. Segélyosztáskor reggel héttől fél négyig ott áll. Adtam 5.000-t, kérek 10.000-t. És muszáj megadniuk. Ez is olyan lehetetlen, hogy már aznap nincs pénzük, és megint kérni kell. És annak jól megy. Minden hónapban autót cserél.”

A melléklet 1. számú táblázata tartalmazza a közhasznú munkások számát az adott években. Ezen az éven is vesz fel az önkormányzat cigány közhasznú munkásokat, tizenötöt minden hónapban, de fizetést nem tud adni nekik. Feladatuk az utak rendbetétele, a kaszálás, a temetőgondozás.

Vallásosság

Dernő vallási szempontból katolikus település.¹² A cigány lakosok szintén római katolikusok. Vallásosságuk a legalapvetőbb szentségek – keresztség, elsőáldozás,

¹¹ Rafinált.

¹² A lakosság 90%-a római katolikus.

bérmálkodás – felvételére terjed ki. „Templomba keveset járnak, valószínű a probléma az is, hogy az a nép, aki odajár, nehezen fogadja őket el. Aztán az is probléma, hogy nem olyan csendesek és fegyelmezettek, mint a fehérek. Lehet, hogy a prédikációval is alkalmazkodni kéne hozzájuk.”

A település papja szlovák anyanyelvű. Tart hittant a faluban, de kevesen járnak. Okát inkább a nyelvi gondokban, mint az érdeklődés hiányában kell keresni. A magyar általános iskolában két éve nincs hittanoktatás. Oka épp a magyar pap hiánya.

A dernői cigányok között nincsenek Jehova tanúi. A Krasznahorkáról járó diákok egy része az. Látványos különbség a viselkedésben nem fedezhető fel.

Ki a cigány?

„Mi tudjuk, hogy kik azok. Például ott van az én vőm. Őt nem veszik annak. Talán az, hogy ki milyen rendes, és hogy él.”

„Ez egy etnikum. Nem azért mondom rá, hogy cigány, mert sötét a bőre, fekete a haja vagy piszkos a keze, hanem ember. Ez jellemző rájuk. Nekik ez jó, lehet, hogy másképpen nem is akarnak élni, csak mi akarjuk őket művelni.”

„Vannak horvátok, ruszinok, szlovákok, magyarok. Az etnikumból fakad. Nem hiszem, hogy a cigány lusta, piszkos, rossz.”

„Népiesen úgy mondják, hogy cigány vagy roma. Lehet úgy is jellemezni, hogy tudnak hazudni. Egyszerűen úgy be tudják csapni az embert, hogy az beugrik. És ők gyakran mondják ránk, hogy buta gádzsók vagyunk. Gádzsó az, akit be lehet csapni. És talán ebből van levezetve a cigány, de szerintem a cigány és a roma, egy és ugyanaz. A cigány egy kicsit élesebb és vulgárisabb kifejezés a romára.”

„Nehéz, mert nem ismerjük őket. Nekem ebben nagyobb az előnyöm, mert Y ugye cigány. Mi sokat vagyunk olyan közegben. Ebből kifolyólag én valamivel jobban ismerhetem őket, mint mondjuk, aki csak a buszon látja. Itt van az iskola. Azon keresztül is sokat meg lehet róluk tudni. Ez a két dolog, és nem hiszem, hogy a faluban valaki többet van velük kapcsolatban, mint én. És, hogy miért nehéz definiálni? Azért nehéz, mert ettől függ, hogy ki mennyire ismeri, és aszerint definiálja. Mert most veszek csak ilyen átlagembereket a faluból, aki csak tényleg annyit látja őket, hogy üzlet, autóbusz, utca, akkor úgy definiálhatna, hogy a cigány az, aki sötét bőrű, sötét hajú, piszkos, csiricsaré¹³ öltözet, nagy haj, sok gyerek. Ez, amit külsőleg látni, hogy más. Más szín, más öltözködés, más hangnem. No most, aki iskolában dolgozik és tanít, ő már az iskolában kapcsolatban van velük, gyerekek, szülők által, az már nem annyira kritikus szemmel nézi őket, mert már kicsit többet tud róluk. Mert látja, hogy nem olyan egyszerűen élnek ők. A gyerekek, van ott rengeteg gond. Már kicsit jobban közelebb lenne, és mondjuk én, ahol ez családban van, még többet vagyok velük, én még jobban el tudom fogadni, még engedéke-

¹³ Tarkabarka.

nyebben. Nem vagyok annyira kritikus velük szemben, mert többet ismerek belőlük. És vannak köztük helyesek, jó emberek.”

Dernőn gondot okoz a cigányságnak mint etnikumnak a meghatározása. Ellentmondások fedezhetők fel aközött, ahogyan az adott adatközlő a „Ki a cigány?” kérdésre próbál választ adni, és aközött, ahogy az interjú folyamán beszél a cigány, illetve a nem cigány egyégekről. Például: „Nem azért mondom rá, hogy cigány, mert sötét a bőre, fekete a haja vagy piszkos a keze, hanem ember.” Ennek az adatközlőnek az első mondata a beszélgetés során a következő volt: „155 diák tanul az iskolában, ebből 7 fehér tanuló.” Ez a fehér–cigány oppozíció megfigyelhető egy másik adatközlőnél is, aki határozottan elutasítja a cigányság antropológiai szempontból való meghatározását, ugyanakkor a „fehér” szót használja a nem cigányok kifejezésére.

A dilemma, hogy a faluban ki számít cigánynak, és ki nem, a községi hivatalban is megmutatkozott, amikor a táblázat 6–13. kérdéseire próbáltam választ keresni. Mivel hivatalosan nem volt külön feltüntetve a cigány lakosság, a számadatokat aszerint kaptam, hogy a hivatalban dolgozó hölgy a saját értékrendje szerint kit tekint cigánynak, és kit nem. Megfigyelésem alapján a következőképpen történt a besorolás: cigány volt az, akinek vezetéckneve, külalakja, életmódja cigány volt; nem volt cigány az, aki cigányságát már csak biológiai szempontból viselte. Kérdéses volt, hogy az a személy, akinek csak az egyik szülője cigány, cigány-e vagy sem.

Az sem egyértelmű, hogy a „rendes” cigány, cigány-e vagy sem. „Van itt egy család, az X-ék. Őket talán nem is nézi senki cigánynak. Mondjuk az a... de ez egy fehér emberben mindig ott lesz. De se a gyerekeiket, az egyik középiskolás a másik kettő alapiskolás, annyira rendesek, hogy már nem is cigányok. Ők abból a cigányságukból a hajuk színén kívül semmit nem öriztek meg, és az se biztos, hogy jó, hogy ők már annyira, annyira a fehérekhez akarnak hasonlítani, hogy már lassan nem is lehet rájuk mondani, hogy cigány. Nekik tényleg házuk van, öltözködés, munkahely. Teljesen, mint a fehérek. Sem az osztálytársaik nem veszik az iskolában annak, sem a baráti körük, sem a felnőttek. Mondjuk az a... De az nem megy ki az emberekből. Ahhoz kell még vagy húsz év.”

Nehézséget okozott az adatközlőknek az, hogy mi alapján definiálják a cigányt. Csupán bőr- és a hajszín alapján? Vagy csupán életmód, viselkedés alapján? Mindkét csoport szűk és merev meghatározást kínál. Az, hogy Dernőn kit tartanak cigánynak, illetve nem cigánynak, mondhatni, személyenként változik. A helyzetet az is nehezíti, hogy a cigánykérdésről való beszélgetés egy új és szokatlan jelenség. Az emberek évtizedek óta együtt élnek ezzel az etnikummal. Mindenkinek kialakult valamilyen véleménye erről a csoportról. Ezt a véleményt viszont nem kellett eddig publikussá tenni.

Cigány, magyar, szlovák

A már említett 2001-es népszámlálás „nemzetiség” kategóriájában a következő válaszlehetőségek vannak: szlovák, magyar, roma, cseh, ruszin, ukrán, német, más, meg

nem állapított. Az eredmények alapján a dernői lakosság nemzetiségi megoszlása a következőképpen néz ki:

Szlovák	191
Magyar	482
Roma	0
Cseh	1
Ruszin	0
Ukrán	0
Német	0
Más	0
Meg nem állapított	2

Dernőn a cigányok 99%-a magyarnak vallja magát. Cigányul nem beszélnek. Anyanyelvük a magyar. Ingadozás – egyszer magyar, máskor szlovák – nem figyelhető meg. „Itt nincs. Ezek itt azért magyarok. De olyan van, ez divatba jött pár éve, hogy a rendesebb családok szlovák iskolába íratják a gyereket. Ez eddig soha nem volt. Két-három éve kezdődött, és azóta bizony jár oda vagy négy-öt cigánygyerek. Ezt ők azzal indokolják, hogy nem akarják ők maguk a sajátjaik közé íratni a gyerekeiket. Mert féltik, hogy mi lesz ott velük. Mert, hogy azok ott mocskosak, tetvesek, megverik őket, elveszik az ennivalójukat. Pedig még rokonok is, mert itt már mindenki mindenkivel unokatestvér, és mégse. És inkább beadja oda, a fehérek közé.” „És már ide [magyar iskola] fehér gyereket nem fognak beíratni, ha már a rendesebb cigány sem adja ide a gyerekét. És akkor azért virágzik a szlovák iskola. Tele sok fehér magyar gyerekkel. Az virágzik, mi meg megyünk tönkre.”

Cigány öntudat

„Mert ő azt mondja, hogy ő kiskora óta egyebet nem hall az utcán, meg nem lát, hogy a rendetlenek meg a trógerok miatt egy kalap alá veszik az egészet. És hogy ő ezért nagyon szenvedett végig, úgyhogy ő ezt szégyelli. Mióta együtt vagyunk, azóta jobban helyre állt benne ez az identitástudat, mint azelőtt. Ezzel ő nem tudott kiegyezni.”

„A másik nagy baj, hogy hiába van Nyitrán a cigány tanszék, ahol kimondottan cigány származású tanítókat képeznek ki. Mind egytől egyig azt mondja, hogy ő cigánygyerekeket nem megy tanítani. Ez mintha úgy lenne, hogy mihent kicsit műveltebb vagyok, már szégyenkezek, nem is akarok még vele kapcsolatban sem lenni. Engem ne vegyenek egy kalap alá velük. És ez csak abból jön, hogy a nép igenis egy kalap alá veszi őket. És nincs meg bennük. Én is mindig mondom Y-nek, hogy neked meg a te fajtádnak kéne segíteni a sajátjaitokon. Nem a fehérnek.” „Vannak cigány papjaink. Nem akarnak cigányokkal foglalkozni.”

Mivel a népszámlálási adatlap a cigányt (mint roma) a nemzetiségek közé sorolja, megszűnik annak lehetősége, hogy valaki magyar vagy szlovák cigánynak vallja magát. „Pedig az kéne, és akkor már jobban mellé tenné, hogy magyar cigány. De csak úgy, hogy cigány, sok szégyelli.”

Együttélés vagy egymás mellett élés

„Hát ez is olyan nehéz. Lehet valakikkel szépen együtt élni, de fordítva is lehetne ezt nézni, hogy ők is mondhatnák, hogy sok fehérrel nehéz együtt élni, mert már ott van az az eleve elutasítás. Elég kétoldali. Hát, ez csak egymás mellett élés, megtűrés. Én azt mondom, hogy ha a faluban csinálnának egy felmérést, és azt kérdeznék meg a fehérektől, hogy kilakoltassuk-e az összes cigányt, akkor igen meglepő eredmény jönne ki. Igen nagy százalékban mondanák azt, hogy igen, hogy ne legyen egy család sem. Mert gond velük élni. Ezt érzik a fehérek is, hogy ezt meg kéne oldani, mert maguk képtelenek.”

„Kellemtlen hallgatni azt, hogy nem fogadják őket el, mint embereket, mert mondják, hogy hát ők csak cigányok. [...] Az osztályok nagyon szépek. Új tető van három pavilonon. A lakosok, akik eljöttek segíteni, olyan véleményen voltak, hogy minek ezt megcsinálni, úgy is tele van cigányokkal.”

„Ez is olyan, hogy a fehér is mondhatná, hogy az én gyereket ki fogja már megtámogatni. Mert fehérek között is van, hogy egy sem dolgozik. Sok emberben ez megvan, ami miatt még duplán elfordulnak, duplán nem szeretik. Ami már ma van, hogy minden oldalról őket nyomják. Az EU. Rájuk külön lehet pályázni, és mindenre, kultúrára, nekik, csoporthoz tartozásra nekik. Írószerve, iskolára nekik. És ezt irigylük sokan. Ezt figyeltem.”

Mi a megoldás?

„Azt hiszem, azzal lehetne kezdeni, hogy a cigányok tehetségét ki kellene használni. Tudjuk nagyon jól, hogy a cigányok tehetségesek a táncban, dalban, és van olyan dolguk, ami nekünk nincs. Például táncban. Igyekezni kéne ezeket a gyerekeket felkarolni, és dolgozni velük. A gond az, hogy ki. Ez egy örökös probléma, és úgy dolgozni a cigányokkal pár ezer koronáért, nem éri meg. Ezt senki nem fogja csinálni. Ez nyűg. És azt is tudjuk, hogy néha a gyermekeik degeneráltak. Például az anyának gyermeke van a fiával, vagy az apának a lányával, és ez már itt probléma. Ezen is dolgozni kéne, de először is azt kéne tudatosítani, hogy nem vehetjük el azt a kultúrát, ami van nekik.” „El kell tennie egy bizonyos időnek, ami majd megteszi azt a változást a gondolkodásukban. Nálunk is van probléma, hogy ha eljön a cigány, nem jön el a fehér.”

„Ha sok pénz lenne. Itt az iskolaügybe kell invesztálni. Abból az örök életében munkanélküli emberből nem csinálnak példás apát, de a gyerek az iskolában még

tanulhatna. A gyerekeket kéne nyomni, és nemcsak az alapiskolában, hanem a középiskolában is. És aztán munkát biztosítani, hogy ők is megszokják ezt a rendszerességet. Felkelek, megyek, ha dolgozom, lesz pénzem, ha lesz pénzem, többet vehetek. Jobb lesz nekem is, a gyerekemnek is. Jobban fognak tisztelni, szeretni. No de itt hol lesz pénz az iskolaügyre?”

„Úgy látom, hogy itt az a baj, hogy sokkal inkább a mi formánkra akarnánk őket formálni. Nem azt nézzük, hogy ő megmaradjon cigánynak, csak legyen művelt. No, és erre nem hiszem, hogy van valakinek joga. Úgy kellene, van az az ideális mondat, amit mondanak az újságban, tévében, hogy ami jó, azt meg kell őrizni, a nyelv, a tánc, az ének stb., ami meg rossz, azt le kellene építeni. De ez is olyan alibi mondat. Ha erre lenne mód, hogy ők ezt megcsinálnák, akkor biztos kifejejtenék ezeket a dolgokat. Hogy teljesen olyanoknak akarnák csinálni, mint a fehérek, és akkor nyugalom lenne, nem lenne velük gond. Csak hát akkor már nem lennének cigányok.”

Összegzés

A dernői cigányság meghatározó része a település társadalmának. Számuk ma még csak a lakosság negyedét alkotja, a gyors népességszám-növekedés viszont arra mutat, hogy a velük való együttélés megtanulása elkerülhetetlen. Érti ezt a település nem cigány lakossága is; az egymás mellett élésből adódó konfliktusokat azonban nem képes egyedül megoldani. A Nyugat-Európából érkező, cigányságot érintő támogatás még jobban élezi a helyzetet a rossz gazdasági helyzetben álló régióban.

A cigányok felekezeti hovatartozásukat tekintve teljes egészében a környezethez alkalmazkodnak.

Öntudatuk a külföldről érkező támogatások ellenére sem erősödik. Ilyen jellegű megnyilvánulásaik egyediek és szervezetlenek. Érzik a nem cigány lakosság általában negatív vagy közömbös magatartását, a jobb kapcsolat kialakítására való törekvés csak elvétve jelenik meg.

Melléklet

Etnikum megnevezése	1997	1998	1999	2000	2001
1. Szlovákok	*	*	*	*	191
2. Magyarok	*	*	*	*	482
3. Cigányok	*	*	*	*	0
4. Cseh	*	*	*	*	1
5. Egyéb, meg nem állapított	*	*	*	*	2
6. Élveszülések száma	10	8	8	4	15
7. Ebből cigány	6	5	5	1	6
8. Halálozások száma	11	14	8	14	6
9. Ebből cigány	1	2	0	0	0
10. Hányan költöztek a településre	18	16	19	0	3
11. Ebből cigány	2+8	3	0	3	2
12. Hányan költöztek el a településéről	21	16	10	5	12
13. Ebből cigány	8+5	2+3	1+1	4	0
14. Hány új ház épült a településen összesen?	0	0	0	0	0
15. Ebből hány épült cigány családok számára?	0	0	0	0	0
16. Hány épült szociálpolitikai támogatással összesen?	0	0	0	0	0
17. Ebből hány épült cigány családok számára?	0	0	0	0	0
18. Hány közhasznú munkást foglalkoztattak?	21	6	*	1	15
19. Ebből cigány?	11	*	*	8	1

1. számú táblázat

* Nincs adat.

dőlt számok – félig cigány (csak az apja vagy az anyja cigány)

	Összesen					Ebből cigány				
	1997	1998	1999	2000	2001	1997	1998	1999	2000	2001
30. Óvodáskorú gyerekek száma településen	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
31. Ebből helyben jár óvodába	22	24	27	18	28	*	*	*	*	*
32. Más településre jár óvodába	4	5	4	2	7	*	*	*	*	*
33. Alsótagozatos gyerekek száma	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
34. Ebből helyben jár iskolába	54	64	62	60	64	39	47	52	58	67
35. Más településre jár iskolába	*	*	*	*	*	0	0	0	0	0
36. Felső tagozatos gyerekek száma	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
37. Ebből helyben jár iskolába	76	78	91	93	88	58	64	65	77	83
38. Más településre jár iskolába	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1
39. A településről középiskolába jár	*	*	*	*	*	1	1	*	1	*
40. Felsőoktatásban tanul	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0

2. számú táblázat

* Nincs adat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Borovszky Samu, 1989: *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye.* Budapest.

Duray Miklós, 1989: *Kettős elnyomásban.* Pozsony.

Kovács József, 1976: *Emberek a völgyben.* Hét, XXI. évf., 13. szám.

Paládi-Kovács Attila, 1988: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség.* Gömör Néprajza XIV., Debrecen.

Ujváry Zoltán, 1985: *A gömöri népelet kutatása,* Gömör Néprajza I., Debrecen.

A SAJÓGÖMÖRI VALÓSÁG. ÁLLAPOTFELMÉRÉS A MAGYAROK ÉS A CIGÁNYOK EGYÜTTÉLÉSÉRŐL SAJÓGÖMÖRÖN 2002–2003-BAN

P. Bodnár Enikő

Tekintettel arra, hogy a történeti Gömör megye területén eddig még nem folyt az itt élő cigányság mindennapjait, szokásait, és a más etnikumokhoz fűződő viszonyát vizsgáló átfogó kutatás, értelemszerűen a legtöbb esetben nem rendelkezünk a rájuk vonatkozó szükséges alapinformációkkal sem. Különösen érvényes ez a megállapítás Sajógömörre, illetve a sajógömöri cigányságra. A falu nevét hallva nyilván sokaknak eszébe jut a neves cigányprímás, Cinka Panna neve, aki a hagyomány szerint itt született, vagy a nevét viselő, két évente Sajógömörön megrendezésre kerülő prímásverseny, ettől többet azonban nemigen tudunk felhozni a helyi cigányokkal kapcsolatban. Ugyanakkor a településsel foglalkozó, vagy azt megemlítő történeti, néprajzi munkák is (Kósik F., 1992; Ila B., 1969; Bél M., 1992; Keményfi R., 2002; Kósa L., 1990) elsősorban az elmúlt korokkal kapcsolatban tesznek megállapításokat. Mindössze egy, kéziratban lévő, és a tornaljai székhelyű Kulturális Antropológiai Műhely adattárában elhelyezett dolgozatról van tudomásunk, amely a település mai viszonyait – ez esetben szociolingvisztikai viszonyait – vizsgálja (Pusko E., kézirat).

Ezért jelen vizsgálódás fő feladatának a mai viszonyokat alakító társadalmi és alkalmanként történeti tényezők számbavételét tekintem, melyekre alapozva a későbbiek folyamán részletesebb, a sajógömöri cigányság mindennapjainak egy-egy szeletével foglalkozó összegzés készíthető. A témát boncolgatva ugyanakkor nem lehet azt a lényeges kérdést figyelmen kívül hagyni, hogy a helyi teljes szervezetszerű magyar tanítási nyelvű általános iskola diákjainak többségét cigány származású¹ gyerekek teszik ki, ami okkal vagy ok nélkül, de meglátásom szerint nagyban meghatározza – vagy legalábbis befolyásolja – a helyi magyarok vélekedését a cigányokról.

Elmondhatjuk tehát, hogy a jelen dolgozatot alapjául szolgáló kutatás fő célja az alapvető ismeretek beszerzése, összegzése, a mai valóság megállapítása volt. Kíváncsi voltam arra, hogyan vélekednek a sajógömöri magyarok a helyi cigányságról, és hogyan vélekednek általában a cigányokról? Hogyan értékelik az iskolában az etnikai átrendeződést, milyen jövőképet vázolnak fel maguk elé, és hogyan képzelik el a magyar–cigány együttélést/egymás mellett élést? Másrészt kíváncsi voltam a helyi cigányoknak a helyi magyarokról kialakított véleményére, csakúgy, mint a nem cigányokról való általános vélekedésére is. Érintőlegesen vizsgáltam azt is, hogyan illeszkedik be a hagyományörzőbb, zártabb Vály-völgy kultúrájának az a szelete Sajógömör kultúrájába az iskolán

¹ Jelen dolgozat keretei közt nem kívánok belebonyolódni a „Ki a cigány?” kérdésének boncolgatásába, főleg nem „tudományos vizsgálatába”. Számomra ebben a kérdésben – kizárólag gyakorlati okból – az érintettek véleménye a mérvadó.

keresztül, melyet az onnan származó cigány gyerekek hordoznak, jelenítenek meg. A későbbiek folyamán szükséges lenne ezt a kérdést alaposabban is megvizsgálni. Figyeltem továbbá az említett Vály-völgyi cigány és magyar gyerekek kapcsolatát a sajógömöri cigány és magyar gyerekekkel is. Azt már előljáróban ki kell hangsúlyozni, hogy ezen a területen a negatívumok mellett pozitív jelenségeknek is tanúi lehetünk.

Munkám során magyar és cigány adatközlőket kerestem fel, akikkel „félíg struktúrált”² interjúkat készítettem (vö. Bernard, R. H., 1995:209). A helyi iskola tanáraként kiváló lehetőségem nyílt a megfigyelésre, már csak azért is, mert a településen eltöltött évek során a falu „tartozékává” váltam. Ez a helyzet nem csak arra alkalmas, hogy az iskolán belül betekintést nyerjek a közösség mindennapjaiba (diákok, tanárok, nem pedagógus alkalmazottak, esetenként szülők kölcsönviszonya), hanem az iskola falain kívüli történeteket is belülről, mégis elfogulatlanul tudjam szemlélni. Másrészt ez az állapot nagyban megnehezíti a helyzetemet, ugyanis komoly dilemma elé állít, és mérlegelésre késztet, hogy megsértsem-e, és ha igen, milyen mértékben, a köztem és a helyi közösségek – a sajógömöriek és az iskolát látogató nem helyi gyerekek – között létrejött, bizalmat feltételező „szerződést”, magyarul: az erkölcsi szempontokat is érvényesítő kutató vagy a tökéletes leírásra törekvő győzzön-e (Szabó Á. T., 2002:16-19). Ezt a dilemmát úgy próbáltam meg feloldani, hogy csak a több forrásból megerősített információkat vettem figyelembe, és lehetőség szerint igyekeztem elkerülni az elhamarkodott következtetések levonását.

A különféle statisztikai adatok és kimutatások alapismereteknek számítanak, ezért munkám során ezeket sem hagytam figyelmen kívül.

A település

Sajógömör története elválaszthatatlan Gömör megye kialakulásától. A sajógömöri Őrhegyen és a Várhegyen a régészek bronzkori leleteket találtak, melynek nagy része ma a Magyar Nemzeti Múzeumban látható.

A vár alatt települt helység megkötődése hosszabb folyamat eredménye, amely csak a 12. század végén zárult le. A település neve török eredetű. Sajógömör a 13. században már nagy hely, és szerepét megtartotta a nemesi megyében is, mert a megyegyűléseknek mind a közép-, mind az újkorban színhelye. Egészen V. István koráig várbirtok, majd a Máriássy családdal egy törzsről eredő gömöri Batizok kezére jutott. A tatárjárás után megindult fejlődését a huszita háborúk zavarták meg. A 16. században romlásba döntötte a török hódoltság, majd Saffaríth Péter és Zoltai István ideiglenes birtokosok garázdálkodása. Wesselényi nádor megengedte a parasztságnak, hogy az eddigi földesúri szolgáltatásokat határozott összegű taksával váltsa meg. 1655-ben kezdődött a zálogbirtokosok kora, amely a városkát a legnagyobb nyomorba döntötte. Előbb Ibrányi Ferenc, majd

2 A beszélgetések folyamán nem ragaszkodtam mindenáron az előre elkészített kérdőív menetéhez, teret biztosítva ezzel az adatközlők spontán megnyilatkozásainak is.

jogutódlással a Vayak és Plathy Ferenc bírák, és a tulajdonos Csáky család csak 1738-ban váltotta ismét magához. Az új birtokosok minden addigi úrbéres szokást mellőztek, és a korábbi tartozások háromszorosát, sőt négyszeresét hajtották be a lakosságon. A parasztság szökése, illetve számuknak a korábbi negyedére való zsugorodása lett a következmény. A helység nem is tudta a csaknem egy évszázadon át tartó zálogbirtoklást kiheverni. Telkes jobbágynak száma 1773-ban az 1427-es egész lakott portáknak éppen a fele volt, vagyis még a népességszám-növekedés mellett is elfogyott a népesség egy része. A lakosság mind a középkorban, mind később zömében magyar.

A városka középkori eredetű vám székhelye, és évi öt országos vásár tartására nyert jogot. Boldogasszony tiszteletére felavatott temploma egyidős a községgel. Római katolikus egyházát az újkorban az evangélikus egyház váltja fel. Iskolája szintén korai alapítású, a 18. századra teljes gimnáziummá fejlődött (Ila B., 1969/IV: 15-16).

A településről *Gömör vármegye leírása* című munkájában Bél Mátyás is megemlékezik. Az ő munkájából a lakosságra vonatkozó adatok tarthatnak számot érdeklődésünkre. Ezek szerint: „Magyarok lakják, akik evangélikus vallásúak, számosan vannak és dolgaikban iparkodók. Ennek az oly régi mezővárosnak nincsenek vásárai, és ezt a tényt a földesurak nemtörődömségének kell tulajdonítani, akik egykor semmit sem gondoltak ezen új település gyarapodásával és nem terjesztettek a királyok elé kérelmeket a vásártartási jog elnyerése érdekében” (Bél M., 1992: 87-88).

A 19. században a Szent-Iványi és a Szontagh családok szereztek itt nagyobb birtokokat. 1853-ban Sajógömörön óriási tűzvész pusztított. A régi épületek közül csupán a templom, a kastély és a paplak menekültek meg a lángoktól (Kósik F., 1992: 8).

Sajógömör központi jelentősége a 19. században folyamatosan csökkent. Gömör és Kishont megyében 1848 előtt mindössze tizenhárom város volt, részben magyar vidéken, részben a nyelvhatáron tömörültek, és a környezethez képest sűrűbb hálózatot alkottak. A nagyobb városi múlt és tekintély jelzője, hogy a dualizmus kori igazgatásrendezések ellenére öt gömöri helység meg tudta tartani a rendezett tanács rangját (Rimaszombat, Rozsnyó, Dobsina, Jolsva, Nagyrőce), annak ellenére, hogy lélekszámuk még 1910-ben is meglehetősen alacsony maradt. A teljesen magyarul lakta, kisebb, agrár jellegű mezővárosok: Krasznahorkaváralja, Pelsőc, Sajógömör, Rimaszécs, Putnok községek lettek. Egyedül Tornalja, a forgalmas útelágazásnál fekvő falu fejlődött nagyobb ütemben, jelentősége a század elején már meghaladta az imént felsorolt volt mezővárosokét (Kósa L., 1990:313).

Néhány felvetés a statisztikai adatok kapcsán

Bár a cigányság számarányát vizsgálták a kommunizmus előtti és utáni népszámlálások, a kapott adatok nem tükrözik a valóságot. Így ezen adatsor a számszerűség szempontjából megbízhatatlan; meg kell azonban jegyezni, hogy az így nyert adatok is sokat elárulnak a vizsgált etnikumról, önmagáról történő vélekedéséről. Az iméntiek tükrében azonban felmerül a kérdés: miért nem vállalják a cigányok a cigányságukat, a népszámlálások során

miért nem vállalják a közösséghez való tartozásukat sem? B. Kovács István szerint – bár az alábbiakat a történeti Gömör vármegyével kapcsolatban írja, úgy gondolom, nyugodtan általánosíthatunk – „kettős identitásúak”, „egyszerre magyarok és (azon belül!) cigányok” (B. Kovács I., 2003:125). Mindenesetre a lakosság nemzetiségi összetételére vonatkozó adatok némileg tükrözik a településen belüli mozgást. A két világháború közötti időszakban senki nem vallotta magát cigánynak, ezért ezeket az adatokat itt nincs értelme bemutatni.

A település lakosságának számaránya a következőképpen alakult az elmúlt másfél évszázad folyamán:

Év	A lakosság száma	Év	A lakosság száma
1869	1102	1930	1197
1880	1192	1950	1048
1890	1204	1961	1012 ³
1900	1336	1970	942
1910	1267	1980	933
1921	1239	1991	862 ⁴
		2001	810 ⁵

1. számú táblázat. *A sajjögömöri lakosság számarányának alakulása 1869–1991 között*

Év	A magyar lakosság számaránya	Százalékban
1970	884	93,84%
1980	828	88,74%
1991	754	87,47%
2001 ⁶	673	83,08%

2. számú táblázat. *A sajjögömöri magyar lakosság számarányának alakulása a legutóbbi népszámlálás adatainak tükrében*⁷

	Számszerűen	Százalékban
Magyarok	744	86,31%
Szlovákok	91	10,55%
Cigányok	24	2,79%
Egyéb	3	0,35%
Összesen	862	100%

3. számú táblázat. *Sajjögömör lakosságának nemzetiségi összetétele az 1991-es népszámlálási adatok alapján*⁸

3 Az 1869–1961 közötti időszakra vonatkozó adatokat lásd: Jamborová, H. Ing. szerk., 1978:1024-1025.

4 Az 1970–1991 közötti időszakra vonatkozó adatokat lásd: David, P. Ing. szerk., 1992:17.

5 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje*

6 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje*

7 David, P. Ing. szerk., 1992:17.

8 Forrás: A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes adatbázisa (www.foruminst.sk)

	Számszerűen	Százalékban
Magyarok	673	83,08%
Szlovákok	93	11,48%
Cigányok	42	5,19%
Egyéb	2	0,25%
Összesen	810	100%

4. számú táblázat. *Sajógömör lakosságának nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálási adatok alapján*⁹

Ez utóbbi táblázatból 2001-re a magyar lakosság 9,55%-os csökkenése figyelhető meg, ha 100%-nak az 1991-es adatot tekintjük. Ezeket a szempontokat követve a szlovák és az egyéb nemzetiségű lakosság számaránya között a vizsgált időszakban gyakorlatilag nincs változás, a cigányoknál azonban 75%-os gyarapodást tapasztalhatunk. Ugyanakkor ezek az arányok egyáltalán nem fedik a valóságot. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni azokat a Kárpát-medencei vizsgálati eredményeket, melyek megállapításai szerint népszámláláskor a cigány lakosság túlnyomó többsége számszerűleg leggyakrabban a helyi többségi etnikum részeként jelenik meg a statisztikai kimutatásokban (Oláh S., 1996:249-261; Túrós E., 1996:263-265; Gecse A., 2001/II:5-9; Szabó Á. T., 2002:205-216; Keményfi R., 2002; B: Kovács I., 2003:125). Ez pedig azt jelenti, hogy a cigányok számának növekedése nem határozható meg pontosan a fenti adatokból. Végeredményben azonban ezek a számok vizsgálódásom szempontjából nem is játszanak lényeges szerepet, hiszen mindenekelőtt az egymáshoz való viszony alakulására voltam kíváncsi.

A fenti adatokkal szemben a helyi magyar lakosságnak teljesen más a véleménye a cigányok számát illetően. A sajógömöri magyarok ugyanis úgy becsülik, hogy mára a lakosság 40-45%-át teszik ki a cigányok, ami számszerűen hozzávetőleg 324-365 főt jelent. Véleményem szerint ez az arány túlzó, bár való igaz, hogy az utóbbi tíz-tizenkét évben több cigány család is költözött a faluba, elsősorban Nagybalogról, a Vály-völgyi településekről, a szomszédos Sajószárnyából és Gömörpanyitról. A lakosok közül többen úgy vélik, hogy ehhez a nagyarányú beköltözéshez sokban hozzájárultak a korábbi polgármester intézkedései is. Az ő hivatali ideje alatt ugyanis az önkormányzat házakat vásárolt a faluban, ahol nemcsak a helyi, hanem a beköltöző családoknak is lakhatást biztosított. Másrészt a megüresedett családi házak iránt elsősorban cigány családok érdeklődnek, és bár általános a vélekedés, miszerint „cigánynak házat nem adunk el”, mivel azonban más vevő nincs, a tulajdonosok egyre gyakrabban nekik adják el házukat.

Megállapítható tehát, hogy a jelentős számú cigány beköltözése negatív irányba mozdította el a helyi magyar lakosság viszonyulását a cigányokhoz. Véleményem szerint

⁹ *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje*

azonban ez a reakció más etnikumok tömeges beköltözése esetén is várható lenne. El kell azonban ismerni, hogy a cigányokkal szemben megfogalmazódott sztereotípiák és a cigány egyénnel – nem az egész cigánysággal, bár az emberek hajlamosak az általánosításra – kapcsolatos negatív tapasztalatoknak köszönhetően az ő esetükben hevesebb a reakció a törzsökös lakosság részéről. Tehát ebben az esetben nem kizárólag egy bizonyos etnikummal szembeni tartózkodó magatartásról van szó, hanem kimondva vagy kimondatlanul, a helybeliek fejében ott bujkál a lokális közösség rendjének és arányainak megváltozása, a falun belüli megszokott napirend felbolydulásától való félelem, valamint a jelképes vagy valósnak vélt tévesztés. Rövid idő alatt ugyanis annyira megváltozott a helyzet, hogy a településen belül ma már nem beszélhetünk a legalább a lokális közösség számára látható etnikai határról. Mivel a beköltöző cigány családok a falu legkülönbözőbb pontjain vásárolnak házat – ahol épp megüresedik –, megszűntek azok a térképre vetíthető emblematikus határok, melyek mindkét fél számára láthatóvá tették a fizikai világra vetített különbséget és átmenetet (Fosztó L., 2003:99).

Ezek azok a tényezők, amelyek az ellenkezést kiváltják. Mindezek ismeretében úgy látom, hogy minden egyes település esetében létezik egy határszám a szociálisan gyengébb csoportokra nézve (a Sajógömörrre beköltöző cigányok többségét mindenképp ebbe a csoportba vagyunk kénytelenek besorolni), amelyet a település még konfliktusok nélkül fel tud szippantani, el tud látni, így különösebb ellenérzések nélkül el tud fogadni. Ez az a szám, amely még nem annyira szembetűnő, hogy felborítsa, megváltoztassa a helyiek saját falujukról kialakított képét, illetve ez az a számokban kifejezhető csoport, akinek különféle idénymunkát, alkalmi munkát, így többé-kevésbé tervezhető jövőt lehet biztosítani. Szándékosan beszélek szociálisan gyengébb csoportról, ugyanis a tapasztalatok azt mutatják, hogy a nem cigány lakosság könnyebben, kisebb nemtetszéssel fogadja a jól szituált, konszolidált, a többségi társadalom értékrendje szerinti életvitelt folytató, esetleg iskolázott cigányokat.

A helyi viszonyok

Sajógömörön az általánosan elterjedt kifejezéssel jelölik meg az emberek a saját etnikumukat, illetve más etnikumok tagjait. A faluban élő magyarok „cigány”-nak nevezik a cigányokat, és rendszerint „fehérnek”, „parasztnek”, „magyarnak” vagy „szlováknak” a nem cigány származásúakat. (A sajógömöri szlovák lakosokkal jelen dolgozat keretei között nem foglalkozom, tekintettel arra, hogy csaknem valamennyien házasság révén kerültek a faluba, és így ők elsősorban nem mint szlovákok, hanem egy-egy helyi magyar család tagjaként integrálódtak a közösségbe.) A cigányok „cigány”-nak nevezik magukat, „paraszt”-nak a nem cigányokat. Tiszában vannak azzal, hogy a többség is „cigány”-nak nevezi őket.

Az utóbbi években – mióta megnőtt az idegenből beköltözött cigányok száma – a helybeliek, magyarok és cigányok egyaránt, megkülönböztetik őket. Itt utalnék vissza a

korábban leírtakra, miszerint a térvészítés érzete az egyik mozgatója az idegenekkel szembeni ellenszenvnek, ugyanis olyan helyzet állt elő, amikor a sajógömöri cigányok fogalmaznak meg igen elmarasztaló véleményt a beköltözőkkel kapcsolatban. Egyúttal ez arra is utal, hogy inkább érzik magukat „gömörinek” (sajógömörinek), semmint cigánynak, ami ugyanúgy elmondható a helyi magyar lakosságról is: a régi sajógömöri cigány családokat már „gömörinek” tekintik – cigány származásukat persze nem vesztik szem elől, csak velük kapcsolatban a hétköznapiakon ezt inkább hajlandók elfelejteni. A sajógömörinek számító cigányok ugyanúgy nem nézik jó szemmel az idegen cigányoknak a faluban történő letelepedését, mint a magyarok („Cigány, olyan, mint mink, de rosszabb!”). Úgy vélekednek róluk, hogy nem dolgoznak, lopnak, szakmájuk sincs, szemben a helybeliekkel, akik az általános iskola elvégzése után valamennyien továbbtanultak.

A helyi magyarok és cigányok úgy emlékeznek vissza, hogy korábban viszonylag jól kijöttek egymással. Megegett, hogyha a szülőknek dolguk akadt, a gyerekekre a más etnikumú ismerősök, szomszédok vigyáztak, és a komaság is általános volt. A két világháború közötti időben Sajógömörön a cigányok a Dobra nevű falurészben laktak, hozzávetőleg 15-20 család. Az 1960–1970-es években lassanként beköltöztek a faluba, megüresedett házakat vásároltak meg, de voltak, akik építkeztek is. A helyi cigányok úgy vélik, hogy a kommunista uralom idején többen meg is gazdagodtak. Itt kell megjegyezni, hogy a helybeliek elsősorban a jól jövedelmező helyi termelőszövetkezetben, valamint a szomszédos Tornalján, az ottani gépgyárban, téglagyárban vagy ruházati üzemben vállaltak munkát. Számon tartják tehát, hogy kik a módosabbak, és rendszerint azt is tudni vélik, hogy ki miből gazdagodott meg. Magyar adatközlőim szerint a cigányok közül ma senki sem dolgozik. Vannak cigányok, akik rendszeresen járnak Németországba koldulni, néhányan zenélni. A helyi cigányok úgy vélik, hogy korábban őket a környező falvakban: Bejében, Tornalján és Királyiban „felvágós” cigányoknak tartották, mert ők műveltek voltak.

Adatközlőim szerint Sajógömörön a vizsgált időszakban előfordultak verekedésig fajuló civakodások magyarok és cigányok között, rendszerint a kocsmában vagy annak környékén. A cigányok ezért elsősorban a magyarokat hibáztatták. Véleményük szerint italozás közben a magyarok többször tettek sértő megjegyzést a cigányokra („bűdös cigány”), amit ők nem hagytak annyiban. A magyarok szerint viszont a cigányok gyakran belekötnek egy-egy nem cigány emberbe, csak azért, mert az „paraszt”. Ez utóbbira inkább a fiatalok utaltak.

A konfliktusok mellett van példa vegyes házasságra is. A közösség ezeket elítéli – főként magyar részről –, azonban semmit nem tud tenni ellene, kénytelen elfogadni az adott helyzetet.

A kérdőíves felmérés alapján¹⁰ a cigányok jelenléte, illetve a cigánykérdés olyan, gyakran vagy mindennap jelentkező társadalmi probléma, melyet a cigányoknak saját maguk-

10 A kérdőíves felmérést tájékoztató jelleggel végeztem, az eredmény a nem cigányok egy részének a véleményét tükrözi.

nak kellene megoldaniuk. Van, aki úgy gondolja, hogy nincsenek a cigányokkal problémák, ugyanakkor a cigánykérdésről a felmerülő megoldhatatlan szociális problémák jutnak az eszükbe. A megkérdezettek fele véli úgy, hogy a gyerekek számára a meglévő iskolai modell megfelel, de néhányan eredményesebbnek tartanák speciális oktatási formák bevezetését a cigány gyerekeknek vagy a bentlakásos iskolahálózat kialakítását. A cigányok a helyi lakosság számára közömbösek vagy inkább ellenszenvesek. A kérdőívben felsorolt csoportok közül azonban náluk rosszabb megítélésben részesültek a homoszexuálisok, a bőrfejúk és a kábítószeresek. A lakosság számára a felmérés alapján teljesen semlegesek a munkanélküliek, a szlovákok, a menekültek és a zsidók. Inkább pozitív értékelést kaptak a magyarországi magyarok, a vállalkozók, a nem cigány civil szervezetek és a cigány civil szervezetek. A cigányok negatív tulajdonságaiként az alábbiakat emelték ki: agresszivitás, nemtörődomség, műveletlenség, nagyképűség, hangoskodás (hangos beszéd), higiéniai hiányosságok, lustaság, gondatlanság, erőszakosság. A felsorolt pozitív tulajdonságok: összetartás, egymás segítése, a hagyományokhoz való ragaszkodás, családszeretet. Ha összevetjük a negatív és a pozitív tulajdonságokat, kiderül, hogy némely esetben inkább van szó előítéletről vagy az ismeretek hiányáról, hiszen több esetben is egy-egy pozitív tulajdonság semlegesít egy vagy több, a cigányoknak tulajdonított negatívumot, pl.: nemtörődomség – egymás segítése, gondatlanság – családszeretet. A kérdésre, miszerint „Van-e olyan konkrét élménye, tapasztalata, amely meghatározza a cigányokhoz fűződő viszonyát?”, a következő válaszokat kaptam: a megkérdezettek egyharmadának van pozitív tapasztalata cigányokkal kapcsolatban (segítségnyújtás ellenszolgáltatás nélkül, verbális segítségnyújtás egy vitában, az illetővel még nem történt meg, de már tanúja volt ilyenek), és valamivel több mint a megkérdezettek felének van negatív tapasztalata velük kapcsolatban (fizikai támadás, verbális támadás, az illetővel még nem fordult elő, de tanúja volt már ilyen esetnek). Azt, hogy a munkanélküliség – térségünkben 40-60%, de vannak falvak, ahol még magasabb –, és ezen belül a cigányságot sújtó munkanélküliség milyen nagy problémát és kilátástalanságot okoz, mutatja a „Hogyan oldaná meg a cigányok munkanélküliségét?” kérdésre adott válaszok nagy szóródása. Az adott válaszokból azonban az derül ki, hogy a megkérdezettek inkább negatívan viszonyulnak a munkanélküli cigányokhoz (a kérdésre adott válaszok: végezzenek közhasznú munkát; nem adnék segílyt annak, aki nem dolgozik; sehogy, mert ők nem akarnak dolgozni; ahogy a nem cigányok munkanélküliségét). A cigányok rossz lakáshelyzetének megoldása során legtöbbször nem tennének kivételt, azonos módon kezelnék gondjaikat, mint a nem cigányokét; vannak, akik neveléssel, meggyőzéssel próbálnának javítani a rossz körülmények között élők helyzetén, és vannak, akik a kérdés megoldását magukra a cigányokra bíznák. A szociális és gazdasági jellegű problémák megoldására sincs kialakult, egységes recept (ez összefügg a magas munkanélküliséggel, a térség gazdasági és kulturális lemaradásával, a kilátástalansággal). A legtöbbször azt tanácsolnák a cigányoknak, hogy dolgozzanak, akkor majd jobb lesz nekik, munkát adnának számukra, és segílyt is csak elvégzett munka után utalnának ki, illetve nem tennének különbséget a cigányok és a nem cigányok hasonló jellegű gondjainak megoldása során. A

rasszista indíttatású verbális vagy fizikai támadásokkal a megkérdozettek mindegyike találkozott, és az eredmény azt mutatja, hogy ezek mindkét irányban – a magyarok részéről a cigányok irányában, és a cigányok részéről a magyarok irányában – hozzávetőleg azonos arányban fordulnak elő.

Külön meg kell még említeni a cigányok vásárlási szokásait – amelyek egyébként semmiben sem különbözik más falvak vagy térségek cigány lakóinak hasonló jellegű szokásaitól. Mint említettem, kevés kivételtől eltekintve valamennyien munkanélküli vagy szociális segélyből élnek. Többen erdei növényeket gyűjtenek, és felvásárlónak adják el vagy házalnak vele, mások a nem cigány lakosság megbízásából gyümölcszedéssel próbálnak meg bevételhez jutni. Van a faluban olyan vállalkozó, aki nagyban vásárolja fel a gyümölcsfélét, ez azonban minden alkalommal viszályokat idéz elő, ugyanis a gyűjtögetők a nagyobb haszon reményében rendszeresen megdézsmálják a gyümölcsösöket is, többször kárt téve a gyümölcsfákban. Egy-két egyén vasgyűjtéssel foglalkozik, továbbá él két cigány vállalkozó is a faluban. A legtöbb nagy pénzösszeghez azonban csak a kiutalt szociális vagy munkanélküli segély kézhezvételekor jutnak. Ilyenkor rendszerint az elkövetkező egy hónapra vásárolnak be. Főleg élelmiszerre költik a pénzüket, de rendszeresen vásárolnak luxuscikknek számító műszaki berendezéseket is: mobil telefon, videó, hifitorony stb. Ezek a tárgyak azonban, ha elfogy a pénzük és a felhalmozott élelmiszer, előbb-utóbb a zálogházban kötnek ki.

A magyar–cigány viszony az iskolában, és annak hatása a helyi közvélemény alakulására

A sajógömöriek cigányokhoz fűződő viszonyát befolyásoló tényezők között igen jelentős szerepet foglal el a maga idejében nagy hírű gimnázium, ma teljes szervezettségű magyar tanítási nyelvű alapiskola, így annak történetével az alábbiakban bővebben foglalkozom.

Mint említettem, Sajógömör iskolája a 18. századra teljes gimnáziummá fejlődött, mely a nevezett évszázad utolsó három évtizedében és a 19. század első felében jelentős szerepet játszott a felföldi fiúoktatásban (Gallo, J., 1977:66). Létrehozását – ellentétben a többi gömöri felsőbb iskolával – nem gazdasági, hanem ideológiai tényezők serkentették. 1768. március 1-jén Schneider Zsigmond sajógömöri birtokos kastélyában értekezletet tartottak a dobsinai, a csetneki és a sajógömöri iskola rektorai, melyen elsősorban a sajógömöri iskola ügyeit tekintették át. Ugyanis ebben az időben kezdett jelentősen megerősödni a rozsnói jezsuita kollégium, míg a Berzétén működő protestáns iskola a megmaradásért küzdött. Ez a gömöri, de az árvai és a szepességi nemességet is arra sarkalta, hogy az előbbi ellensúlyozására egy erős, magas színvonalon oktató intézményt hozzanak létre a megyében. Másrészt az ellenreformációt követően a protestánsok a zaklatások idején úgy látták jobbnak, ha kevésbé lesz egy ilyen intézmény szem előtt. Ekkor már a sajógömöri iskolában filozófiát, logikát, retorikát, magyar nyelvet, latint, történelmet, földrajzot és aritmetikát oktattak (Gallo, J., 1977:68).

Az iskolát először a Kubinyiak adománylevelében nevezik nem hivatalosan gimnáziumnak, a 18. század második felében elérte a latin iskola színvonalát. 1781-ben a felső tagozat fokozatosan önállósodott; az így kialakult latin iskolának két tanítója volt. A latin iskola mellett alumneum (bentlakásos iskola) alakult, melyben az itt tanuló diákok laktak és étkeztek.

A 18–19. század fordulóján elfogadott iskolatörvények és rendeletek kényszerhelyzet elé állították az egyházi iskolákat, amikor különféle előírásoknak kellett megfelelniük, mind a tanulók ellátását, mind a tanmenetet illetően. Amennyiben az egyház nem volt képes az előírtaknak eleget tenni – elsősorban anyagi okok miatt –, úgy az állam hajlandó lett volna hitelt folyósítani olyan feltétellel, hogy az egyházi iskolában megnövekedett volna a befolyása. Ez idézte elő a 19. században több egyházi iskola összevonását. Például 1803-ban már kezdeményezik a rimaszombati evangélikusok a két testvérfelkezet iskolájának egyesítését, majd az 1851-ben bevezetett tanügyi reform következtében merül fel újra a rimaszombati református gyülekezet algimnáziumának, illetve a gömöri evangélikus egyházmegye sajógömöri és a kishonti evangélikus esperesség osgyáni algimnáziumai összevonásának gondolata. A sajógömöri iskola végül is kimaradt ebből az egyesítésből (B. Kovács I., 1999:33). Mivel azonban a sajógömöri gimnázium fenntartója az előírt követelményeknek nem tudott eleget tenni, az iskola tevékenységét leállították. Helyét egy felsőbb fokú iskola foglalta el, mely 1861-ig működött, amikor is a megszűnt iskolák helyében egy polgári iskolát hoztak létre (Gallo, J., 1977:112).

A szükséges anyagi eszközök hiányában az iskolát a bezárás fenyegette. A helyzetet Szent-Iványi Miklós, sajógömöri földesúr mentette meg, aki páratlan áldozatkészségével 1884-ben a „Sajógömöri ág. ev. Szent-Ivány polgári fiúiskolát” létesítette, és annak fenntartását mintegy 100 000 forint tőkével és egyéb adományokkal biztosította. Testvére, Szent-Iványi József, a Csorba-tó birtokosa, szintén szép alapítványokat tett a sajógömöri iskola javára (Dr. Mihályfalusi F. M., 1997:612).

Az egyház 1893-ban az elemi iskola részére külön épületet vásárolt, és így a polgári iskola újabb teremhez jutott, ugyanis addig egy tető alatt voltak az elemi iskolával. Az iskola tájékoztatót adott ki, melyben felsorolják, hogy azt elvégezve a diákok milyen intézményekben folytathatják tanulmányaikat. Külön pontban olvashatunk a tanulók elszállásolásáról: „Mínthogy szállást fogadni csak az igazgató tudtával szabad, felkérem a t. vidéki szülőket, mielőtt gyermekeiknek szállást fogadnának, forduljanak tanácsért az igazgatósághoz, aki szívesen ajánl megfelelő és megbízható szállásadó családokat. Teljes ellátás, vagyis szállás, ételmezés, mosás, fűtés, világítás stb. jómódú, tisztességes polgári családoknál 6–9 ft., úriházaknál 10–20 ft. havi fizetésért kapható. A szállásokat az igazgatóság szigorúan ellenőrzi”¹¹ (G. Kovács I., 1984:6-7).

Az I. világháború befejezése után az iskola 1925-ig még mint négyosztályos polgári iskola működött tovább. 1925–1938 között mint háromosztályos koedukációs polgári iskola létezett. Az 1938-as visszacsatolást követően Sajógömör is visszakerült Magyaror-

¹¹ In: G. Kovács I., 1984:6-7.

szághoz. Ekkor az iskolát ismét átszervezték négy évfolyamos iskolává. Ebben az időben az intézménynek súlyos anyagi gondokkal kellett szembenéznie, mivel az iskola fenntartására létrehozott alapítványi tőke állampapírok formájában továbbra is a csehszlovák iskolaügyi minisztérium kezelésében maradt. A háborús években jelentősen megnövekedtek az itt tanuló diákok költségei, emiatt a tanulók létszáma annyira csökkent, hogy az intézmény mint polgári iskola, megszűnt. Helyette megszervezték a Magyar Királyi Állami Mezőgazdasági Népiskolát. Az iskolát 1945-ben államosították, tanítási nyelve a szlovák lett. A magyarellenés intézkedések és hisztéria lanyhulását követően 1949-ben az iskolában megszűnt a szlovák nyelvű 3. évfolyam, és a Kerületi Nemzeti Bizottság rendelete értelmében megnyílt egy magyar nyelvű osztály. 1953. szeptember 1-jén megnyiták az iskola felső évfolyamai is (G. Kovács I., 1984:9-12). Azóta mint teljes szervezettségű magyar tanítási nyelvű általános iskola működik, 2002-től a vonatkozó törvények értelmében a községi önkormányzat felügyelete alá tartozik.

Az alábbi táblázatok a tanulók létszámának alakulását mutatják az elmúlt öt esztendőben. A feltüntetett településeken működnek azok a iskolák, ahonnan a gyerekek érkeztek a felső tagozatra; kivétel Oldalfalva, mely esetben az onnan származó gyerekek száma olvasható itt. A cigány tanulók számának meghatározása az 1998–1999-es tanévben önbevallás alapján történt, a többi évben ezt kiegészítette a külső jegyek alapján történő meghatározás.

1998–1999

Sajógömör	64
Füge	10
Kálosa	37
Gömörmihályfalva	27
Összesen:	138
<i>Ebből cigánynak vallotta magát:</i>	6
Százalékban	4,34%

1999–2000

Sajógömör	65
Füge	11
Oldalfalva	1
Kálosa	42
Gömörmihályfalva	32
Összesen:	151
<i>Ebből cigánynak vallotta magát:</i>	99
Százalékban	65,56%

2000–2001

Sajógömör	61
Füge	12
Oldalfalva	2
Kálosa	41
Gömörmihályfalva	34
Összesen:	150
<i>Ebből cigánynak vallotta magát:</i>	98
Százalékban	65,33%

2001–2002

Sajógömör	57
Füge	9
Oldalfalva	2
Kálosa	43
Gömörmihályfalva	27
Tornalja	1
Összesen:	139
<i>Ebből cigánynak vallotta magát:</i>	98
Százalékban	70,5%

2002–2003

Sajóögömör	57
Füge	11
Oldalfalva	2
Kálosa	42
Gömörmihályfalva	25
Összesen:	137
<i>Ebből cigánynak vallotta magát:</i>	<i>100</i>
Százalékban	72,99%

A cigány tanulók magas aránya két okra vezethető vissza: 1. A térségre jellemző demográfiai hullám ezt a vidéket is elérte, ám ez elsősorban a magyar családokat érinti negatívan. Ebből kifolyólag a cigány gyerekek aránya megnövekedett az iskolában. 2. Az 1989-es rendszerváltást követően egy igen kedvezőtlen, és a kis létszámú iskolák számára a megszűnés veszélyével fenyegető jelenség indult el. Korábban az egyes iskolákhoz tartozó körzetek gyermekei csak a térség központi iskolájában tanulhattak, ennek értelmében meg volt határozva, hogy mely iskola felső tagozatára kerülnek. A sajóögömöri iskolát a helyi gyerekeken kívül a Vály-völgyiek látogatták. A rendszerváltást követően ezek a körzetek elveszítették jelentőségüket, hogy érvényesülhessen a szabad iskolaválasztás joga. Ugyanakkor a szomszédos Tornalján 1989-ben új épületbe költözött a helyi magyar tannyelvű általános iskola egy része, ami azonban nem jelentette azt, hogy az ottani, igen nagy létszámú iskola tanteremproblémái megoldódtak volna. Másrészt különféle oktatási módszerek szlovákiai magyar viszonylatban itt kerültek először kipróbálásra, illetve bevezetésre. A beígért, első osztálytól történő – azonban meg nem valósított – nyelvoktatás ugyancsak növelte a tornaljai iskola vonzerejét. Mindez odavezetett, hogy a környező település lakói – elsősorban azok, akiknek nem okoztak nagy terhet az útiköltséggel és az egyéb, utazással kapcsolatos kiadások – iskolaköteles gyermekeiket ebbe az iskolába kezdték járatni. Így a környező települések alsó tagozatos iskoláiban és Sajóögömör teljes szervezetségű iskolájában is rohamosan apadni kezdett a magyar gyerekek aránya. A két együttható, ti. az alacsonyabb születésszám és a Tornalján tanuló gyerekek hiányának következtében ezekben az intézményekben ugrásszerűen megnőtt a cigány tanulók számaránya.

Mára olyan abszurd helyzet alakult ki, hogy a törzsökös sajóögömöri cigány szülők azért nem adják a helyi iskolába gyermekeiket, mert ott „sok a cigány”. Ezért inkább Tornaljára, de újabban egyre többen a szlovák tannyelvű iskolába íratják a gyerekeket. Néhányan a tanárok szakmai felkészültségét kérdőjelezi meg, mások a húsz-harminc évvel ezelőtti iskolai rendtartást, szigort – beleértve a testi fenyegetést is – tartanak megfelelőnek.

Meg kell jegyezni, hogy a 2002–2003-as tanévben a helyi iskola tizenkét tanára és tanítója közül mindössze egy alkalmazott oktat képesítés nélkül, míg például a tornaljai

magyar iskolában lényegesen magasabb a képesíttelenek aránya. Ezen véleményekkel kapcsolatban ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül az utóbbi években felerősödött cigány önazonosság-keresés, így az iménti vélemények akár a regionális vagy országos cigány politikusok megnyilvánulásának helyi lecsapódásai is lehetnek.

Mindezzel együtt elmondható, hogy az iskolában a gyerekek általában nem tesznek különbséget maguk között aszerint, hogy ki a cigány és ki nem az. Az olyan kirívó esetek, amikor egy magyar fiú kezét mos a tánciskolában, miután cigány lánnyal táncolt, egyediek. Sokkal inkább jellemzi az egymáshoz fűződő viszonyt az, hogy a tanulók keresik egymás társaságát, barátkoznak egymással, vagy a kamaszkorban lévő, 14-16 éves gyerekek/fiatalok udvarolnak egymásnak, és kapcsolatok, szerelmek szövődnek közöttük.

Tény azonban az is, hogy a Vály-völgyi gyerekek nagy része hátrányos szociális környezetből érkezik, és a nevezett térségre jellemző, a hagyományos családi-közösségi értékrenden alapuló világszemléletük miatt még inkább „másnak” tűnnek a sajtógömöriek szemében. Ezeknél a gyerekeknél az alacsony szintű szocializálódás mellett nagy problémát jelent a hátrányos nyelvi szocializáció is. Nyelvi megnyilvánulásaik során kizárólag a korlátozott kódot használják, annak is inkább az alsóbb régiókban – ha lehet ilyenről egyáltalán beszélni – mozognak (vö. Berstein, B., 1972:172). Nem beszélik a cigány nyelvet, ám a magyar szavakat egy sajátos kód szerint átalakítják, például: *huzugok* – hazudok, *rúzsoltja* – rúzsosza (vö. Puskoné B. E., 2000/2:61-62), más esetben régies, a mai köznyelvből kikopott kifejezéseket használnak. (Ez utóbbi természetesen nem baj, leszámítva azt, hogy az iskolában a többiek nem értik a kifejezések tartalmát, a jelenséget mindössze mint tényt közlöm.) Mindez általános a korlátozott nyelvi kóddal bíró közösségeknél. Mivel az olyan egyszerű kifejezéseket sem értik, mint például az „ismételni”, szövegértelmezési gondjaik vannak, ami súlyos probléma a jobb tanulmányi eredmények elérése szempontjából. Nyelvészeti – szociolingvisztikai és etnolingvisztikai – szempontból érdekes, pedagógiai szempontból sajnálatos jelenség, hogy az utóbbi két-három évben a nem cigány gyerekek is a cigány gyerekek által használt kifejezéseket veszik át, illetve az általuk alkalmazott korlátozott nyelvi kódot rögzítik a társas érintkezésben.

Fontos azonban felhívni a figyelmet arra is, hogy a cigánygyerekek között akad néhány igazán kiváló előadó, ami megnyilvánul a különféle területi vagy országos szavaló- és mesemondóversenyeken elért eredményekben, valamint a narratív folklórhagyományok terén is. A cigánygyerekek különféle jelenségekhez – haláleset, baleset, szerencse, nem várt esemény stb. – fűződő viszonyulását nagyban meghatározzák a helyi cigány közösség tagjai között élő hiedelmek, és ennek hatásai nem ritkán megfigyelhetők cselekedeteikben. A különféle hiedelemmondákat gyakran egyes szám első személyben, tehát mint velük megtörtént eseményt adják elő (P. Bodnár E. – Pusko G., 2002).

Ugyancsak figyelemreméltó jelenség, hogy míg a magyar gyerekek egymást hagyományosan vezetéknévükön szólítják, addig a cigánygyerekek a keresztnévet vagy a

ragadványnevet alkalmaznak. Azokban az osztályokban, amelyekben csak egy-két nem cigány tanuló van, szinte soha nem fordul elő, hogy egymást családnevükön szólítanak meg. Ebben nyilván szerepet játszanak az egy-egy faluban gyakorta előforduló családnevek. Ragadványnevükért, becenevükért, melyet mindig otthonról hoznak magukkal, és nem az iskolában kapják, általában nem haragszanak. Ezeket egyébként is vagy szüleiktől, testvéreiktől kapták, illetve „örökölték”, vagy az otthoni gyerekközösség ragasztotta rájuk. Néha még a tanárok is a ragadványnevükön szólítanak meg egy-egy diákot, amit a gyerekek rendszerint a „barátság”, a tanár részéről megnyilvánuló rokonszenvként értelmeznek.

A sajógömöriek többsége azonban kritikusan szemléli az iskolát – elsősorban a cigánygyerekek nagy száma miatt –, és nemtetszésüknek sokszor hangot is adnak. Gyakran, jobb híján, a megfelelő képesítésű tanári kart is támadják, és alkalmatlannak tartják a színvonalas oktatásra (ez valószínűleg abból is ered, hogy a tizenkét tanárból mindössze négyen sajógömöri származásúak, és jelenleg csak hárman laknak itt – hogy visszatérjek egy fél gondolat erejéig egy korábbi megállapításra: az ellenézés minden idegenre, tehát nemcsak a cigányokra terjed ki), és többen az iskola bezárását, megszüntetését követelik/követelték. Ezt a javaslatot annyira komolyan gondolják, hogy a kérdéssel a helyi önkormányzat és az iskola épületeinek a tulajdonosa, az evangélikus egyház tanácsa is többször foglalkozott. Ez a magatartás egyébként jelentős következetlenségről árulkodik. Ugyanis a tornaljai magyar tannyelvű alapiskolában, ahol több sajógömöri gyermek is tanul – mert a helyi iskolában „*sok a cigány*” –, lényegesen magasabb a cigány származású gyermekek száma.

Meglátásom szerint a rendszerváltozás kísérőjelenségeire az egyébként is zárkózott helyi magyar közösség nem volt egyáltalán felkészülve; sokkal egyszerűbb dolgok is váratlanul érték őket, mint amilyen a cigányok közismerten nagyfokú mobilitása és a változó helyzetekhez való alkalmazkodási készsége. Azok a kezdeményezések, hogy minden idegent kivessenek maguk közül, akár még az iskola feláldozása árán is, elsősorban ebből a váratlan helyzetből fakadnak, ugyanis a közösség és annak meghatározó képviselői nem tudtak, nem tudnak megfelelő választ adni, megoldást kínálni az új helyzetek megoldására.

Összegzés

Jelen munkámban egy település – Sajógömör – interetnikus kapcsolatait, illetve az ilyen irányú további kutatásokhoz elengedhetetlen magyar–cigány viszony legjellemzőbb adatait kívántam rögzíteni meghatározott időkeretek (2002–2003) között. Tekintettel arra, hogy a tágabb földrajzi térben – a történeti Gömör-Kishont vármegye mai területén – a napjainkra jellemző társadalmi viszonyok vizsgálata nem, vagy csak elvétve történt meg (a legalapvetőbb ismeretek is hiányoznak a témát érintő kisszámú szakirodalomból), jelen dolgozat keretei között az általam meghatározott célnál többre

nem is vállalkozhattam. Megjegyzem, hogy tekintettel a területen élő nagyszámú cigányságra és a magyarokkal, szlovákokkal történő együttélésük történelmi hagyományaira, az ilyen irányú kutatások feltétlen létjogosultsággal bírnak.

A vizsgált település jó példája a közösségi tér vélt vagy valós elértéktelenedésének a cigányok nagyobb számban való megjelenése következtében. A helyi, „törzsökös” lakosság (magyarok, cigányok együttesen) nemcsak a településen állandó jelleggel tartózkodó/lakó jövevényekre tekint úgy, mint az „évszázados” vagy legalábbis hagyományos rend „felforgatóira”, hanem a térben jól körülhatárolható iskolára és az ott tanuló nagy számú cigány gyermekekre is. Ez nyilván abból is ered, hogy míg a beköltözött cigány családok a falu legkülönbözőbb pontjain telepedtek meg (részükről nem történt meg a jelképes térfoglalás), addig a gyerekek nap, mint nap ott vannak a falu közepén – az iskola udvarán, a buszmegállóban, az üzletben – a maguk fizikai valóságában. Véleményem szerint a negatív vélekedés megfogalmazásához nagyban hozzájárult a Vály-völgyi gyerekeknek a helyitől eltérő mentalitása, ugyanúgy, mint az, hogy a helyi lakosok nem voltak felkészülve nagy múltú iskolájuk „elcigányosodására”, amihez egyébként azzal, hogy saját gyermekeiket Tornaljára járatják iskolába, maguk is hozzájárultak. A vizsgálat rámutat arra is, hogy a helyi cigány közösség is tagolt, a régi sajógömöri cigány családok tagjai megkülönböztetik magukat az új jövevényektől (például annak hangsúlyozásával, hogy ők az általános iskola elvégzése után továbbtanultak, dolgoztak, nem loptak, a helybeliek megbecsülték őket), és az iskolát látogató cigány gyerekektől is („ott sok a cigány”).

A faluban tapasztalható negatív véleménnyel szemben az iskolán belül ellentétes vélekedés uralkodik a gyerekek körében: barátkoznak egymással, akár még szerelmek is kialakulnak a felsőbb osztályok magyar és cigány tanulói között. A negatív megnyilvánulás elszigetelt jelenségnek számít.

A helyi magyar lakosság a helyi cigányokat „rendesnek” tartja, szemben a többiekkel, és a helyi cigányok is inkább rokonszenveznek a helyi magyarokkal, semmint a beköltözött cigányokkal. Másrészt a helyi lakosok – főként a magyarok – bizalmatlanok a faluban valamilyen pozíciót elfoglaló idegenekkel (tanító, vállalkozó) szemben is, ami Sajógömör zárt társadalmának tudható be. Ugyanis a helyieknek falujukat gyakorlatilag el sem kellett hagyniuk (különösen vonatkozik ez azokra, akik a termelőszövetkezetben dolgoztak), kivéve tanulmányaik, illetve esetleges orvosi kezelésük idejét.

Megállapítható tehát, hogy az elmúlt évtized nemcsak Sajógömör életében, hanem egyúttal társadalmi viszonyaiban is jelentős változásokat hozott, amelyek épp a vizsgált időszakban éreztetik erőteljesen hatásukat, és amelyek véleményem szerint az elkövetkező „új rend” alapjait fogják meghatározni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berstein, Basil, 1972: *Social Class, Language and Socialization*. In: Giglioli.
- Bél Mátyás, 1992: *Gömör vármegye leírása (1749)*. Gömör néprajza XXXV., Debrecen.
- Bernard, Russell H., 1995: *Unstructured and semistructured interviewing*. In: Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches. Altamira Press, Walnut Creek–London–New Delhi.
- B. Kovács István, 2003: *Gömörológia. Írások a történelmi Gömör és Kishont vármegye múltjáról és jelenéről*. Madách–Posonium, Pozsony/Bratslava.
- Federální statistický úrad, 1992: *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Mesto Tornaľa*. Federální statistický úrad, Praha.
- Fosztó László, 2003: *Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói*. In: *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Gecse Annabella, 2001: *A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán*. Gömörország, II. évf., 3. szám.
- G. Kovács István, 1984: *A saajógömöri (Gemer) iskola krónikája 1884–1984*. Duklianske tlačiarne n. p., Prešov.
- Ila Bálint, 1969: *Gömör megye IV. A települések története 1773-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keményfi Róbert, 1998: *A gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására*. Interetnica 3. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.
- Kósa László, 1990: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920*. Debrecen.
- Krajská správa štatistického úradu Slovenskej republiky, 2001: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje Okres Revúca*. Krajská správa štatistického úradu Slovenskej republiky, Banská Bystrica.
- Oláh Sándor, 1996: *Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között egy székel faluban*. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: Katona Judit–Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- P. Bodnár Enikő – Pusko Gábor, 2002: *Hiedelemmondák a Vály-völgyben I. A gyerekek ismeretanyaga*. Kulturális Antropológiai Műhely, Tornaľa.
- Puskoné Bodnár Enikő, 2000: *Nyelvi vétségek egy munkaközösségben. Problémafelvétel*. Gömörország I. évf., 2. szám.
- Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye történeti helységnévtára 1870–1983*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Szabó Árpád Töhötöm, 2002: *Az erővonalak eltolódása – magyar–cigány gazdasági kapcsolatok egy székel-földi faluban*. In: *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza Könyvek 12. Szerk.: Szabó Á. Töhötöm. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

- Kriza János Néprajzi Társaság, 2002: *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza Könyvek 11. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Túrós Endre, 1996: *Magyar–cigány viszony Kisbácsban*. (Korreferátum Oláh Sándor előadásához.) In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: Katona Judit–Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

FELHASZNÁLT EGYÉB FORRÁSOK

- Pusko Enikő *A kapcsolatteremtés nyelvi megnyilvánulásai Sajógömör nyelvhasználatában*. Kézirat.
- Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja adattára A-2001/1.
- Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes adatbázisa (www.foruminst.sk).

CIGÁNYOK ÉS PARASZTOK. NÉHÁNY ALAPVETÉS A CIGÁNY–NEM CIGÁNY EGYMÁS MELLETT ÉLÉS KÉRDÉSKÖRÉHEZ TORNALJÁN AZ EZREDFORDULÓ KÖRNYÉKÉN

Pusko Gábor

Jelen munkámban a Dél-Gömör egyik központi településén, Tornalján uralkodó cigány/nem cigány (paraszt) viszony néhány mozzanatát kívánom bemutatni, anélkül, hogy az általam felvázolt képet teljesnek és véglegesnek tekinthetnénk. Dolgozatomban kiemelt figyelmet szentelek a Tornalján működő cigány önszerveződéseknek és azok vezetőinek, tekintettel arra, hogy a jövőben ezek a civil szerveződések lehetnek azok az intézmények, amelyek helyi viszonylatban hozzájárulhatnak a cigányok életkörülményeinek javításához, ennek köszönhetően pedig a cigányok többségi társadalom általi jobb megismeréséhez és megítéléséhez. E munka célja, hogy képet alkothassunk a településen élő cigányok és nem cigányok együttéléséről egy meghatározott időpontban, illetve rávilágítani: egyáltalán beszélhetünk-e ilyen jelenségről, vagy helyesebb lenne az „egymás mellett élés” kifejezést használni? Megpróbálom felvázolni, hogyan ítéli meg a tornaljai cigányokat a nem cigány lakosság, a pedagógusok, és hogyan ítélik meg ők önmagukat, illetve milyennek látják magukat a cigány szervezetek meghatározó személyiségei. Maga a téma több kutatáselméleti és módszertani, illetve etikai kérdést is felvet, melyekhez a későbbiekben néhány mondat erejéig még visszatérek.

A kutatás nem minden előzmény nélkül való: néhány éve szintén ezen a településen mértem fel a magyar–szlovák együttélés (egymás mellett élés) 1990–2000 közötti állapotát (vö.: Bakó B., 2001:74-81; Pusko G., 2003:191-206). Az akkori vizsgálódás ideje alatt szerzett tapasztalatok jó alapot szolgáltattak a mostani felméréshez. Magyar–szlovák viszonylatban megpróbáltam bemutatni, hogy a helyi magyarok¹ milyen értékek, tulajdonságok mentén sorolják be a tornaljai lakosságot. Felvázoltam a helyiek által meghatározott mentális határvonalakat, ezek kialakulásának okozóit, illetve azokat a tereket és alkalmakat, ahol és amikor sor kerülhet kulturális cserére. Megpróbáltam továbbá bemutatni, hogy konfliktus esetén melyek azok az erővonalak, amelyek mentén a két etnikum tagjai szerveződnek. A mostani dolgozat keretei között szintén ezekre a kérdésekre próbálok meg választ adni cigány–nem cigány vonatkozásban, annyi eltéréssel, hogy a konfliktushelyzetekkel nem kívánok részletesebben foglalkozni. Ugyankor a helyi cigányság helyzetét, törekvéseit egy másik nézőpontból: a cigány önszerveződésekben keresztül is felvázolom.

A vizsgálódás eredményére úgy tekintek, mint egy későbbi átfogó kutatáshoz elengedhetetlen alapvetésre. Az, hogy tornaljai születésű vagyok és magam is a vizsgált településen élek, kiváló lehetőséget biztosít a megfigyelésre. El kell azonban azt is

¹ Sajnos, akkor a felkért szlovák nemzetiségű lakosok elutasították a válaszadást, ellenben most a helyi cigányság a legmesszebbiekig együttműködött.

mondanom, hogy munkám során figyelembe vettem korábbi tapasztalataimat is, és nem csupán az adatgyűjtés során rögzített ismeretekre támaszkodtam. A résztvevő megfigyelés mellett kérdőíves felmérést végeztem és interjúkat is készítettem cigányokkal és nem cigányokkal egyaránt, de a hivatalos statisztikai kimutatások mellett nagy haszonnal tanulmányoztam a lakosság-nyilvántartóban szereplő adatokat is.

Elsősorban tehát az általam gyűjtött információk alapján kívánom vizsgálódásaim eredményeit összegezni, ahol azonban fontosnak ítélem meg, hivatkozom mások eredményeire is.

Kutatásmódszertani és elméleti alapkérdések

A népszámlálási adatok cigány–magyar, cigány–szlovák viszonyban történő értékelése teljességgel lehetetlen. A témát gömöri viszonylatban Keményfi Róbert is körüljárta, és példákkal illusztrálta, hogy a népszámlálási adatok mennyire alkalmatlanok a cigányság létszámának mérésére (lásd: Keményfi R., 1998). Ugyanakkor egy sor szakmai és etikai problémát is felvet a „Ki a cigány?” kérdéssel kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy ennek a kérdésnek bőséges szakirodalma van, és hogy jelen dolgozat kérétei között nincs mód elmerülni ebben a polémiaiban, mindössze az általam alkalmazott eljárás bemutatásának erejéig térek ki a témára.

Tehát a „Ki a cigány?” kérdésre a következő választ adtam – saját magamnak – a felmérés során:

- a) cigány az, aki cigánynak vallja magát;
- b) cigány az, akit annak tart a környezete.

Mivel az önbevallás sem adja meg a választ egyértelműen a felmerülő kérdésre – a demokrácia és az alapvető szabadságjogok alapelveinek értelmében ezzel semmi gond nincs, hiszen erről az oldalról nézve mindenki olyan nemzetiségű, származású, amilyennek vallja magát –, ezért a fenti válaszokra kapott feleletek csak együttesen alkothatták az eredményt.² A b) válasz esetében az eredeti tételt, miszerint „cigány az, akit a nem cigány környezet – különböző ismérvek (életmód, antropológiai jelleg) alapján – cigánynak tart” (Kemény I., 1974:63), annyival egészítettem ki, hogy a kérdés megválaszolásához kikértem olyan cigányok véleményét is, akik „romának” tartják magukat. Ugyanakkor nem cigány adatközlőim is mind tornaljaiak, itt dolgoznak, és itt vállalnak közéleti szereplést, illetve pedagógusok, akik értelemszerűen az összes cigánnyal hosszabb-rövidebb időre kap-

2 Itt aztán tovább lehetne bonyolítani a sort a „Ki a cigány?” kérdés ürügyén a bennünket érdeklő szemszögből – mondjuk, a kulturálisazonosság-vizsgálat szemszögből – nézve. Például, ilyen alapon szlovák-e az a magyar, aki magyar származása ellenére szlováknak vallja magát? Vagy azért szlovák, mert a szlovákság kultúráját vallja magáénak (ha létezik egyáltalán vegytiszta nemzeti – nemcsak szlovák – kultúra), és annak meghatározó értékei szerint él? Vagy: keresztény-e az, aki a keresztény Európában él, szüleit megkeresztelték, de az illetőt nem, vagy ha igen, nem gyakorló hívő? (Más vallások szemszögből nézve minden bizonnyal, a gyakorló keresztények szemszögből semmiképp.) Vagy csak azért keresztény, mert az európai népek kultúrájának egyik fontos eleme a kereszténység, a keresztény kultúra és erkölcs?

csolatba kerülnek. Fontos továbbá megjegyezni, hogy vannak Tornaljának olyan részei – utcák, udvarok, bérházak –, ahol már csak cigányok laknak, és ez szintén segítséget jelent az etnikum körülhatárolásában. Az adatgyűjtés során legfőbb adatforrásként a Tornaljai Városi Hivatal lakosság-nyilvántartójában található jegyzék szolgált. Első körben a családnév, több esetben a keresztnév és a lakhely alapján határoltam be a cigány lakosságot. Az így kialakult névsort néztük át adatközlőimmal közösen. Többször – főleg cigányok – hangsúlyozták, hogy Tornalja egy nagy falu, itt mindenki mindenkit ismer, és – különösen a cigányok – számon tartják, hogy ki kinek a rokona. Így ebben a kérdésben az ő ismereteik és megítélésük meghatározó. (Ezzel szemben az az igazság, hogy a településen csak a helybeliek vagy az évtizedek óta itt élők ismerik többé-kevésbé egymást, vannak azonban olyanok is, akik szinte soha nem kerülnek a többség látókörébe.)

A kutatás témájához nem, de a meghatározás kérdéséhez hozzátartozik az alábbi megjegyzés: cigány adatközlőim – a „Honnan tudja, hogy ki kinek a rokona, ki tartozik a cigány közösséghez” kérdésre válaszolva – egymástól függetlenül és többször is felemlítették a virrasztót. A halálesetkor megtartott kétnapos virrasztó véleményem szerint az egykori kisnemesek „atyafilátogatásával” mutat rokonságot. A kisnemesek is abból a célból látogatták egymást, hogy felelevenítsék és megerősítsék a rokoni kapcsolatokat, hogy szükség esetén legyen, aki igazolja nemesi származásukat. Hasonló képet mutat a virrasztó. Beszélgetőtársaim elmondták, hogy a virrasztóba mindenki elmegy, még a haragosok is, és kihangsúlyozták, hogy ilyenkor a gyerekek megismerik a tágabb rokonságot. Felnőtt korukban sokszor már azt sem tudják, hogy milyen rokonságban állnak egymással, mindezek ellenére tartják a rokonságot. Tehát a jövőben akár ebből az irányból is meg lehetne közelíteni a kérdést, amelyet a „Ki a cigány?”-ről a „Kik a cigányok az adott településen?” kérdésre kellene módosítani. Ez a fajta megközelítés véleményem szerint megfelel annak az elméletnek, mely szerint valamely cigány személyt a kapcsolatai alapján lehet azonosítani (Marne, 1985:31).

Visszatérve az eredeti kérdéshez: tisztában vagyok az általam használt módszer – etikai és statisztikai – gyengéivel, azonban úgy gondolom, hogy a kutatás céljainak eléréséhez megfelelő, ugyanis a vizsgált témában nincs meghatározó szerepe a cigány–nem cigány lakosság pontos lélekszámának; fontosabbnak tartom ennél a két etnikum számának egymáshoz viszonyított arányát. Mindenesetre az általam választott – és nem általam kitalált! – módszerrel sokkal pontosabb képet alkothatunk a tornaljai cigányok arányáról, mint bármelyik statisztikai, népszámlálási adatból.³ Meg kell még jegyeznem, hogy munkám során nem vettem cigánynak azokat a vegyes házasságban élő személyeket, akik bár cigány származásúak, nem vállalnak sorsközösséget a cigányokkal, teljes mértékben megfelelnek a nem cigány társadalom elvárásainak, és akár verbálisan vagy cselekedeteikkel környezetük tudtára hozták ezt az álláspontjukat.

3 Ennél pontosabb képet már csak úgy szerezhetnénk, ha sorra járnánk az összes háztartást, ami tornaljai viszonyok között nagyon körülményes lenne. Egyébként a népszámlálási biztosok ezt meg is tették, mégis olyan eredményre jutottak, amilyenre.

Ugyancsak nem tekintem cigánynak a vegyes házasságban született, de a nem cigány közösség értékrendje szerint élő egyéneket sem.

Megállapításaim során nem kívánok elmerülni a terminológia ürügyén kínálkozó vitalehetőségekben; azokat a kifejezéseket használom, amelyekkel a vizsgált település lakossága határozza vagy nevezi meg önmagát (saját etnikumát) és a „többieket” (a másik vizsgált – magyar, szlovák vagy cigány – etnikumot).

A településről

A Sajó folyó völgyében, fontos főútvonalak találkozásánál települt Tornalja területe már a bronzkorban lakott volt, ezt a régészeti ásatások és a földmunkák során előkerült leletek bizonyítják (Gaál I., 2001:7). A település már a 11. században fejlődésnek indult, első írásos említése 1291-ből való, a szomszdos Sajógömör határjárásában fordul elő. Tornalja első lakosai magyarok voltak, de a Szuha-völgyi erdőségből a 11–12. században beköltöztek szlávok is. A helység a 16. századtól a református hitet vallotta (Ila B., 1969:127-133). A Tornalját érintő vasútvonalon 1874-ben indult meg a forgalom, a 19–20. század fordulóján iskolák, bankok, hivatalok nyíltak a városban. Az első világháborút követően, Gömör nagy részének Csehszlovákiához történt csatolása következtében a térség elveszítette kapcsolatát egyik fontos vásárközpontjával, a Magyarországon maradt Putnokkal, így Tornalja annak szerepét vette át. Bár a településnek már korábban is volt vásártartási joga, az igazi fellendülés a vasút mellett a kereskedőknek és az iparosoknak volt köszönhető.

Tornalja nemzetiiségi összetételét nézve elmondhatjuk, hogy annak magyar nemzetiségű lakosai a mai napig többségben vannak. A valóság azonban, mint majd látni fogjuk, sokkal összetettebb ebben a kérdésben. A második világháborúig folyamatosan nőtt a zsidók lélekszáma, akik viszont szinte valamennyien odavesztek a lágerekben, a túlélők döntő többsége pedig kitelepült Izraelbe vagy elköltözött más városokba. Az első világháborút követően cseh és szlovák hivatalnokok, katonák kerültek Tornaljára, valamint több orosz emigráns. A második világháború után a lakosságcsere és a deportálások a helyi magyarságot is sújtották (Gaál I., 2001:117-330).

A cigányok Tornalja határában történő megtelepedéséről az 1840-es évekből vannak adatok, melyek szerint a Berekben, a Sajó-parton és a Hámos család birtokán állt néhány viskó, melyeket azonban 1850 körül elmosott egy árvíz. Ezt követően az első szervezett betelepülésre 1946-ban került sor, szlovák falvakból érkezett néhány család, majd az 1950–1960-as években indult meg egy igen jelentős migráció.⁴ Ez azonban nem azt jelenti, hogy kizárólag cigányok költöztek Tornaljára. A politikai rendszernek, a központosításnak és a falu „leépítésének”, és a kollektivizálásnak köszönhetően jelentős számú lakosság hagyta el korábbi lakhelyét és próbált meg a közeli városokban letelepedni. A betelepülő parasztok elsősorban az épülő bérházakba költöztek vagy

4 Gaál Imre szíves szóbeli közlése.

építkeztek. A cigányok főleg a korábbi lakosság által elhagyott – vagy olcsón eladott – házakba vagy állami tulajdonba került elkobzott épületekbe, lakásokba költöztek.

Tornalján már az 1950-es években felépültek az első bérházak, ezekbe azonban nem költöztek cigányok. Panelházak, lakótelepek építésére csak 1970 után került sor. Ezeknek a tulajdonosa egyrészt a lakószövetkezet lett, másrészt az állam. Az állami lakásokat elsősorban állami alkalmazottaknak és szociálisan gyengébb családoknak utalták ki. Azonban nem az volt az elsődleges szempont, hogy a már Tornalján élő lakásigénylőket elégítsék ki, hanem hogy letelepedési lehetőséget biztosítsanak az itt munkát vállaló jövevényeknek. Már az említett évtized elején és azt megelőzően is voltak városrészek, ahol szinte kizárólag cigányok éltek vagy ők voltak többségben. Ilyenek a Betekints, a Berek (ezek városszéli, periferikus területeknek számítanak), a Fő utcán (Béke utca) álló egykori parasztporták és az egykori zsidó kereskedőknek a Fő teret (akkoriban: Vörös Hadsereg tér) szegélyező házai a városka közepén. A Tornaljához csatolt egykori önálló települések közül Királyiban a Sajó-parton éltek cigányok, Bejében a Túroc-patak – a helyiek szerint folyó – „túloldalán” oláh cigányok laktak, Sajószármájában pedig a „vasúton túl” volt a cigánytelep.

A Fő utcán álló, többnyire cigányok által lakott parasztházakat az 1970-es években elindult építkezések alkalmával lebontották, helyükre négy-öt emeletes panelházakat építettek. A korábban e területen lakó cigányok többnyire ezekben a házakban jutottak lakáshoz. A Déli lakótelep építését 1980-ban kezdték. Az itt épült nyolcemeletes panelházakban a már említett lakószövetkezet és az állam mellett a városban működő üzemek is rendelkeztek lakásokkal, amelyeket saját alkalmazottjaiknak utaltak ki. Itt továbbra is az idegenből érkező lakók voltak többségben. Ugyanakkor megindult a településen belüli migráció is. Erre az időre felnőttek azok az egykori gyerekek, akiknek szülei az 1950-es években épült legelső bérházakba költöztek be Tornaljára. Igaz, hogy már az 1970-es évektől többen komfortosabbra cserélték bérlakásukat, de ez a fajta mozgás komolyabban a Déli lakótelep felépülése után indult meg. Az e lakók által elhagyott lakásokba pedig – elsősorban az állami tulajdonban lévőkbe – fokozatosan cigányok költöztek. Így olyan részeken is megtelepedtek, ahol addig a házalókon és a zenészeken kívül csak elvétve jelentek meg cigányok (lásd: Pusko G., 2001:265-270). Egyúttal az új lakótelepre is nagy számban költöztek cigányok. A lakásigény olyan mértékű volt, hogy 1989–1990-ben több olyan új lakást is elfoglaltak cigány családok, amelyekbe jogos tulajdonosuk még nem költözött be. Az önkényes lakásfoglalók kilakoltatásához a hatóságok kénytelenek voltak a hadsereg segítségét igénybe venni.

A népszámlálási adatok – és ami a számok mögött rejlik

Összehasonlítási alapul, mint említettem, a városházán található lakosság-nyilvántartóban fellelhető, és az 1997–2002 közötti időre vonatkozó adatok, valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal 1991. és 2001. évi hivatalos népszámlálási adatai szolgálnak.

Tornalja 1853-ig a Putnoki járáshoz tartozott, mely 1848-ban 57 települést és 27 683 lakost jelentett. A városnak ekkor 708 lakosa volt, míg a szomszédos Sajógömrőnek

1 000, a közeli Gömörpanyitnak 694, Pelsőcnek 1 140, Rimaszécsnek 1 676. E települések lakosainak száma az elmúlt százötven év alatt nem sokat változott, és mára közigazgatási, politikai és kulturális jelentőségüket tekintve is messze elmaradnak Tornalja mögött, míg ez utóbbi település fejlődését jól mutatja lakossága lélekszámának növekedése (Jamborová, H., 1978:1030-1031).

Év	Lakosok száma	Év	Lakosok száma
1869:	875	1948 ⁵	3202
1880:	1119	1950	3551
1890:	1514	1961	3934
1900:	1793	1970	4401
1910:	2033	1980 ⁶	7021
1921:	2195	1991	8165
1930:	3469	2001	8169
1941: ⁷	3794		

1. számú táblázat. *Tornalja lakosságának számbeli alakulása*

A fenti számsorból jól látható, hogy a lakosság száma az 1970 utáni harminc év alatt csaknem megkétszereződött. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a szomszédos Bejét és Sajószárnyát ebben az évben közigazgatásilag Tornaljához csatolták. Ekkor a népszámlálást még külön végezték el. A két falu lakosságának száma csak az 1980-as statisztikai adatokban mutatkozik meg. Szem előtt kell azonban tartani az uralkodó politikai rendszer központosító és nemzetiségi politikáját is. 1970-re a dél-szlovákiai járási székhelyeken (pl. Rimaszombat, Rozsnyó, Losonc) sikerült jelentős mértékben megváltoztatni a nemzetiségi arányt azzal, hogy több üzemet, ipari létesítményt telepítettek ezekbe a városokba. Az újonnan épült lakótelepek és a kellő számú munkahelyek nemcsak a környék, hanem távolabbi vidékek lakóit is arra ösztönözték, hogy itt telepedjenek le. Ezután kerültek sorra azok a déli városok (Tornalja, Fülek, Szepsi, Ipolyság), amelyek egy része 1961-ben elveszítette járási székhely státusát, ugyanakkor regionális központ szerepük továbbra is megmaradt.

1991-től Szlovákiában a népszámlálási ívek külön vizsgálják a nemzetiséget és az anyanyelvet. Az államilag elismert nemzeti kisebbségek között ott szerepel a cigány is, ám a cigány származású polgároknak csak egy jelentéktelen része vallotta magát cigánynak. Ez a jelenség azonban nem helyi „specialitás” (lásd: Keményfi R., 1998; Oláh S., 1996:249-261; Túrós E., 1996:263-265; Gecse A., 2001/II: 5-9; Szabó Árpád T., 2002:205-216).

5 Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983:457.

6 Az 1980-as és az 1991-es adatok a közigazgatásilag Tornaljához csatolt falvak lakosainak számát is magukban foglalják. 1961-ben Királyit, majd 1970-ben Sajószárnyát és Bejét csatolták Tornaljához, azonban 1970-ben még külön is számon tartották az egyes „városrészek” lakosságát. Az 1980-as és az 1991-es adatokat lásd: David, Pavel, Ing. – Čuka, Ján Ing. – Galdiková, Eleonóra, 1992.

7 Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983:457.

Nemzetiség	Lélekszám	Százalékban
Cseh	33	0,4
Szlovák	2270	27,7
Morva	4	-
Sziléziai	-	-
Magyar	5547	67,8
Cigány	289	3,5
Lengyel	6	0,1
Német	2	-
Ruszin	2	-
Ukrán	12	0,1
Összesen	8165	

2. számú táblázat. *Tornalja lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása 1991-ben*⁸

Nemzetiség	Lélekszám	Százalékban
Szlovák	2435	29,8
Magyar	5076	62,1
Cigány	547	6,7
Cseh	41	0,5
Morva	0	-
Ruszin	0	-
Ukrán	7	-
Német	1	-
Lengyel	4	-
Horvát	0	-
Szerb	0	-
Orosz	1	-
Bolgár	6	-
Zsidó	0	-
Egyéb	1	-
Nem megállapított	53	-
Összesen	8169	

3. számú táblázat. *Tornalja lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása 2001-ben*⁹

⁸ Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa pohlavia, patričných vekových skupín.

⁹ Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Trvalé bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa okresov obcí.

Nemzetiség	A lélekszám növekedése vagy csökkenése	A lélekszám növekedése vagy csökkenése százalékban, ha a középérték 100
Szlovák	+165	+7,26%
Magyar	-471	-8,5%
Cigány	+258	+89,27%
Cseh	+8	+24,24%
Összesen:	-40	+12,27%

4. számú táblázat. *A négy legjelentősebb nemzetiség számának alakulása az 1991-es és a 2001-es népszámlálás között Tornalján a népszámlálási adatok alapján*

A 4. számú táblázatból jól látható, hogy tíz esztendő alatt milyen változások mentek végbe Tornalja lakossága körében a nemzeti hovatartozás kérdését tekintve. A legszembevetőbb változás, hogy a négy nemzet közül csak a magyaroknál figyelhető meg csökkenés, míg a többiek számszerű növekedést értek el. A változások okainak megértéséhez és az egész folyamat valóságosabb ábrázolásához elengedhetetlen megvizsgálni a lakosság-nyilvántartásban mutatkozó változásokat is. Ebből máris látható, hogy Tornalja lakosainak száma 2002. december 31-ével 8 023 fő volt, ami a 2001. május 26-i népszámlálási adathoz képest 146 fős csökkenést mutat. A következő táblázatokban a lakosság számának alakulását mutatom be a lakosság-nyilvántartás adatai alapján nem cigány/cigány viszonyban és éves bontásban 1997-től 2002 végéig.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	56	49	49	38	37	40	269
Cigány	45	26	23	36	30	28	188
Összesen	101	75	72	74	67	68	457

5. számú táblázat. *Az újszülöttek száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	100	97	79	96	98	82	552
Cigány	16	22	19	12	16	7	92
Összesen	116	119	98	108	114	89	644

6. számú táblázat. *Az elhunytak száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	117	155	132	99	204	244	951
Cigány	31	58	52	39	29	126	335
Összesen	148	213	184	138	233	370	1286

7. számú táblázat. *A bejelentettek*¹⁰ száma a vizsgált időszakban éves bontásban

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NEM CIGÁNY	110	110	91	115	102	112	640
Cigány	35	38	24	36	41	49	223
Összesen	145	148	115	151	143	161	863

8. számú táblázat. *Az elköltözöttek száma a vizsgált időszakban éves bontásban*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
NÖVEKEDÉS							
NEM CIGÁNY	+173	+204	+181	+137	+241	+284	+1220
Cigány	+76	+84	+75	+75	+59	+154	+523
Összesen	+249	+288	+256	+212	+300	+438	+1743
CSÖKKENÉS							
NEM CIGÁNY	-220	-207	-170	-211	-200	-200	-1208
Cigány	-51	-60	-43	-48	-57	-56	-315
Összesen	-271	-267	-213	-259	-257	-256	-1523
A nem cigány lakosok számának csökkenése vagy növekedése	-47	-3	+11	-74	+41	+84	+12
A cigány lakosok számának vagy növekedése	+25	+24	+32	+27	+2	+98	+208
Az összes lakos számának csökkenése vagy növekedése	-22	+21	+43	-47	+43	+182	+220

9. számú táblázat. *A lakosság számának csökkenése vagy növekedése a vizsgált időszakban éves bontásban*

10 A lakosság-nyilvántartásra támaszkodó adatok közül a bejelentett lakók számaránya a legpontosabb, ugyanis a nyilvántartás nem tesz különbséget az idegenből Tornaljára költözöttek és a belső migránsok között. Ez utóbbi csoportot megpróbáltuk kiszűrni, ám tudatában vagyok annak, hogy ez maradéktalanul nem sikerülhetett. Ha a számszerű adatok nem is, az arányok azonban – úgy vélem – viszonylag pontosak lehetnek.

Ezekből a számadatokból az olvasható ki, hogy az összlakosság számszerű csökkenése az 1991–1996 közötti időben zajlott le, 1997-től pozitív eredményt láthatunk. Ezen belül érdemes azonban megnézni, hogy a vizsgált időszak népesség-gyarapodásából (220 fő) 94,54%-ot cigányok értek el, míg a nem cigányok mindössze 5,46%-os növekedést tudhatnak magukénak. Nem tartozik szorosan a témához, de a számadatokból az is kitűnik, hogy a vizsgált hat esztendő alatt mintegy 1 500 lakos, a polgároknak csaknem egyötöde cserélődött ki. Ilyen nagyarányú migráció mellett nem alakulhatnak ki azok a stabil lakossági struktúrák, amelyek elengedhetetlenek egy-egy közösség egészséges működéséhez.

Az elmúlt két évtizedben a „Városháza” nem hivatalos becslései szerint a cigányok az összlakosság kb. 20%-át tették ki, a cigányok szerint számuk eléri akár a lakosság 35%-át is. Ezzel szemben az általam megállapított 15,17%-os arány jócskán alatta marad mindkét becsült értéknek.

A cigányok térbeli elhelyezkedése

„A paraszt építkezik. Kis idő múlva cigány szomszédja egy ugyanolyan házat épít. A paraszt ráhúz egy emeletet. A cigány ugyanígy. Erre a paraszt egy medencét épít az udvaron. Néhány nap elteltével a cigány udvarán is ott a medence. Erre a paraszt úgy dönt, hogy eladja a házát. Ki is írja a házra: „Eladó 3 millió koronáért.” Másnap a cigány házán is ott a tábla: „Eladó 6 millió koronáért.” A paraszt ezt már nem bírja megemészteni, átmegy a cigányhoz:

– Mondd már, szomszéd, hogy lehet az, hogy a te házad ugyanolyan, mint az enyém, akkor építetted, amikor én, a medencéd is olyan, mint az én udvaromon, te mégis a duplájáért árulod a házadat?

– Hát igen! – mondja a cigány. – Csakhogy az én szomszédom nem cigány!”

A viccben megfogalmazottaknál érzékletesebben nem is lehetne ábrázolni egy terület elértéktelenedését csak azért, mert megtelepedtek rajta a cigányok. Ez a gondolkodás nagyon pontosan megragadható térségünkben is. Azonban arra is számtalan példát találunk, hogy a cigány szomszédsággal szembeni ellenérzés sem mindig alaptalan.

A cigány lakosság településen belüli elhelyezkedésének meghatározását a helyismeret mellett nagyban megkönnyítették számomra a lakosság-nyilvántartóban fellelhető adatok. Ezek szerint a cigányok a vizsgált időszakban tömbszerűen a következő utcákban élnek (zárójelben a cigányok aránya látható az adott utcában, ha az összes tornaljai cigány számát tekintjük 100%-nak): Május 1. utca (4,68%), Dobšinský utca (Berek – 6,24%), Szövetkezeti utca (3,28%), Francisci utca (Betekints – 4,27%), Déli utca (6,57%), Béke utca (Fő utca – 14,79%), Posta utca (10,51%), Šafárik utca (3,45%), Iskola utca (15,28%), Škultéty utca (2,95%). Kisebb számban előfordulnak még cigányok a Botto (0,49%), a Comenius (0,82%), a Hurban (0,57%), a Nyár (0,49%), a Puskin (0,41%), az Üzemi (0,49%) és a Szakszervezeti utcákban (0,9%). A felsorolt utcák közül a Berek (Dobšinský utca) és a Betekints (Francisci utca) számít hagyományosan cigány területnek. Mint korábban említettem, először ezeken a helyeken telepedtek meg a Tornaljára beköltözött cigányok.

A Berek az idősebbek elmondása szerint egykor az egyik legszebb, leghangulatossabb utca volt Tornalján, a cigányok beköltözésével azonban a terület fokozatosan kezdett leértékelődni. Mára teljesen elhanyagolttá vált. A Tornaljára Rimaszombat felől bevezető országút mentén elterülő Betekints az országút és a Sajó folyó mellett álló, egykor nagy forgalmat lebonyolító Betekints csárdáról kapta a nevét. A 20. század első felében a városka értelmisége és kereskedői fürdőházakat építettek ezen a területen a Sajón kialakított közeli strand miatt. A második világháború után ezekbe a fürdőházakba költöztek be a cigány családok. Tulajdonképpen csak e két utca, valamint a Béke utca az, ahol nem bérházakban élnek, leszámítva azt a néhány családi házat, amelyet az elmúlt harminc év során építettek (Szakszervezeti utca), illetve vásároltak meg korábbi tulajdonosaiktól (Posta utca, Šafárik utca, Botto utca), vagy utalt ki nekik a város vezetése a háború után elkobzott vagyonból (Hurban utca).

Bérházakban első lakóként lakáshoz csak a Középső és a Déli lakótelepeken jutottak. A többi bérházban cigányok akkor jutottak lakáshoz, amikor azok első – nem cigány – tulajdonosai családi házba vagy komfortosabb, nagyobb bérlakásba költöztek, továbbá amikor a város alacsonyabb kategóriájú állami lakásokat utalt ki a cigányok számára szociális lakás gyanánt. Ez a folyamat pedig magával hozta annak a lakótömbnek és környékének a leértékelődését, amelyikben cigányok telepedtek meg. Amint azt Voigt Vilmos megállapítja, egy-egy etnikumhoz hozzátartozik az a terület is, amelyen az fellelhető (Voigt V., 1984:75–87). Az így elfoglalt területeket esetünkben a cigányok saját igényeiknek, szükségleteiknek megfelelően átalakították, ami sok esetben nem felelt meg a nem cigány lakosság elvárásainak. A nem cigányok közül – egyebek mellett ezért is – egyre többen próbálták meg eladni lakásukat a „nemkívánatos” szomszédság miatt.

A Tornaljához csatolt falvakban a cigány lakosság megtelepedése a következőképpen alakult:

Királyi	Péntek Sándor utca (0,82%), Kis sor (1,72%), Új utca (2,38%) és a Béke (Fő) utca (1,88%)
Beje	Főleg a Felvég (3,61%)
Sajószárnya	Hosszú utca (3,61%), Barátság utca (0,49%), Ifjuság utca (0,24%), Kassai út (1,64%), Rozsnyói út (1,31%)

A fentiekből kiderül, hogy a tulajdonképpeni („történelmi”) Tornalján az összes cigány lakosnak kb. 76%-a él, ami számszerűen kb. 925 főt jelent.

A cigányok tanítása – tanult cigányok

A nemzeti hovatartozás egyik legmeghatározóbb – de nem egyetlen – ismérve az adott etnikum által beszélt nyelv. Tornalján néhány öreg cigány embert és egy-két szlovák környezetből házasság révén itt letelepedett fiatal cigány nőt (tót cigányt – ahogy helybeli születésű cigány adatközlőim nevezték őket) leszámítva senki nem

beszéli a cigány nyelvet. Adatközlőim anyanyelvként kivétel nélkül a magyar nyelvet jelölték meg. A szlovák vagy cigány nyelvi környezetből idekerült fiatalasszonyok is hamar megtanulnak magyarul, és legtöbb esetben gyerekeiket is magyar iskolába íratják. A cigánygyerekek szlovák iskolába íratása elsősorban azokra jellemző, akik a) maguk is szlovák iskolába jártak, b) úgy vélik, hogy gyerekük így könnyebben tud majd kitörni a kettős – cigány és magyar – hátrányból. Ez utóbbi szemlélet elsősorban a középiskolát végzett szülőkre jellemző. Egyébként ez a vélekedés jellemzi a gyerekeiket szlovák iskolába járató magyar szülőkre is, értelemszerűen annyi különbséggel, hogy ők a nyelvismeretet túldimenzionálva, azt fölé helyezik a tartós és valós tárgyi tudásnak (vö.: Pusko G., 2003:191-206) Ebből azt a megállapítást vonhatjuk le, hogy a cigányok között is ez az a réteg, amely a leginkább hajlamos a nyelvi és a kulturális asszimilációra. Rendszerint nem számolnak azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a mindenáron megfelelni akarás soha nem lehet teljesen sikeres, ugyanis konfliktusok esetén a többségi nemzet részéről (magyarok esetében a szlovákok részéről, cigányok esetében a magyarok és a szlovákok részéről egyaránt) – legalábbis Tornalján és környékén, de valószínűleg egész Kelet-Európában – először mindig a származására fognak hivatkozni, azt fogják felhánytorgatni. Ezzel egyébként a cigányok többsége teljes mértékben tisztában van: „Nagyon látható dolgot kell csinálnia a romának, hogy az szemet üssön a fehérnek, hogy az a cigány is csinált valami jót! De nagyon kicsi dolgot kell csinálni ahhoz képest, hogy megvessék, vagy negatívan foglalkozzanak vele!” Ugyanakkor tény, hogy a magyar iskolában, vagy ha úgy tetszik, az anyanyelvi iskolában tanuló, cigány értelmiségi szülőktől származó gyerekek a társadalmi ranglétrán magasabb pozíciókat tudnak elfoglalni, mint szlovák – nem anyanyelvi – iskolában tanuló társaik.

Tornalján egy magyar és egy szlovák tannyelvű teljes szervezettségű iskola működik. Ezek mellett működik egy magyar tanítási nyelvű kisegítő iskola, mely a közel-múlttól szervezetileg a kisegítő szaktanintézethez tartozik, egy kétnyelvű szakközépiskola és egy magyar és szlovák tagozattal működő gimnázium, amely néhány éve nyolcosztályos képzést is indított. Ezen oktatási intézmények szerepével azonban jelen dolgozatomban nem kívánok foglalkozni.

A cigánykérdés elsősorban a magyar általános iskolát érinti két okból is: 1. Tornalján és környékén viszonylag magas a cigány népesség aránya, a cigány családokban még mindig több gyermek születik, mint a magyarok körében, így az iskolában a cigány tanulók számaránya értelemszerűen évről évre nő; 2. 1991 után egy igen kedvezőtlen folyamat vette kezdetét a nevezett intézményben. Mivel a különféle pedagógiai módszereket nemcsak régiókban, hanem országos viszonylatban is több esetben a nevezett iskolában kezdték először alkalmazni, nagyon sok, a környező falvakban élő szülő már ide íratta gyermekét, hatékonyabb képzésben (több esetben – valljuk meg – valamilyen csodában vagy varázslatban) bízva, holott lakhelyén is működik alsó tagozatos vagy teljes szervezettségű általános iskola. 1989 előtt a körzetek voltak meghatározók,

minden egyes körzethez tartozott legalább egy teljes szervezettségű iskola, és az adott körzetből csak ebbe az iskolába lehetett a gyerekeket beíratni. (Előfordultak kivételek is, de csak elvétve.) Ennek következtében a tornaljai magyar iskola diákjainak száma aránytalanul megnőtt, olyannyira, hogy az iskola tanteremhiánnyal küszködik. Másrészről a tornaljai iskola túlértékelésének következtében az évtized derekára a környező iskolákban jelentősen csökkent a nem cigány gyerekek száma és megnőtt a cigány tanulók aránya. Ez pedig azt eredményezte, hogy már azok a szülők is Tornaljára járatták gyerekeiket, akiknek korábban nem voltak ilyen szándékaik.

Az iskolák cigány tanulóinak száma csak becslést ad, erre vonatkozó hivatalos nyilvántartás nem létezik; gyanítom ugyanakkor, hogy az enyém még mindig pontosabb, mint a hivatalos adat lenne. A magyar iskolából rendelkezünk a megfelelő adatokkal a vizsgált időszakból, sajnos, a szlovák tannyelvű iskolából csak a 2002–2003-as tanévből vannak adataink. Elmondásból és saját tapasztalatból tudjuk azonban, hogy a mostani arány többé-kevésbé megfelel az elmúlt évek átlagának.

Évfolyam	1–4. évfolyam			
	Nem cigány		Cigány	
	Fő	%	Fő	%
1996–1997	304	93,25	22	6,75
1997–1998	269	92,76	21	7,25
1998–1999	213	78,60	58	21,40
1999–2000	175	70,56	73	29,44
2000–2001	151	63,71	86	36,29
2001–2002	154	63,90	87	36,10
2002–2003	147	61,76	91	38,24

10. számú táblázat. *A Tornaljai Kazinczy Ferenc Magyar Tannyelvű Alapiskola alsó tagozatos tanulóinak száma 1996–1997 – 2002–2003*

Évfolyam	5–9. évfolyam			
	Nem cigány		Cigány	
	Fő	%	Fő	%
1996–1997	363	60,80	234	39,20
1997–1998	433	64,15	242	35,85
1998–1999	474	75,12	157	24,88
1999–2000	400	57,64	294	42,36
2000–2001	404	63,13	236	36,84
2001–2002	334	59,12	231	40,88
2002–2003	317	59,25	218	40,75

11. számú táblázat. *A Tornaljai Kazinczy Ferenc Magyar Tannyelvű Alapiskola felső tagozatos tanulóinak száma 1996–1997 – 2002–2003*

Évfolyam	Összesen				
	Nem cigány		Cigány		Együtt
	Fő	%	Fő	%	
1996–1997	667	72,26	256	27,74	923
1997–1998	702	74,84	263	28,03	938
1998–1999	687	76,16	215	23,84	902
1999–2000	575	61,04	367	38,96	942
2000–2001	555	63,28	322	36,72	877
2001–2002	488	60,55	318	39,45	806
2002–2003	464	60,02	309	39,98	773

12. számú táblázat. *A Tornaljai Kazinczy Ferenc Magyar Tannyelvű Alapiskola tanulóinak száma összesen 1996–1997 – 2002–2003*

Elsősorban a 10. számú táblázat az, amely a tornaljai viszonyokat tükrözi, ugyanis az alsó tagozaton főleg a helyi gyerekek tanulnak, kiegészülve azokkal a környező falvakból származókkal (vagy a távolabbiakból valókkal; hisz még 25–30 km-es távolságból is vannak itt alsó tagozatosok), akiket ide írtak be, és akikről az imént szó volt. Látható, hogy míg a magyar gyerekek száma 157 diákkal csökkent (ez saját számárányukhoz képest 51,64%), addig a cigány tanulóké 69 fővel növekedett (saját számárányukhoz képest 313,6%). Míg azonban az alsó tagozat adatait bemutató 10. sz. táblázatban a cigány tanulók számának folyamatos növekedését láthatjuk, addig a felső tagozat adataiban (11. sz. táblázat) ingadozás tapasztalható. Összességében a cigány tanulók számszerű növekedésének és a magyar gyerekek számszerű csökkenésének lehetünk tanúi (12. sz. táblázat.).

A szlovák általános iskolában a 2002–2003-as tanévben összesen 608 diák tanult, ebből 67 (11,02%) a cigány: 21 az alsó tagozaton, 46 a felsőn.

A két iskolában a cigányok számárányának megfelelően a pedagógusoknak ellentétes előjelű konfliktusokat kell orvosolniuk. Míg a szlovák iskolában a cigány tanulókat gyakrabban érheti sérelem, és nem ritka, hogy ilyenkor a szülők rasszista indíttatású támadásról beszélnek, addig a magyar iskolában a cigány gyerekek részéről gyakori a nem cigányokkal szembeni erőszakos magatartás. Pedagógusok és szülők elmondása szerint nem ritkák a cigánygyerekek részéről fajgyűlölőnek minősíthető verbális vagy akár fizikai támadások is a többiekkel szemben.

A cigány gyerekek tanulmányi előmenetele nagyban összefügg szociális hátterükkel és a társadalomról kialakított, otthonról hozott képpel. További nehézséget okoz több gyermek számára az iskolában az alacsony fokú nyelvi szocializáció, ami problematikussá teszi nemcsak a megtanulandó szövegnek, hanem magának a feladatnak a megértését is. A cigánygyerekek világmépéről sokat elárul az általuk használt nyelv,¹¹

ami csak alátámasztja Whorf hipotézisének azon állítását, miszerint „azok a világok, amelyekben a különböző társadalmak élnek, különböző világok” (Wardhaugh, R., 1995:192-199). Márpedig a cigányok és a nem cigányok világa külön világ! Ahhoz tehát, hogy a cigány tanulók jobb tanulmányi előmenetelt érthessenek el, több türelemre lenne szükség a – nem cigány vagy kulturálisan asszimilálódott cigány – pedagógusok részéről, akiknek jobban oda kellene figyelniük a gyerekek által elmondott részletekre, és újra kellene értelmezniük ezeket a megnyilvánulásokat, lehetőleg a cigányok aspektusából (Vö.: P. Bodnár E. – Pusko G., 2002).

A rendszerváltást követően a munkanélküliség – illetve a munkanélküli vagy szociális segély – megjelenésével gyakorivá vált a cigány gyerekek körében a „Mi leszel, ha nagy leszel?” kérdésre a „Podporás” válasz (segélyből élő – szlovákból átvéve). Ez azonban több esetben érvényes a gyengébb szociális háttérű nem cigány gyerekekre is. Ez a megnyilvánulás a társadalmi-gazdasági kilátástalanságot tükrözi. Annak, hogy a gyerekeket szüleik nem kényszerítik továbbtanulásra, nemcsak mentalitásbeli, hanem nagyon gyakran anyagi okai is vannak.

A cigánygyerekekkel szembeni előítéletek a többi gyerek részéről fordított arányban állnak az általuk elért tanulmányi eredménnyel. Ez egyébként elmondható a felnőttekről is. Minél iskolázottabb lesz egy cigány, a nem cigányok annál inkább hajlandók őt elfogadni. Tornaljának több megbecsült cigány származású polgára is van vagy volt (elsősorban pedagógusok), akik a többség elismerését tanulmányaikkal, illetve a megszerzett képzettségüknek köszönhetően elfoglalt magasabb munkahelyi pozícióval vívták ki. A dolognak mindössze egy szépséghibája van, nevezetesen az, hogy a megszerzett műveltség automatikusan magával hoz egy másfajta szocializálódást is, ami előbb-utóbb fokozatosan kulturális asszimilációhoz vezet. (Ez nem törvényszerű, ám térségünkben így van.) A nem cigányok azt látják az illetőben, hogy ugyanúgy él, mint ők, ugyanazokat az értékeket vallja, mint ők, és egy idő után nem foglalkoznak származásával mindaddig, míg konfliktusba nem kerülnek velük. A személyközi kommunikációban véleményem szerint gyakori gondot okoz az is, hogy nem alakultak ki azok a mechanizmusok és technikák, amelyekkel probléma- és konfliktusmentesen át lehetne hidalni azokat a helyzeteket, amikor valaki egy váratlan pillanatban a mássággal szembesül vagy bántó él nélkül, de emlékeztetik származására. (Például egy nem cigány egyén általánosító, esetleg sértő megjegyzést tesz a cigányokra egy cigány származású, de cigányságát környezetével akarva-akaratlanul feledtetni tudó egyén, ismerős, barát jelenlétében. Ilyenkor rendszerint egy pillanatra megfagy a levegő, mert egyik fél sem tudja, hogyan is kellene reagálnia.)

Van egy másik, a többség által is tisztelt rétege a helyi cigányoknak, ez pedig a zenészek csoportja. Tornalján mindig is kiváló cigányzenészek éltek, akik magukat főlé

11 Itt nem arra gondolok, hogy történetesen milyen nyelven gondolkodnak, és gondolataikat milyen nyelven közlik másokkal, hanem azokra az eszmékre, gondolatsorokra vagy következtetésekre célzok, amelyeket a kimondott szavak, mondatok takarnak.

helyezték a környező falvak nagyszámú zenészeinek. A tornaljai zenészek ugyanis gyakran muzsikáltak kávéházakban, vendéglőkben, és repertoárjuk a régi stílusú pásztordaloktól a magyar nótán keresztül az operettig, a komolyzenéig vagy épp a Beatlesig terjed. Korunk legismertebb és elismertebb tornaljai primása Ruszó Ádám, azaz „Ádu”, aki etalonnak számít, ugyanis a többi zenész, ha saját tudását akarja kiemelni, gyakran mondja, hogy „Azt még Ádu is megmondta, hogy én azt jól játszom!” A cigányok is gyakran mint „professzort” emlegetik, amiben nyilván nem kis szerepet játszik az a tény is, hogy konzervatóriumot végzett és a helyi zeneiskolának volt megbecsült tanára.

Cigányok – a parasztok szemével

A parasztok cigányokról kialakított képét kérdőívek segítségével is felmértem. A kérdőív alapjául a Lampl Zsuzsanna által összeállított, és a cigányok szlovákiai magyarok általi megítélését vizsgáló munkája során használt kérdőív szolgált (Lampl Zs., 2000/2:31-66).

A felmérés informatív, nem reprezentatív jellegű volt. Mindezzel együtt igyekeztem a kérdőíveket a lakosság különféle csoportjai között szétosztani. A kapott eredményt összegeztem, és azt néhány esetben az interjúk során szerzett ismeretekkel és saját tapasztalataimmal, megfigyeléseimmel egészítettem ki. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a többség cigányokról alkotott véleményének árnyaltabbá tételéhez egy sokkal behatóbb vizsgálatra lenne szükség.

A kérdőív tizenhárom kérdéscsoportot tartalmazott.

1. *A cigányok jelenléte* a megkérdezettek 43,75%-a szerint ritkán, de okoz problémát, 31,25%-uk szerint mindennapos problémát okoz és 25%-uk szerint gyakori problémát jelent.

2. *A „cigánykérdés”* a megkérdezettek 93,75%-a szerint társadalmi probléma, ami mindannyiunkat érint, míg 6,25% szerint a cigányok problémája.

3. *A „cigánykérdés”-ről* a megkérdezettek 27,27%-ának jutnak eszébe a szociális problémák és ugyanilyen arányban a sürgősen megoldandó problémák. A kérdésről a válaszadók 18,18–18,18%-ának egyaránt a cigányok negatív tulajdonságai és a velük kapcsolatos negatív tapasztalatok jutnak eszébe, és 9,1%-uk a kérdés hallatán megoldhatatlan problémára gondol.

4. *A cigányok problémáit* a megkérdezettek 50%-a szerint a cigány értelmiségnek kellene megoldania, 18,75% véli úgy, hogy maguknak a cigányoknak. 12,5% a cigány politikai pártokra bízna ezt a feladatot. Állami segítségből, külföldi segítségből és a cigány kulturális és társadalmi szervezetektől a válaszadóknak egyaránt 6,25%-a várna megoldást.

5. *A cigány gyerekek iskoláztatását* a megkérdezettek 33,34%-a önálló, cigány nemzetiségi iskolákban, míg 26,66%-uk speciális oktatási formák alkalmazásával véli megoldhatónak. 20% szerint ez a kérdés már megoldott. Bentlakásos iskolát cigány gyerekek részére a megkérdezettek 13,34%-a hozna létre, 6,66% képességeik szerint

sorolná be a gyerekeket külön-külön osztályokba, és ugyanilyen arányban voltak azok, akik nem tudtak megoldást ajánlani.

6. A megkérdezettek a cigányoknak a következő *negatív tulajdonságokat* rótták fel: arrogánsak, szemtelenek, lelkiismeretlenek, hálátlanok, felelőtlenek, heves vérmérsékletűek, lusták. Felrótták továbbá a munkához való negatív hozzáállásukat, a munkakerülést, az igénytelenséget, a hanyagságot, a nemtörődömséget, a bűnözést, a dolgok megoldásának másoktól való elvárását, az intelligencia hiányát, azt, hogy nem törődnek a jövőjükkel, nem fogadják el az általános értékrendet, nem tulajdonítanak jelentőséget a tudásnak, és lopnak.

7. *Pozitív tulajdonságokat* már kevesebbet és kevesebben soroltak fel. Ezek: közvetlenek, jószívűek, áldozatkészek, jókedvűek. Pozitív érték a zenélésre való hajlam, érzelmi kötődés a zenéhez, a muzikalitás, a pozitív gondolkodás és a gyors problémamegoldás képessége, a hagyományaikhoz való ragaszkodás, az összetartás, a család összetartása és a családseretet.

8. *A cigányok* a megkérdezettek 81,81%-ának semlegesek, 18,18%-ának inkább ellenszenves. A cigány civil szervezetek a válaszadók 63,63%-ának semlegesek, 18,18%-ának inkább rokonszenvesek, míg 9,09%-uknak inkább ellenszenvesek. A megkérdezettek 54,54%-a számára a bőrféjük inkább ellenszenvesek és 45,45% számára ellenszenvesek.

9. A megkérdezettek 66,65%-ának nincsenek konkrét *pozitív tapasztalatai* a cigányokkal, pozitív tapasztalatokkal 46,65%-uk bír (konkrét fizikai segítségnyújtás ellenszolgáltatás nélkül, verbális segítségnyújtás egy vitában, a válaszadóval ez még nem történt meg, de tanúja volt ilyen esetnek). Ezzel szemben a megkérdezettek 53,33%-a tapasztalt *negatív megnyilvánulást* cigányok részéről, míg 33,32%-uk nem találkozott ilyen jelenséggel (fizikai támadás, verbális támadás – a válaszadóval ez még nem történt meg, de tanúja volt ilyen esetnek).

10. *A cigányok munkanélküliségét* 54,54% ugyanúgy oldaná meg, mint a nem cigányok munkanélküliségét, 27,27% közhasznú munkát végeztetne velük, míg 9,1%–9,1% vélekedik úgy, hogy neveléssel, átképzéssel lenne megoldható ez a kérdés, illetve nem adna segílyt annak, aki nem dolgozik.

11. *A cigány lakosság rossz lakáskörülményeit* 36,36% úgy oldaná meg, mint a nem cigányok lakásproblémáit. A megkérdezetteknek 18,18%-a vélekedik úgy, hogy ezt a kérdést – szociális lakások építésével, valamint neveléssel, meggyőzéssel – oldják meg maguk a cigányok. 9,1% véli úgy, hogy ezt a kérdést nem kell megoldani, a cigányok maradjanak ott, ahol vannak.

12. *A cigányok szociális-gazdasági problémáit* a megkérdezettek 54,54%-a úgy oldaná meg, mint a nem cigányok hasonló problémáit, 18,18% vélekedik úgy, hogy dolgozzanak és akkor jobb lesz nekik, illetve ugyanilyen arányban vannak azok, akik csak akkor adnának nekik segílyt, ha dolgoznak. A megkérdezettek 9,1%-a nem tud megoldást javasolni.

13. Az utolsó kérdéscsoport és a rájuk adott válaszok a következők:

Ön Tornalján találkozott már...

	Igen	Nem
...cigányokat ért szóbeli rasszista támadással nem cigányok részéről?	21,05%	28,57%
...cigányokat ért fizikai rasszista támadással nem cigányok részéről?	5,26%	42,85%
...nem cigányokat ért szóbeli rasszista támadással cigányok részéről?	36,84%	7,14%
...nem cigányokat ért fizikai rasszista támadással cigányok részéről?	36,84%	21,42%

Összegezve a válaszokat, elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek többsége szerint problémát okoz a cigányok jelenléte, ám szinte kivétel nélkül mindenki egyetért abban, hogy a „cigány problémát”, amely mindenkit érint, orvosolni kell. A kérdéssel kapcsolatban a szociális gondok és a cigányokkal kapcsolatos negatív tapasztalatok, valamint a cigányok negatív tulajdonságai jutnak a válaszolók eszébe. Véleményük szerint a cigányok problémáit főleg maguknak a cigányoknak kellene megoldaniuk a cigány értelmiség és a cigány politikai pártok bevonásával. Ugyancsak szükséges lenne állami és külföldi segítségre, valamint a cigány civil szervezetek közreműködésére is. A felmérés azt mutatja, hogy a cigány gyerekek iskoláztatásán változtatni kell – önálló iskola, önálló osztályok –, de erős az a vélemény is, miszerint ez a kérdés már megoldott. A nem cigányok a cigányoknak több negatív, mint pozitív tulajdonságát sorolták fel. A felsorolt negatív tulajdonságok semmiben sem különböznek a cigányokról általában kialakult sztereotípiáktól (Lampl Zs., 2000/2:31), néhány esetben a válaszokból azonban kiolvasható a tapasztalaton alapuló véleményalkotás is. A pozitívumok közül kiemelkedik az összetartás, illetve a családhoz és a hagyományokhoz való ragaszkodás, mint érték. A cigányokhoz a megkérdezettek túlnyomó többsége semleges viszonyul, ellentétben a bőrféjűekkel, akik a megkérdezettek számára inkább vagy nagyon ellenszenvesek, pedig Tornalján nincsenek bőrféjűek, és eddig itt még nem is fordult elő támadás bőrféjűek részéről. A civil szervezetek iránti közöny valószínűleg abból fakad, hogy ezek a szervezetek nem tudják kellőképpen nyilvánvalóvá tenni tevékenységüket. A negatív cigánykép kialakításában nyilván jelentős helyet foglalnak el a cigányokkal kapcsolatos negatív élmények. A megkérdezettek többsége a cigányok munkanélküliségét, rossz lakáshelyzetét és szociális gondjait ugyanúgy oldaná meg, mint a nem cigányok hasonló jellegű problémáit. Ez számomra annyit jelent, hogy a lakosság véleménye szerint a szociális-gazdasági problémák ugyanúgy sújtják a nem cigány lakosságot is, azaz a probléma nem kapcsolható etnikumhoz. Nagyon fontos jelzés, hogy a megkérdezettek többségét – saját bevallásuk szerint – már érték rasszista jellegű (az adatközlők által annak vélt, nem általam minősített!) fizikai vagy verbális támadások cigányok részéről, míg fordított helyzettel csak elszórtan találkoztak.¹²

¹² Ez a megállapítás így nyilván nagyon leegyszerűsítettnek tűnhet. A kérdés során nem tettem különbséget gyerekkori vagy felnőttkori negatív tapasztalatok között, azonban emlékeztetnék az iskolával kapcsolatban leírtakra.

És mit mondanak a cigányok?

Munkám során a cigány adatközlőimmal interjúkat készítettem, az általuk elmondottakat az alábbi fejezetben foglaltam össze. A szövegben igyekeztem a magnetofonra rögzített szavakat, szófordulatokat használni, hogy ez által is minél hívebben próbáljam meg visszaadni adatközlőim gondolatmenetét, egyben a lehetőségekhez mérten a minimálisra csökkentettem saját tapasztalataim, észrevételeim megfogalmazását ebben a fejezetben. Ahol szükségét éreztem, szó szerint is idézek a szövegből. Adatközlőim a helyi cigány civil szervezetek vezető képviselői, illetve helyi cigány fiatalok voltak.

A tornaljai cigányok magukat és egymást cigánynak nevezik („Mink cigányok vagyunk!”), de kiemelik, hogy túlnyomó többségük magyarnak vallja magát („Tornalján az egész cigányságot egy zsákba tudod tenni avval, hogy magyar!”). A cigány szervezetek vezetői szerint ezzel az állapottal a város vezetése, de még az állam is gyakran visszaél, ugyanis ha támogatásigénylésnél a számarányukra hivatkoznak, akkor a városházán és az állami hivatalokban gyakran a statisztikai számadatokkal cáfolják meg állításukat („Ha nincs cigány, nincs cigánykérdés”). Véleményük szerint csak azért ennyien vallják magukat cigánynak, mert magyarul beszélnek, a magyar nyelvet ismerik, illetve „mert tudatlanok”. A nyelv az, amiért elsősorban magyarnak tekintik magukat („Általában magyarnak vallják magukat, mert az iskolába is azt a nyelvet tanultuk, nekünk ez az anyanyelvünk, magyarok vagyunk”).

A tornaljaiak magyar cigányokat és oláh cigányokat különböztetnek meg („Itt nincsenek kasztok. Egy pár, hogy fent hordja az orrát, hogy több pénzhez jutott, vagy valami. Hogy egy cseppet több rajta az arany, az egy idő múlva leesik róla, és ott van, ahol a többiek”). A magyar cigány, véleményük szerint egyedül az oláh cigánytól fél, mert ők mások, mint a magyar cigányok („Más a kultúrájuk. Hangosabbak, lopnak, másképp élnek, mint mink. De ők se szeretnek minket! Mert ők a magyar cigányt lenézik. Hát, te csak szegény magyar cigány vagy! Mert ők többnyire gazdagok. Ők nagyobbra veszik magukat, mint mink”). Tornalján két embert kivéve már nem laknak oláh cigányok, és mára már ők is beilleszkedtek a magyar cigányok közé.

A nem cigányokat a cigányok parasztnak nevezik („Olyankor nincsen szlovák vagy magyar, olyankor parasztnak vannak”). Tisztában vannak a paraszt kifejezés jelentésével („Mama már nincsenek parasztnak, a paraszt az, aki a földet műveli”), de azért így mondják. Tisztában vannak azzal is, hogy őket a nem cigányok cigányoknak vagy románoknak nevezik. A „cigány” megnevezést cigányoktól elfogadják, de ha „parasztnak” nevezik őket így, azt egyre gyakrabban sértőnek tartják.

Önmagukra mint tagolt közösségre és nem mint egységes csoportra tekintenek. Vannak családok és egyének, akiket a cigányok is megvetnek. Véleményük szerint a cigány fiatalok ugyanazt az értékrendet követik, mint az idősebbek, ebben a rendszerváltás nem hozott változást. Ugyanakkor felróják a fiataloknak – cigányoknak ugyanúgy, mint a parasztnak – a munkához való negatív hozzáállást [„A szórakozás má’

máma az első helyen van. Mindenkiné'! Mert máma má' nem ismerik a fiatalok a munkát, csak a szórakozást. Itten a munkáról nem lehet beszélni! A tizenévesek, huszonévesek, huszonöt–harminc..., ezekné' nem lehet a munkáról beszélni, mert nem tudják, mi az a munka! Ezek csak a podporát... (segélyt) Nem is tudnak talán más kifejezést, csak a podporát, oszt kész”].

A cigányok a helyi lakosságot – cigányt, parasztot egyaránt – több kategóriába is besorolják. Számon tartják, hogy kik a helybeliek és kik a „jöttmentek”. Az őslakosokkal, úgy vélik, nagyon jó a kapcsolatuk. Velük együtt jártak iskolába, velük együtt nőttek fel („A cigány hiába mocskos vagy rongyos, akkor is leáll vele beszélgetni, nem tesz benne különbséget, legalábbis láthatólag”).

Véleményük szerint egy helybelinek lényegesen könnyebb a helyzete a beilleszkedés terén, mint egy idegennek, ugyanakkor úgy vélik, hogy a jöttment parasztnak jobbak a lehetőségei, mint a helybeli cigánynak („Én itt születtem Tornalján. De viszont én Szárnyába laktam. Ugye, építkeztek a szüleim, ott laktonk, utána én is építkeztem. De amikor én ide bejöttem, engemet má' nem tornaljainak néznek! Engem szárnyinak néznek! És engemet nem is akarnak elfogadni Tornalján a cigányok engemet, mert ugye, azt mondják, hogy te szárnyi vagy, te mit keresel itt?!”). Szerintük a cigányok és a parasztok egyaránt megszólják azt a beköltözöttet, aki nem a helyi értékrend és viselkedési normák szerint él. Véleményük szerint, ha egy magyar vagy szlovák költözik a városba, az nem szúr annyira szemet a parasztnak, de ha cigány, akkor azt máris mindenki észreveszi. Úgy vélik, hogy ez az összes cigányra érvényes, azokra is, akik konszolidált életet élnek („Nem akarják elfogadni, rámutogatnak, most gyött ide, ez mit csinál”).

Számon tartják, hogy az egyén melyik család tagja („Hogy kinek a fia, ugye, mert akkor ezt úgy kezelik, hogy mert ha ismerték, ha még él az apjuk, az anyjuk, hogy ők hogy viselkedtek, hogy ők hogy éltek, akkor a gyereket is úgy tartják, hogy no, ez rendes gyerek lehet, mert az apja is rendes vót”). Elmondható tehát, hogy a cigány közösségbe az egyének a családon (szüleiken) keresztül tagolódnak be. Azt is rokonnak tartják, akiről már nem tudják, hogy pontosan miről, kiről rokon. Akivel együtt nőnek fel, azt természetesen közelebb érzi magukhoz. Ha az összetartozás érzése a hétköznapiakon nem is, de bajban felértékelődik („A temetés, az má' más dolog! Ha nem beszélnek együtt tíz évig, majd haragba vannak, de ha viszont má' ilyen baj van, akkor má' nincs harag, mennek, oszt összeszedik a pénzt. Annak, akinek halottja van, annak összeszedik, kinek mennyije van, oszt odaadják annak. Ilyenkor má' nagyobb mértékbe kiterjed a figyelem”; „Nálunk van egy olyan szokás, hogy mink virrasztót tartunk. Nálunk nagyobb a szétnézés, mert mink két napig virrasztunk. Mink összejövünk két- háromszázan is a virrasztóban. Itt hiába vagyunk kétezer lakos cigány, ebből felnyótt ezernyócsáz vagy ezerhétszáz, akire lehetne számítani ilyen helyzetbe. Csak háromszázan vagyunk mink abba a virrasztóba, akik így összegyövünk, az is a család, vagy a családhoz hozzávalók. Má' lássák azt a társaságot, és azon a társaságon belül kialakul egy olyan dolog, hogy ez vót nekem, akkor én is megyek neki, tulajdonkép-

pen a fehéreknél ez nincsen. Oszt akkor nincs meg az a szétnézés, hogy nem látunk közéje bele, hogy ki kinek a micsodája. Így mink meg má’ egymás között lássuk, hogy aki má’ nem is ismeri azt a más családot, de legyönnnek a gyerekek, oszt ott vannak bizonyos óraig, lássa, hogy kik azok. Így ő már tudomást szerez arról, hogy majd hogyha én felnövök, akkor majd ő vót a bácsikámnak, akkor majd menek én is. Ez nem veszik ki belőlük, ez a dolog”).

Továbbá aszerint is megkülönböztetik a cigányok a lakosságot, hogy *rendes-e* valaki, *vagy nem*. A szegénység a cigányok között adatközlőim szerint nem volna probléma, mert manapság gazdagok nincsenek. A tornaljai cigányok túlnyomó többsége szerintük szociális segélyből él, és itt már nem lehet gazdagságról beszélni. Abban van a különbség, hogy van *mocskos cigány* is, meg tiszta is („Mé’ kell nekem mocskosan járni, ha járhatok tisztán? A víz még folyik, oszt kimosom, ha meg nem, ott a Sajó, oszt kimosom. Tisztán ötködök. Én ebben látom a különbséget. Aki mocskos, az mocskos is lesz. Azt nehezen tudod kiverni belőle”). Másrészt azonban cigány a cigányt nem nagyon nézi le, nem is nagyon lehet („Megvetésről lehet szó! Úgy élnek, hogy állandóan részegek, kötekedősek, mit tudom én?! Ezeket megveti az ember. De ez ugyanúgy van a fehérekbe is, akik úgy élnek, olyan az életstílusuk, megveti őket az ember, nem konzultál úgy velük. Vagy vannak a haragosok, akik rosszat tettek az embernek, de azok ugyanúgy vannak a romákná’ is, meg a fehérekné’ is. Egy házba nem lakok én a mocskossal, meg egy asztalho’ se ülnék le vele, de hogy beszélék vele, próbálok rajta segíteni, ugyanúgy beszélgetek vele, mint a többivel. Csakhogy annyiba van meg kettőnk között a különbség, hogy nem ülnék le vele egy asztalhoz, vagy ilyesmi dolgok csak, de így kiközösíteni őket, vagy valami, nem, mert az ember jobban sajnálja őket, ezeket az embereket, mert annyira nyomorúttak, hogy még talán ki se tudja mosni”; „Nekünk nem probléma, nem élünk vele egy udvarba. Ha neki így jó élni, akkor egye meg a mocskok! Az az ő baja. Nekem úgy jó, akkor nem megyek be hozzá az udvarba, akkor beszélék vele a kapuba. De akkor is beszélék, nem közösítjük ki, mert mé’? Ha neki úgy jó, ha azt az életstílust választotta, akkor hadd legyen olyan”). Véleményük szerint abban követett el a város hibát, hogy az új bérházak átadásának idején nem kellett volna külön cigány lépcsőházakat létrehozni, nem kellett volna „szegregálni”, hanem a rendesebb cigány vagy a paraszt családok közé kellett volna szétszórni a beilleszkedésre kevésbé képes családokat, hogy idővel a környezetük hatására szocializálódjanak. Visszatérő vélekedés, miszerint arról is a város tehet, ha egy-egy, többnyire cigányok által lakott környéket nem tartanak rendben. Véleményük szerint a városnak saját költségén kellene ezeken a helyeken szeméttárolókat elhelyeznie, és azokat rendszeren kiürítenie.

A fenti értékrendeket általában alkalmazzák a nem cigány lakosság besorolására is. A gyorsabban feltörő jöttmentet megszólják, elítélik. Az is fontos feltétel, hogy a nem cigány hogyan viszonyul a cigányokhoz. Pontosan nem tudták megfogalmazni, hogy mi az elvárt norma, többnyire az általános viselkedési normák betartását említették. A tisztességes vi-

szonyulást a másik emberhez mindenkitől elvárják, függetlenül attól, hogy paraszt-e vagy cigány. A helyi cigányok, adatközlőim szerint – viselkedés vagy öltözködés alapján – észreveszik a különbséget a helyiek és a környékeliek között. A helyieknek más az életstílusuk, viselkedésük. Úgy vélik, a tornaljai cigányok és nem cigányok viselkedés kérdésében inkább hasonlítanak egymásra, mint a tornaljai cigány a falusi cigányhoz.

Magukról úgy vélekednek, hogy iparkodó, odaadó, munkás emberek, csak munkát nem találnak; azt gondolják, hogy a munkaadók hátrányosan megkülönböztetik a cigányokat („Mihelyt ránéznek, azt mondják, hogy nincs munka”). Egy interjú készítése során akadt olyan vélemény is, hogy a nem cigányok diszkriminálják a cigányokat, azonban helyi példák nem hangzottak el. Azt gondolom egyébként, hogy bár a legkülönbözőbb helyzetekben nyilván éri hátrányos megkülönböztetés a cigányokat, beszélgetőtársamnak ez a felvetése inkább tudható be politikai tevékenységének és a cigány politikai pártok retorikájának, mintsem a meggyőződésnek. Az illető ugyanis tevékeny tagja (volt?) a Roma Polgári Kezdeményezés nevű politikai pártnak. Mivel a tornaljai cigányok 90%-a „rendes” ember, úgy gondolják, hogy a parasztoknak nincs is okuk rosszat mondani rájuk. Tudják, az a tény, hogy naponta a város központjában gyülekeznek, nem vet rájuk jó fényt, elmondták azonban, hogy itt próbálnak meg értesülni munkalehetőségekről vagy alkalmi munkáról, ezt azonban a parasztok naplopásnak tekintik. Adatközlőim úgy vélik, hogy a nem cigányok hajlamosak a cigányokkal szembeni általánosításra, hajlamosak néhány egyén viselkedése alapján megítélni az egész cigány közösséget („Nagyon látható dolgot kell csinálnia a romának, hogy az szemet üssön a fehérnek, hogy az a cigány is csinált valami jót! De nagyon kicsi dolgot kell csinálni ahhoz képest, hogy megvessék, vagy negatívan foglalkoznak róla”). Véleményük szerint vannak negatív tulajdonságok, amelyeket csak a cigányoknak tulajdonítanak, például ilyen a szemetelés, a lopás. Meglátásuk szerint a nem cigány bűnözőket – a csalókat, a fehér galléros bűnözőket, akik milliós károkat okoznak – a fehérek nem ítélik meg olyan súlylyal, mint például azt a cigányt, aki ellop egy zsák krumplit. Másrészt úgy érzik, hogy a kommunista uralom idején a parasztok inkább leplezték a cigányokkal szembeni ellenérzésüket, mint napjainkban.

Adatközlőim nem tudnak róla, hogy verekedésig fajuló konfliktusok alakulnának ki cigány és nem cigány csoportok között. (Ennek az állításnak ellentmondani látszik a nem cigányok körében készített felmérés.) Ha civakodás elő is fordul, az személyes konfliktusnak tudható be, nem pedig a faji hovatartozásnak („Itt ilyen nem nagyon fordul elő, mert eléggé tartják magukat a cigányok is az ilyen dolgoktól. Mer’ ha nincs miért valakit megszólítani, hogy az most cigány, vagy paraszt, vagy esetleg más nemzetséggű, ha az is viselkedik úgy, ahogy kell, akkor az a cigány is viselkedik úgy, ahogy kell, igaz-e?”). A helyi cigányok aszerint is különbséget tesznek a nem cigányok között, hogy az *rendes-e*, azaz hogyan viszonyul hozzájuk. Elmondásuk szerint Tornalján a legtöbb ember ismeri egymást, és általában jól megvannak egymással. A cigány/nem cigány probléma a hétköznapiakon nem foglalkoztatja a cigányokat. Ha lenne munka, véleményük szerint nem is létezne cigánykérdés.

Elmondták, a cigányok között kialakulhat konfliktus abból is, ha valaki másféle életstílust követ, ha nem az általánosan bevett közösségi normák szerint él, de összetűzések főleg félreértésekből adódnak („Vannak konfliktusok abból is, hogy az ember jót akar, de csak egy szót szóljon, oszt rosszul értelmezik. Rosszul értelmezik, oszt a nagy konfliktus abból áll. Értelmetlenségből! Értetlenségből! Mert ha még jót is akarna az ember, a rosszra...”).

A helyi cigányok számon tartják azokat a cigányokat, akik vegyes házasságban élnek, vagy akik tanultak, akik magasabb, köztisztletnek örvendő pozíciót töltenek be, még ha leplezik is cigány származásukat. A cigányok szívesen maguk közé fogadnak nem cigányokat. Véleményük szerint ezt bizonyítják a vegyes házasságok is. Az a cigány, akinek fehér a házastársa, az „többre tartja magát a többieknél”. Tornalján szerintük ez már nem kelt nagy megrökönyödést, de az is előfordul, hogy valamelyik féllel a rokonsága megszakítja kapcsolatait. Több olyan vegyes házasságban élő cigány van, aki elhatárolódik a cigányoktól, de ha nagy szükség van rá, akkor segít. Olyanokkal Tornalján még nem találkozta, akik teljesen megtagadták volna származásukat („Hát a vegyes házasság, mondjuk rá, az én unokám vállalja! Hát ő is, az anyja... Habár én se vagyok tiszta cigány. Nekem zsidó vót az anyám. Zsidó származású vót. De én is cigánynak érzem maga. Az apám cigány vót, hát akkor én is cigány vagyok!”)

A fiatal cigányok úgy vélik, hogy ugyanazokat az értékeket tartják fontosnak, mint az idősebbek. Kiemelik a munka(hely) fontosságát, hogy legyen mire alapozni, ha családot akarnak alapítani. A fiatalok között néha előfordul etnikai konfliktus (a fiatalok szerint), ami abban nyilvánul meg, hogy például vendéglőben, szórakozóhelyen ezt éreztetik velük. Ez főleg a tehetősebb nem cigány fiatalok részéről fordul elő, azok – a cigány fiatalok szerint – lenézik a cigányokat, de a többi, szegényebb nem cigányt is. Fiatal cigány beszélgetőtársaim szerint az egyik helyi diszkóba nem szívesen engedik be a cigány fiatalokat, az egyik kocsmába pedig, melynek cigány a tulajdonosa, többnyire cigányok járnak, ám nem azért, mert nem engednék oda be parasztokat, hanem azért, mert a nem cigányok nem szívesen ülnek be olyan helyre, ahol többségben vannak a cigányok. (Van azonban olyan kocsmá is, melynek cigányok a tulajdonosai, törzsközönségük mégis vegyes összetételű.)

Napjainkban is barátkoznak cigányok nem cigányokkal, és fordítva. Adatközlőim szerint a kommunizmusban ez inkább előfordult, együtt ittak, szórakoztak, kártyáztak, bálókba is elmentek együtt. Mára ez a gyakorlat a munkanélküliség növekedésével ritkább, de azért vannak olyanok, akik tartják a kapcsolatot. Az ötven év körüliek még mindig megadják egymásnak a tiszteletet. A helyiek jól érzékelik a cigányok és a nem cigányok között húzódó társadalmi, mentális határt. Úgy vélik, hogy a tornaljai cigányok szükség esetén összetartanak. Gyengeségük – nemcsak Tornalján, hanem általában –, hogy könnyen befolyásolhatók.

Interjúalanyaim szerint a cigányok helyzetén elsősorban az javítana, ha több munkalehetőség lenne térségünkben. Fontosnak tartanak továbbá, hogy legyen egy hely, ahová a fiatalok járhatnak, és ahol a szabadidejüket jobban kihasználhatnák.

Az igazsághoz tartozik, hogy a cigány civil szervezetek között is ellentétek feszülnek, amit az interjúk készítése során is tapasztaltam, és a napi kapcsolattartás alkalmával, illetve mint önkormányzati képviselő is szinte naponta tapasztalok. A vita tárgyát az egykori tűzoltószertár épülete képezi, melyet az önkormányzat a Miro Dom nevű szervezetnek utalt ki. A többi szervezet képviselői úgy érzik, hogy ők ezzel meg lettek rövidítve, mert az nekik is járna. Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy a két részre szakadt tábor pártfogókat keresett magának a nem cigányok köréből, akik az ügyintézésben és a rendezvények szervezésében is segítségükre vannak. Míg a Miro Dom igyekezik betagozódni különféle járási és országos struktúrákba, és pályázatok útján próbálnak anyagi támogatáshoz jutni, addig az „ellentábor” – azaz a Közös Élet, az Etnikai Kisebbségekért Polgári Társulás és a Radiál – úgy véli, hogy őket továbbra is megilletnék különféle önkormányzati és állami juttatások, és pályázatok írásával nem is nagyon foglalkoznak. Az azonban tagadhatatlan, hogy több nagyszabású rendezvényt is szerveztek más, nem cigány civil szervezetekkel együttműködve.

Néhány szubjektív megjegyzés, avagy a kibicnek semmi sem drága

A Tornalján eltöltött évek alatt és az adatgyűjtés során szerzett tapasztalataim – úgy gondolom – feljogosítanak néhány összegző gondolat megfogalmazására.

Mint korábban kifejtettem, a cigányok és a nem cigányok világa két külön világ, aminek következtében nem beszélhetünk cigány–paraszt együttélésről, ahogyan nem beszélhetünk magyar–szlovák, szlovák–cigány együttélésről sem. Legfőképp azért nem, mert ezek az etnikumok különböző kulturális háttérrel és mentalitással bírnak. A legfőbb gondok véleményem szerint épp a kulturális különbségek fel nem ismeréséből fakadnak, és bár minden etnikum többé-kevésbé érzékeli a településen belül kialakult térbeli és mentális határokat, azokat gyakran áthágják. Ezek a „határsértések” az elsődleges konfliktusforrások.

A nem cigányok – parasztok – részéről a legtöbb negatív megnyilvánulást épp az említett határsértések váltják ki. Ugyanakkor úgy gondolják, hogy a cigányok a kommunista uralom évtizedei alatt különféle, aránytalanul nagy juttatásokban részesültek, és több esetben részesülnek ezekben még ma is, amit meg kellene szüntetni. (A kérdőíves felmérésben is láthattunk erre utaló jeleket, miszerint a cigányok problémáit ugyanúgy kell kezelni, mint a nem cigányokét.) Azt azonban már kevesebben mérik fel, hogy a napjainkban juttatott szociális segély – amire a helyi cigányok nagy része rászorul – nem elegendő még az alapvető szükségletek fedezésére sem, de az sem tagadható, hogy magas azoknak a cigányoknak a száma, akik nem tudnak jól gazdálkodni a pénzükkel. Másrészt pozitívként értékelhetjük, hogy a cigányokkal szembeni általánosítás (negatív képalkotás) nem annyira egyöntetű, hiszen míg a bőrfejükre a felmérésben részt vevők egyként negatívan ítélték meg, addig a cigányok számukra semlegesek. Feltételezhető, hogy ez az arány tovább javulna, ha csökkenne a konfliktusok száma. Pozitívum továbbá, hogy a nem cigányok a negatív tulajdonságok mellett számos, valóban

nagyszerű emberi tulajdonságot (családszeretet, összetartás) is tulajdonítanak a cigányoknak, továbbá hogy átérzik azok gondjainak súlyosságát.

A cigányok úgy gondolják, hogy ők általában nem adnak okot a kiközösítésre, ugyanakkor nagyobb mértékű külső segítséget és a nem cigányok részéről pozitívabb megítélést várnak el, úgy, hogy maguk sok esetben kevesebbet tesznek ennek érdekében, mint ami módjukban állna. Ezen a helyzeten próbálnak változtatni a cigány civil szervezetek, ám a megfelelő képzettség több esetben is hiányzik. Ezt a hiányt ezek a szervezetek nagyon ügyesen úgy próbálják meg pótolni, hogy különféle szövetségeket kötnek nem cigány, szak-képzettség területén jobban álló polgári társulásokkal. Több esetben is azonban visszatükröződik a „régí” gondolkodásmód, miszerint az önkormányzat vagy az állam részéről a különböző juttatások automatikusan járnak. Vizsgálódásaim során is tapasztalhattam, amire maguk az adatközlőim is felhívták a figyelmet, hogy könnyen manipulálhatók, és ez tetten érhető a cigány szervezetek közötti viszonyban, kapcsolatokban is. Maguk a cigányok önmagukra elsősorban mint családi-rokoni kapcsolatok mentén szerveződő tagolt közösségre tekintenek. Számon tartják, hogy ki kinek a rokona, és a rokonsági kapcsolatok fenntartására, megerősítésére különféle technikákat alkalmaznak. Ennek egyik legfontosabb megjelenítése a két napig tartó virrasztó, még akkor is, ha erre egy sajnálatos esemény – haláleset – következtében kerül sor. Saját közösségüket és a nem cigányokat ugyanazon értékek és ismérvek alapján sorolják be. Meglátásom szerint több esetben ugyanúgy nem ismerik a nem cigányok közösségi normatíváit, és nem értik az általuk elfogadott és alkalmazott szabályozókat, mint ahogy a nem cigányok sem értik a cigányok „észjárását”.

Véleményem szerint a társadalom és a politika által elvárt és hőn óhajtott cigány szocializálódás jelenleg nem valósítható meg valamelyik fél – esetünkben, mivel ők vannak kisebbségben, a cigányok – kulturális és mentalitásbeli önfeladása, egyszerűen: asszimilációja nélkül, ami ugyebár egyébként sem lehet „a járható” út.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Boglárka, 2001: *Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek nemzeti tudatában*. In.: *Ezredforduló*. Szerk.: Tóth Károly. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- David, Pavel Ing. – Čuka, Ján Ing. – Galdíková, Eleonóra, 1992: *Obce a mestá v číslach v okrese Rimavská Sobota*. Okresné oddelenie SŠÚ, Rimavská Sobota.
- Federálny štatistický úrad, 1992: *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Mesto Tornaľa*. Federálny štatistický úrad, Praha.
- Gaál Imre, 2001: *Száz év Tornalja történetéből 1848–1948*. Méry Ratio, Somorja.
- Gecse Annabella, 2001: *A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán*. Gömörország, II. évf., 3. szám.
- Ila Bálint, 1969: *Gömör megye IV. A települések története 1773-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Jamborová, Helena, Ing., 1978: *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970*. Federální statistický úřad, Praha.
- Kemény István, 1974: *A magyarországi cigány lakosság*. Valóság, XVII. évf., 1. szám.
- Keményi Róbert, 1998: *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése*. Gömör néprajza L., Debrecen.
- Krajská správa štatistického úradu Slovenskej republiky, 2001: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. mája 2001. Základné údaje. Okres Revúca*. Krajská správa štatistického úradu Slovenskej republiky, Banská Bystrica.
- Lampl Zsuzsanna, 2000: *Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, II. évf., 2. szám.
- Marne, Philippe Lemaire de, 1985: *L'organisation d'un groupe tsigane. (A propos du livre de Patrick Williams)*. Études Tsiganes.
- Oláh Sándor, 1996: *Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között egy székely faluban*. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- P. Bodnár Enikő – Pusko Gábor, 2002: *Hiedelemmondák a Vály-völgyben 1. A gyerekek ismeretanyaga*. Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja.
- Pusko Gábor, 2001: *Adalékok Liszka József: A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája 1918–1998 című dolgozatához*. In: *Acta Ethnologica Danubiana 2-3. Az Etnológiai Központ évkönyve*. Szerk.: Liszka József. Lilium Aurum, Dunaszerdahely–Komárom.
- MTA Társadalomkutató Központ, 2003: *Szlovákok, csehek, magyarok Tornalján*. In: *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Szerk.: Bakó Boglárka. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Seresné Szegőfi Anna szerk., 1983: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye történeti helység-névtára 1870–1983*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Szabó Árpád Töhötöm, 2002: *Az erővonalak eltolódása – magyar-cigány gazdasági kapcsolatok egy székelyföldi faluban*. In: *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza Könyvek 12. Szerk.: Szabó Á. Töhötöm. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Túrócs Endre, 1996: *Magyar–cigány viszony Kisbácsban. (Korreferátum Oláh Sándor előadásához)*. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- Voigt Vilmos, 1984: *Van-e határa egy népi kultúrának?* In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Szerk.: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc.
- Wardhaugh, Ronald, 1995: *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.

FELHASZNÁLT EGYÉB FORRÁSOK

Tornaljai Városi Hivatal *Abecedný zoznam obyvateľov za obdobie od 1.1.1997 do 31.12.2002*

